

[4]

*„Kértem a gyerekek keresetkimutatást a napközihöz,
1700 forintot írtak a papíromra.*

Hát én nem vettem észre, hogy ennyi lett volna.

*Biztosan beszámoltak ott mindent,
terményt, háztájit, még a kutyafülit is, de
a bizonytalanságot nem vették bele.*

*Meg azt sem, hogy nem egyedül keresem én azt a pénzt!
Mer amikor bejön a szezon, senki nem bírja egyedül
a mezőgazdaságot,
mennek a férjek, a gyerekek, a család ága-boga...”*

A téesz sikere az egész falu előtt nyilvánvaló: fiatalasszonyok biztos gyári fizetésüket cserélik el a téeszmunkáért (gyalogmunkáért), szakmunkások jelentkeznek a szövetkezetbe, és belépnek az addig csak magántulajdonú belső kertekből piacozók – a hatvanas évek végén kezdődik el a bejárók visszaáramlása. És a téesz mindenkit foglalkoztat, hiszen a zöldség munkaigényes növény.

A megtorpanás éve 1974. Ekkor érte el Hévízgyörköt az országos „egyesítési láz”, az a gondolat, mely szerint a kis üzem gazdaságtalan, a nagyüzem gazdaságos. Még szerencsét is hozhatott volna a téeszegyesülés, ha a keleti szomszédal, a termelési hagyományokban és kultúrában rokon Galgahévízzel határozzák el, ám a györki elnök a nyugatról határos Bag elnökével szövetkezett. A két falu között sokkal több az ellentét és a különbözőség, mint az egyezés. Bag régóta meseterembereiről és munkásdinasztiáiról híres iparoshely. Iparosorientációját mutatja, hogy az ötvenes években itt alakították meg a környéket kiszolgáló gépállomást. (Az 1959-es györki téesz szervezésekor baggyári munkások is voltak az agitálók között.) Határa dimbes-dombos, száz éve még sűrű erdő borította, a zöldségnek alkalmas Galga völgye keskeny, kertjei rövidek és homokosak. A györkiek előtt – ha kimondatlanul is – mezőgazdálkodásával és piacozásával mindenkor Galga-

víz volt a példa. Bagra az iparosnak szánt fiúkat küldték tanulónak, máig érvényes szokás. Nem jó szemmel nézték viszont a bagiakkal kötött házasságokat – a bagi házastárs termelési tapasztalata a györkiezés és a hévízéhez képest szegényes volt. A györkiek falucsúfoló történeteikben a bagiakat szapulták, a bagiak pedig a györkieket.

Ilyen előzmények után semmi meglepő sincs abban, hogy a két szövetkezet kényszerű házassága után elszabadultak az ellenséges indulatok, s a falucsúfolókat durva vádaskodások követték. A györki és bagi tagok között mindennaposak voltak az összetűzések. A györkiek másodrendűeknek érezték magukat, mert az új téesz központjának az általuk gyöngébbnek ítélt Bagot nevezték ki, a bagiak azt nehezményezték, hogy a közös elnök a györkiek vezetője, Ujvári Miklós lett. Hogy mindkét félnek legyen „pártfogója”, elnökhelyettesnek a bagi elnököt tették meg – így remény sem volt arra, hogy majd elülnek a viszályok.) Az általános veszekedés akkor tetőzött, amikor kiderült, hogy a györkiek egy befuccsolt építőipari társulást is vittek a házasságba, s e társulás okozta népgazdasági és egyéb károkat a közös szövetkezetnek kell fedezni.

Viharosan zajlott az az 1974. októberi közgyűlés, amelyen – kérésükre – fölmentették az egyesítést kezdeményező elnököt és elnökhelyettest. November elsején a határozottságáról közismert Kovács Lászlót (egy környékbeli téesz elnöke, utóbb az ő téeszével egyesített nagy téesz elnökhelyettese volt) választották meg elnöknek, rendcsináló párttitkárnak pedig a járás egykori KISZ-titkára került a szövetkezetbe.

A györki téesz (s a mogyoródi Arany János Tsz) tulajdonában lévő bukott társulás, a Pest megyei 4-es számú Szövetkezeti Közös Építőipari Vállalat éléről egyre-másra kerültek börtönbe a vezetők, de hogy mindez mennyi pénzt visz el a téesztagoknak, még senki sem tudta. Az egyesített téesz, új nevén Bag–Hévízgyörki Petőfi Termelőszövetkezet első közös zárszámadásáig a vállalatnál tizenkilenc millió forint mérleg szerinti veszteséget és alaphiányt állapítottak meg. Miután a téesz kifizette a veszteség rá eső felét, kiürült a pénztár, így nem oszthatták ki a tagok 1974-re járó jövedelmének húsz százalékát, amit a zárszámadásig a téesz alapszabálya szerint jogosan tartottak vissza. A hitel- és fizetéseképtelenné vált szövetkezetet szanálták, állami támogatással emelték vissza a gazdálkodó egységek sorába.

A téesz tehát megújult gazdasági alapokon folytathatta tevékenység-

gét, nem „szanálták” viszont a tagokat, akik az 1974-ből elmaradt húsz százalékkal megrövidültek. Nemigen bizhattak abban sem, hogy jövőre jobb lesz, mert a Pm. 4-es ügye nem zárult le (még 1976-ban is folyt az eljárás), ezért a zárszámadást követően, 1975 tavaszán mintegy száz-százhuszan kiléptek.

A folytatás: a következő években fogy a tagság és fogy a közös zöldség. De a taglétszám és a zöldségterület csökkenése között nem egyértelmű az ok-okozati összefüggés: nem bizonyos, hogy a tagok azért mentek el, mert a vezetőség nem vettett elég zöldséget, de az sem, hogy azért zsugorodott a zöldséges föld, mert elment a munkaerő. Valószínűnek látszik, hogy a falu mint családi termelői szervezet összessége és az elsősorban népgazdasági érdekeket képviselő, mindenkor agrárpolitikát megvalósító szövetkezet érdekei távolodtak egymástól.

A piacos kistermelő kockázatok közt él: függ az időjárástól, a keresletől és a kínálattól, az is szerencse dolga, milyen vetőmaghoz, növényvédő szerhez, kerti kisgéphez jut. Ezeket megtetézi a bizonytalanság, hogy alapjövedelme, a „havi fix és a nyugdíj” is ingatag. A mezőgazdaságban tízórás a hivatalos munkaidő, de dologidőben ennél sokkal több lehet, s a kötelező órákat a kistermelő csak piacozása kárára töltheti le. Biztonság okáért tehát olyan állást, fizető elfoglaltságot keres, ami nem gátolja meg a piacozásban.

A téesz szintén biztonságra törekszik. Zöldség termeléséhez munkáskéz kell, sok a munkabér, és a gazdálkodás hasznát leföli a munkabér után lerótt adó. Legfőképpen olyan zöldséggel foglalkozik tehát, amire vevő a konzervgyár. Piacra nem termel, mondván, a nagyüzemben csak nagy tétel gazdaságos, nagy tétel viszont nagy veszteséggel is járhat. Ha tehát a téesz csak gabonát és takarmányt termel, és ebben mindig igazodik a rendelkezésekhez, bizonyosan megmarad. Nem csapják más téeszhez.

A falu és a téesz útjának kettéválása Hévízgyörkön drámai gyorsasággal történt. 1975 tavaszán, röviddel a botrányos zárszámadás után tizennégy hektárra apadt az uborka közös vetésterülete. 1969-ben a közös szántó húsz százaléka termelt uborka, borsó, sárgarépa, zeller, cékla, paprika, paradicsom stb., főként szabad piaci értékesítésre. Csak uborkát hatvanhárom hektáron vetettek. 1976-ban borsóval és uborkával foglalkoztak – az összes szántó mintegy tizenegy százaléka, a termés száz százaléka a konzervgyárnak ment. Időközben a

borsó termelését és szedését gépesítik: borsófejtő gépekből ömlik a termés a konzervgyári teherautóra. Uborkát talán azért ültet a szövetkezet, hogy munkát adhasson a maradék tagságnak – a gyalogmunkásoknak le kell tölteniük a nyugdíjalaphoz és az évi szabadsághoz kötelező számú tizórás munkanapot.

Mint látható, a közösből szinte egyík évről a másikra elfogyott a zöldség. Hasonló ütemben csökkent a taglétszám is. A hatvanas-hetvenes évek fordulójának tagságát száz százaléknak véve a tagok nyolcvan-kilencven százaléka több hullámban hagyta el a szövetkezetet.

Először azok az asszonyok mentek el, akiket néhány éve a siker, a magas havi jövedelem vonzott – ők nyomban a bukás után kisebb megterheléssel járó, biztosan fizető nyugdíjas állást keritettek. Köztük voltak a legtöbben, akik csak alkalmilag piacoztak.

Varga Ilonka (*Dobronai Jánosné*) éveken át (1957-től 1968-ig) az anyósa vezette családi gazdaságban élt. Apósa 1945 előtt beszédkáros volt, a földosztásra hazajött gazdának, a téesz elől visszament a városba. Az anyós – egykori nagygazdálány – lépett a szövetkezetbe, de Ilonka szerezte meg neki munkájával a téesznyugdíjat. Az anyós járt a piacra, a menyecske a téesz- és háztáji kertekbe. Amikor férjével új, külön házat építettek, megszakadt menyecskesora és besegítése.

„Anyósoméknál laktunk, és úgy éreztem, nekem dukál jobban menni, én vagyok a fiatalabb. Anyósom volt a tag, nyolc évig dolgoztam a nevére. Szívesen mentem, mert mindig szerettem a többséget, a társaságot, meg bírtam is a munkát. Piacra inkább anyósom járt, kimélt engem nagyon, nem akart megszakitani. Ugye fiatalon, tizenhat évesen kerültem oda, tizennyolc még nem voltam, amikor a nagyfiam megszületett. Mondhatom, a gyerek miatt még cipekedni sem igen engedett. Persze később olyan is volt, hogy ötvenkilós krumplis-meg pétisós zsákokat dobtunk a derekunkra. Volt hozzá erőm, most meg húsz kilótól elzsibbad a kezem.

A kezdeti négy-öt esztendő kivételével akkoriban jól ment a téesz. Terményt kaptunk, a zárszámadás pénzét is félretehettük a házra. Amikor aztán bejött az a rendelet, hogy nem dolgozhat besegítő, hogy a munkámat nem számítják teljes egészében anyósom, a tag nevére, a gödöllői erdőgazdaság csemetekertjébe jártam. Mégis visszajutottam a téeszhez, mert anyósom megbetegedett, és hogy kilegyen a nyugdíja, sikerült letöltenem még egy évet a nevére. Ez hetvenkettőbe, egy jó

éven volt, így aztán hetvenháromban magam is beálltam tagnak. De ha én előre tudom, hogy így lerobban a téesz, nem vetettem volna magamat úgy bele.

Persze, hogy őszinte legyek, nem volt nekem számításom sokáig a téeszben lenni, mert nagyon nehéz munka. Sokszor észrevettem, hogy megviseli a szívemet. Az uram is biztatott, hogy hagyjak föl a téesszel, inkább később vegyük meg, amit szeretnénk, de az egészség minden-nél fontosabb. Aztán utoljára a pénzért se érte meg. Kértem a gyerek- nek keresetkimutatást a napközihez, 1700 forintot írtak a papíromra. Hát én nem vettem észre, hogy ennyi lett volna! Biztosan beleszámol- tak ott minden terményt, háztájit, még a kutyafülit is, de a bizonyta- lanságot nem vették bele. Meg azt se, hogy nem egyedül keresem én azt a pénzt! Mer amikor bejön a szezon, senki sem bírja egyedül a mezőgazdaságot, mennek a férjek, a gyerekek, a család ága-boga.

Az első esztendőben, amikor már a magam nevire jártam, igen belelendültem, az nagyon jó volt. A nagyfiam tizenhárom éves, erős gyerek, sokat segített az uborkába, apósom is eljárt, az uram is nagyon benne volt. Akkor csináltuk meg a fürdőszobát. Sajnos csak ez az egy év sikeredett ilyen jóra, mert az utolsó, a hetvennégyes év munkája szinte potyára ment, hiába szánta rá a család az erejét meg az idejét. Bántott nagyon, hogy odahagyom a téeszt, de ott hagytam, mert még tizenöt éves tagok is elmentek, meg olyanok, akiknek már csak öt év kellett volna a nyugdíjhoz. Azok se bíztak abban, hogy javul a helyzet.

Én még a háztájit sem sajnálom, mert azzal is sok gond volt. Ha fölszámítom az adót meg a munkadíjat, amit a téesznek befizettem a gépi művelésért, akkor nem sokat vesztettem a mai fizetésemhez képest. Most jobb, kényelmesebb helyen meg tudom keresni azt a pénzt, amit a szövetség adhatna. A Honvédelmi Minisztériumban takarítok, órabérért. A múlt hónapban 1930 forintot kaptam, ha rövi- debb a hónap, 1850-et. Marad időm a családra, nyugodtan főzhetek. Délután egy órakor indul a busz, és háromnegyed tizre, tíz órára mindig itthon vagyok.

Jó helyet találtunk. Az egyik falubeli asszony a konyhán dolgozott, ő hallotta, hogy keresnek takarítókat, nem egy-kettőt, hanem legalább húszat, harmincat. No, mi március 10-én kiléptünk a téeszből, és 11-én már ott dolgoztunk. Mivel egy faluból járunk, külön buszt ad a honvédség. Több helyen megáll a faluban, négyen-öten szállunk fel egyszerre. Most harminchatan vagyunk, öt vagy hat bagi, a többi

györki. Még kellene egy buszra való asszony. Multkor, ahogy az a nagy hideg eső esett, az épület előtt várt ránk a busz, tán csak kétlépésnyit, egy cseppceskét áztunk, oszt a jó melegben szundikálhattunk hazáig...”

1976 végén már három autóbusz szállított takarítónőket – háztól házig.

A szövetkezethez kevésbé kötődő nők után a férfiak álltak ki, az asszonyokkal ellentétben először azok a régi tagok, akik 1959–60-ban írták alá a belépési nyilatkozatot. Az elmúlt másfél évtizedben szakmát, képzettséget szereztek – jogosítványt traktorra, vontatóra, munkagépre, teherautóra –, senki sem maradt gyalogmunkás. Többségük gazdacsaládban gyerekeskedett, és gazda akart lenni a szövetkezetben. Szívesen és felelősséggel vállaltak egy-egy átfogható munkaterületet. Az 1974 őszen pozícióba lépő téeszvezetés a központi irányításban hitt, az iparszerű termesztést szorgalmazta a családi művelés rendszerre helyett, és nem támaszkodott önállóságra hajló munkásaira. Méltányossági rendjében előbb állt az a fiatal traktorista vagy szakmunkás, aki (utasítás szerint) mérlegelés nélkül elvégzi a rábízott feladatot. Az egykori gazdafiúk kilépése tehát mellőzöttségükkel is magyarázható, de nemcsak azzal. Ők legjobban a zöldséghez és a piachoz értettek, ennek pedig bealkonyulni látszott. A feleségek művelte háztáji kisegítő gazdaságban a téesz miatt a szükségesnél kevesebbet segíthettek, különösen szezonban. A szövetkezet ingatag fizetőképessége láttán úgy érezték, hogy itt van az utolsó pillanat (negyven-ötven évesek lévén), amikor még érdemes átváltani egy biztosabb állásra. Csoportosan, egymást követve szinte menekültek a városba, s képzettségüktől függetlenül valamennyien a vasúthoz jelentkeztek.

Bankó János huszonhat éves fiatalember volt, amikor 1959-ben belépett a szövetkezetbe. Nagygazda édesapja kuláklístára került, 1951-ben egy hirtelen szívroham elvitte. Bankó János még tizenhét évét sem töltötte be, amikor gazdasorba kényszerült. Édesapja örökségéből vittek a testvérek, de még így is tizenhat holdas lett a birtoka. Édesanyjával alig győzhették a munkát, így aztán Bankó János hamarosan, 1952-ben menyecskét vitt a házhoz. Jó gazdaságtól kellett elbúcsúznia, amikor 1959-ben megalakult a szövetkezet. Eszébe sem jutott, hogy odahagyjon mindent, és falusi helyett városi állást keressen.

Földjét tagosították, lovainak még egy évig ura lehetett – a téesz

kocsisaként. Gazdálkodási szakértelme rövid idő múltán teret kapott: a második közös évben vezetőségi tag, majd brigádvezető. Tizenhat éves szövetkezeti tagsága alatt sokféle feladatot vállalt: irányította az uborka és a borsó szedését, összegezte, nyilvántartotta a tagok teljesítményét, árut szállított a konzervgyárnak, a közös termésével kofáldott. Megtanult traktort, teherautót, pótkocsis vontatót vezetni, növényvédőszer-kezelői tanfolyamot végzett. És mert dönthetett, irányíthatott, intézkedhetett, tehát gazdálkodhatott nagyban, kisebb figyelmet szentelt a háztájinak, felelős megbízatásai miatt nem is jutott rá ideje. 1975-ben mégis kilépett a téesszből, targoncavezetői vizsgát tett, és beállt a Józsefvárosi pályaudvarra raktári munkásnak.

„Amikor fizettek meg a háztájit osztották, nem számított, hogy ki mit végez. A legpocsétább ember is annyit kapott, mint ő, aki az elsők között volt mindenben. Nem vették különbségnek, hogy a másik mindig részegen ült a traktorra, ő meg csak józanul. Hogy a másik ögyelgett a határban, még a nap letelt, a Bankó Jancsi meg odakint éjszakázott, hogy lássa, sikerült-e a vegyszerezés. Még virágvasárnapon is kiment, hogy el legyen vetve időben. Ugye ebbe a munkába nőtt fel kiskorában, bolondja volt a földnek. Aztán a tavaszon mondogatni kezdte, hogy ő bizony elmegy, de alig beszélt, szótalanabb volt, mint valaha. Emlékszem a délelőttre, mikor krumplit ültettünk, egyszer csak megszólalt, hogy ő most bemegy és bejelenti. Ajánlkoztam én, hogy Jancsi, én bemegyek veled, jobban el tudom mondani, de csak egyedül igyekezett. Aztán visszajött. Tán még rini is jólesett volna neki, olyan lelki beteg volt. Beszéltünk mi annak egész délután mindent, de nem válaszolt semmire. Olyan levert volt, hogy neki el kell menni a téesszből, pedig ő határozta el, hogy megyen. Mondom, ha nem láttuk volna, tán még elrija magát. És a kilépését nem is indokolta semmivel. Hiába kérdezték, csak annyit mondott, hogy elmegy és kész.”

A férfiak előtt példa lett Bankó János. Mint ahogyan a téesszervezőskor a gazdák egymást követve írták alá a belépési nyilatkozatot, most ugyanúgy kérték ki sorban a munkakönyvüket. A régi gazdák már nyugdíjba mentek, így aztán a hetvenes évek végére a szövetkezetben egy sem maradt a munkabíró és a község hagyományos termeléséhez értő férfiakból. Helyükre nem jöttek mások, fiatalabbak, legfőljebb alkalmazottnak.

A volt téessztagok mindegyike vasutas lett, mint a század eleje óta

általában a földből-földművelésből kiszorult hévízgyörki férfiak. Elment az utolsó csapat, és azóta nem találni a faluban – még mutatóban sem – főállású férfigazdát. Ez a kivonulás is – akár a korábbiak – kedvezett a zöldségtermelésnek, és újabb gazdagodást, föllendülést hozott. Ismét az asszonyok újítanak. 1975–76-ban fölállítják az első fóliasátrakat, majd megjelennek a piacon a primőr portékákkal, s egy-egy szezonárut nagy tételben adnak tovább a Bosnyák téri piacon, éjszaka. Ez a termelési módszer a hagyományosnál több munkát igényel, így egészen lefoglalja, kitölti a vasutasok és a családtagok szabad óráit és napjait. A férfiak vállalkozó társak; technikai képzettségüknek, hozzáértésüknek hasznát veszik a sátrak összeszerelésekor, a szellőzés, a fűtés, az öntözés rendszerének kialakításakor. Erősödik a férfiak fuvarosszerepköre. Vasutasszolgálatba menet áruval megpakolva indulnak a kombi típusú személyautók, s míg a férj vasutaskodik, a feleség árul. A szolgálat végeztével megint mennek a piacra, összeszedik a kiürült zsákokat, kosarakat. A más műszakba osztott rokonok, komák sokszor kisegítik egymást a piac körüli tennivalókban, szállításban.

A sikeres munka látatja ebben az időben is az emeletes házak sora, a vezetékes víz, a központi fűtés, a gyerekszoba.

Az asszonyok tartanak ki a legtovább a téeszben. 1976 tavaszán kilencvenre (harmadára) fogy a györki gyalogmunkások száma. Sokakat a háztáji és a természetbeni járandóság maraszt. E körül sincs minden rendben: évente új meg új helyen mérik ki a háztáji földeket, ezért a befektetett munkával, pénzzel nem arányos a termés minősége és mennyisége. Az is központi akarat, hogy milyen növényt ültetnek bele. Nemcsak a hely, hanem a művelés díja és a kiosztás módja is változik.

Elviszi a téesztől a munkaerőt (ha ugyan fájlalja a szövetkezet) a faluban takarítókat toborzó főváros. Az 1980-as évek elején már hathét különjárat indul a húsipari vállalatához és a honvédséghez (egy másik Pest megyei téesz takarítórészleget is szervez) délutánra, estére, éjszakára a téeszből kilépő asszonyokkal. Majd háromszáz nő megy nap mint nap takarítani, ennyi asszony a szövetkezetben sose dolgozott – ugyanekkor harminc-harmincöt györki van a téeszben. A takarítófizetés 1981-re jóval meghaladja a téesztagokét, három-négyezer

forint. Takarítónak lenni divat, bevett szokás lesz Hévízgyörkön. 1979-ben az eddig csak a háztartásban, valamint a férj után járó háztáji és magántulajdonú kertekben dolgozó asszonyok is jelentkeztek.

Egy „eltartott”, háztartásbeli asszony 1979-ben, 45 éves korában kért a tanácstól munkakönyvet.

„Itthon, ha megszakitom magam, akkor se lesz nyugdíj. A barátném im beszélték nekem:

– Hogy gondolod te, mi lesz veled, ha nem jársz dolgozni? Úgy lehet, az urad után nem kapsz majd semmit, mert akik 33-ban születtek, azok még kapnak, de te harmincnégyes vagy.

Hát én elgondolkoztam rajta, hogy mi lesz vélem, ha megöregszek. Tudom, hogy most már a gyerekekre sem lehet számítani, nem úgy van, mint azelőtt. Kettő van, oszt majd tán egy se lesz. Egyáltalán nem biztos, hogy itthon ragadnak.

Én már szinte belebetegedtem, hogy mindegyiknek van munkahelye, csak éppen nekem nincs, a legjobb barátném is elment az egyházhoz takarítani. Kikértem én a munkakönyvem, de nem volt sehöl fölvétel. Egyszer aztán jött az üzenet, hogy március végén, április elején lehet kezdeni. Egy hétig aludni sem tudtam az idegességtől, hogy még én elmenjek! Sose jártam sehova! Oszt nézze, úgy megszoktam, hogy már föl se veszem. Mondjuk, az a kellemetlen, hogy este fél nyolcra megyünk, és bizony három óra van, mire hazaérünk. Szép pénzt adnak, elégedettek velünk, nem húzzuk az időt, nekünk az az érdekünk, hogy minél hamarabb végezzünk. Éjszakai pótlékkal négyszer forint a fizetés, tisztán 3722. Szerintem jobb volna, ahogy most akarják változtatni, hogy hat órára menjünk, úgy legkésőbb egyre ágyba lennénk. Ez meg a kisgyerekeseknek nem jó.

A piac így is megy. Szerencse, hogy az uram a vasútnál van, oszt minden másnapja szabad. Rendszerint úgy osztjuk be, hogy szabad szombaton én árulok, máskor meg ő. Több áruval ketten vagyunk, akkor én egyenesen a munkahelyemről indulok. Amikor a salátát hordtuk a Bosnyákra, várt az uram, én megkértem a sofört, hogy Újpalotán át menjen hazafele, így leszállhattam a piacon. Nagyon beugrott a saláta, de ezen az éven minden jól sikerült. Ezerháromszáz négyszögöl a területünk, most kerekítettük ennyire, megvettük a kertünk végét. Eddig a téeszhez tartozott, a tanács kisajátította, és eladta nekünk. Huszonkétezer forintba van ez a száznyolcvan öles darab, a mi telkünk ezelőtt csak kétszázkilencven négyszögöl volt. Az idén a

nagyjába répát tettünk. Összesen tíz mázsa termett, a többi földünk termését is beleértem. Már lehurcoltuk a pincébe, majd szánunk rá egy napot, és lerakjuk télire. Egy-két lapát szélességű gödröt ásunk a kertbe, egy ásónyom mélyen, utána takarjuk be szalmával, aztán földdel. Jövőre már primőrt is vihetek a piacra, lesz helye a föliának. Tavasszal fölállítunk egy kicsit a kertbe...”

[5]

*„Amikor Kádár János az ország élire került,
valahogy igazodott a parasztság helyzete.
Erkölcseleg mindenképpen,
mert ő kijelentette, hogy nincsen kulák az országban,
csak dolgozó emberek vannak.
Rehabilitálta a kulákokat és a kulákcsemetéket.
Így azok, akik szinte
ki voltak rekesztve az állampolgárok közül,
és eddig egyenes derékkel nem mehettek a többi közé,
szívesen fogadták ezt a politikát...”*

(1947-ES KISGAZDAPÁRTI KÉPVISELŐ, AZ ÖTVENES ÉVEKBEN KULÁK,
MA TÉESZNYUGDÍJAS.)

Hévizgyörkön, akár az ország többi falujában, 1959–60-ban a nagygazdákból, kis- és középparasztokból megalakították a termelőszövetkezetet; 1961-re – társadalomstatisztikai szempontból – egységes a falu. Napszámos és rehabilitált kulák osztályostárs a mezőgazdasági nagyüzemben. (Legalább eleinte, míg a gazdálkodást ekként nem vállaló parasztok a falun kívül nem kereshettek munkát. A kollektivizálás után az előjáróknak és a szövetkezeti vezetőknek törvényes jogában állt, hogy a földhöz-szövetkezethez kössék az agrárüzemből ipari üzembe pályázókat.) Mondhatjuk tehát, hogy a hatvanas évekig

majd mindenki marad falusinak – 1949-ben az ország aktív keresőinek fele földműves, 1960-ban harmincnégy százalék.

Ez az egységesített parasztság a népszámlálások tanúsága szerint évről évre veszít jelentőségéből, népgazdasági súlyából. 1970-ben a keresőknek már csak egynegyede, 1975-ben pedig egyötöde dolgozik a mezőgazdaságban. Pest megyében gyorsabban fogyott az agrárnépesség: 1970-ben tizenhárom százalékos volt az arányuk, kisebb az 1980-as országos átlagnál. Ennek egyik oka, hogy a megye egymillió lakosának a fele Budapest munkaerőpiacát kiszolgáló községekben él. Ebben az övezetben nem jutott számottevő munkaerő a mezőgazdaságnak.

Vajon mennyi maradt azokban a falvakban, amelyeket rendíthetetlen kistermelők laknak?

Pest megye egyik híres zöldségtermesztő vidéke a Galga alsó folyása mentén fekszik. A vidék négy falujában, Bagon, Galgahévízen, Hévízgyörkön és Turán 1970-ben a keresők huszonhat százaléka dolgozott a mezőgazdaságban. Arányuk kétszerese a megyei átlagnak, és meghaladja az országosát is. A Galga mentét a hetvenes években érte el az országos vándorlási láz. A négy község közül legszembetűnőbb a változás Hévízgyörkön: 1970-ben még a keresők 27,6 százaléka mezőgazdasági, tíz évvel később már alig négy százaléka. Elgondolkoztató, hogy a falu külső képe, lakóinak vagyoni helyzete éppen a hetvenes években lendült föl. Nem valószínű, hogy a tíz éve még iparösszakkával is alig-alig rendelkező termelőszövetkezeti tagok elsősorban városi munkájuk jövedelméből teremtték meg a korábbiánál magasabb életszínvonalat. Pedig ha csak a foglalkoztatottsági statisztikát nézzük, úgy tetszik, hogy az egykor gazdálkodók többsége az évtized végén munkásként és alkalmazottként gyarapítja a nemzeti jövedelmet – és már csupán lakóhelye a falu.

Húsz év alatt megszűnt volna a parasztgazdaság és vele együtt a nemzedékek termelési kultúrája is? A „tavaszkor ültettünk, nyáron kapáltunk, őszkor árultunk, télen szőttünk, fontunk, slingöltünk...” rendje, az a gazdálkodási forma, mely az évszakok váltakozásához igazodott, eltűnt mindenképpen.

A termelési kultúrát örökítő parasztgazdaság napjainkban háztáji és kisegítő gazdaságként éledt újjá. 1972-ben 1 700 000-et irtak össze az országban – Pest megyében 157 000-et. A nyolcvanas években az ország lakosságából mintegy négymillióan tevékenykednek az úgyne-

vezett második gazdaságban. És hogy a kisüzemben gazdálkodók nem hobbikertekkel vacakolnak, bizonyítja termelési eredményük: ők állítják elő az ország mezőgazdasági termékeinek egyharmadát. E gazdaságok művelésében a községi lakosok négyötöde vesz részt, negyvenhat százalékuk termelőszövetkezeti tag.

Pest megyében kevesebb kigazdát – alig harminc százalékot – fűz tagsági viszony a nagyüzemhez. Főállásban ugyanis nem vonzó a mezőgazdaság, mert hiába a gépesítés – nehéz a munka, kevés a fizetség.

„A cukorrépa ránk várt teljesen. Azt mondta az elnök: »Asszonyok, ezt maguknak csak meg kell kapálni, több munkájuk nem lesz vele, mert azt már a gép csinálja.« Hát kérem, jött az egyezés, a lucerna kinőtt benne, már akkor a gép nem tudott belemenni. No, egyezzek ki, de kiájni nem köll. Bejött az őszi eső, kérem, hozták a gimnazistákat meg a munkásöröket, oszt nem csináltak benne semmit. Aztán majd januárban küldtek minket, hogy kiszedjük. De olyan volt a föld, hogy a gumicsizmát lehúzta a lábunkról. Majd megfagyunk. Volt terület, amit tisztára belepett a hó. De azért kiszedtük! Azt mondta az elnök: »Le a kalappal az asszonyok előtt, én már erre keresztet vettem...«

Férfiembernek se való munkákat löcsölnek ránk. A minap trágyát hordtunk a zetor pótkocsijára. Kétszáznegyven mázsát raktunk föl, meg kétszáznegyven mázsát le is terítettünk. Oszt aszongya nekünk ez az ember: higgyék el, asszonyok, maguk ma 160 forintot kerestek. Mert az teljesítménybe megy. Erre mi buták, ajánlkoztunk: viszünk még egy fuharral! Mert elhittük neki. Oszt kifizetett bennünket 70 forintjával. Hétforintos órabérbe számolta el! Csak sóra, paprikára elég, amit én a téeszben keresek, a régiek tüpénznek mondták volna...” – mesélte egy hévizgyörki asszony 1976-ban, aki 1978-ban már a minisztérium polgári alkalmazottjaként takarított, s a termelőszövetkezeti háztáji helyett újonnan vásárolt parcellán termelte meg a piacravalót. Ma több a fizetése, mint régen volt, és még a cipője sem lesz sáros, a kapujuk előtt teszi le a bérautóbusz.

Már a hatvanas évek vége felé mindenféle rendelkezéseket hoztak a kistermelés támogatására-serkentésére, de mintha a jobb kéz nem tudta volna, mit csinál a bal. A téeszek működését, jövedelmezőségét szabályozó előírások a régiben maradtak, sőt, a hetvenes évek elején néhány, a tagoknak kedvező bérezési formát megszüntettek. Az egy-

másnak ellentmondó szabályzók azt sugallták, mintha a kistermelés a nagyüzemről független helyzetben lenne.

A kis- és nagyüzemek munkamegosztása a hetvenes években nem a rendelkezések, hanem a piac hatására alakult ki. Ezután a zöldség felét, a szőlő ötvennégy, a gyümölcs ötvenhárom százalékát termelték meg a kisgazdaságok, s ugyancsak kistermelők tenyésztették a szarvasmarhák harminchat, a sertések ötvenöt, a baromfiak ötvenegy százalékát.

A hévízgyörki kisüzemek sikeres működését az előző nemzedékek által hagyományozott termelési tapasztalat és készség szavatolja – ha ez hiányozna, csak „szabadidős” parcellákról és konyhai veteményekről beszélhetnénk. Mert örökölte a györki gazda a káposztáskertet, a standot, a vevőkört, akárcsak a viseletéhez tartozó posztószoknyát, a százvirágú kendőt és a közösséget demonstráló lakodalmi szertartást. Módosult a családi munkamegosztás és a családtagok szerepköre, de a termelőfunkció maradt. Konzervatívan gazdálkodnak. Eltelik tíz esztendő, amíg meghonosodik egy-egy növény, a művelés technológiája még lassabban változik. A Pest megyei határban a hatvanas évek óta építik a fóliasátrakat, itt a hetvenes évek második felében állították föl az elsőt. Az idevalósi piacoló gazda kevéssé igazítja termelését a kereslet–kínálat ingadozásához, a biztos hasznot többre becsüli az esetleges konjunktúrajövedelemnél.

A nyolcvanas évek elejére a piacozók általában függetlenek a földbirtokos szövetkezettől, a keresőknek mindössze négy százaléka téesztag – mégis elsősorban a földből élnek. Legtöbb jövedelmük a piaczásból származik, és nem főállásukból, amelyet a fővárosban töltenek be. Rendjén van ez így, szokás mondani: a mezőgazdasági nagyüzem tevékenységét, illetve termelését kiegészíti a második – háztáji vagy kiegészítő – gazdaság. Csakhogy Hévízgyörkön a valóságban alig fedezhető fel kapocs a nagyüzem és kisüzem között, túlzás lenne gyümölcsöző együttműködésnek beállítani a téesz háztáji gazdaságainak kiszolgáltatottságát. Egyik félnek sem jó, ha össze vannak zárva, hiszen a téesznek nyűg, a kistermelőnek robotos rabság az efféle egymásrautaltság. A kistermelő szívesebben él egy kenyéren az iparral (hivatallal, szolgáltatóágazattal), mint a mezőgazdasági nagyüzemmel. Továbbá: mintha rendben levőnek tartanánk, hogy a második gazdaságban dolgozó egy életével két rész nemzeti jövedelemért szolgál. Kérdés ezek után, hogy az a györki, aki készségeivel, szakértelmével

inkább mezőgazdász, mint városi alkalmazott, miért nem teheti meg első gazdaságának azt, amit szíve, kedve, munkaráfordítása szerint amúgy is az első helyre állít? Mert a városi munkával ma semmiképpen nem hagyhat föl, még ha okos rendeletek buzdítják is erre. Hagymány ez a kétféle szakadás.

A györki piacos évtizedek óta e kettős központú létet gyakorolja, ebben nevelődött, ennek határait, lehetőségeit ismeri. Ragaszkodnia kell a városi munkahelyhez azért is, mert a falusi kistermelés amolyan mellékes „parasztizálásnak” minősül. Létfeltételeik amúgy is hátrányosabbak a városi emberénél – sok minden nem „jár” a falusi állampolgárnak. Ha például vezetékes vizet akar, fizetheti a közmű valamennyi költségét, ha járdát szeretne, építheti maga, a házát ugyanúgy – még kérvényt sem adhat be lakásigénye állami teljesítésére. Tehát fáradtságosabban, költségesebben él, s ha még az ipari üzem adományaiban (nyugdíj, betegállomány, szociális juttatások stb.) sem részesülne, a létbizonytalanság fenyegetné.

A piacos györkinek nincs mellékállása vagy részfoglalkozása, mondhatni, kötelezettségeken és kedvezményeken kívül él. Nem alakít kertészeti társaságot, nem fogad tanácsadó testületet vagy agrárszakembert, nem igényel helyi fölvásárlótelepet, jutányos földet és szállítási alkalmatosságot sem. A györki zöldségeseknek sohasem volt hatóságilag-államilag elismert foglalkozása a piacozás. Nem piaci zöldségkereskedők, kik naponta nyitják a boltjukat, és a forgalom után adót, a helyiség után bért fizetnek. Olyan kertészeknek sem mondhatók, akik csakis a zöldségkereskedők kiszolgálására termelnek (vagy termeltetnek napszámosokkal) különként szinte kimérhetetlen mennyiségeket. A györkiek kofák, s mint ez a rosszízű kifejezés is érzékelteti, munkájuk a közmegítélés és a hivatal szerint nem önálló foglalkozás. És akinek nincs hivatalos foglalkozása, annak pontosan megfogalmazható joga és kötelme sincs. Bár a kofázkodás nem ütközik semmiféle törvénybe, a kofa mégis „törvényen kívül” él, hiszen társadalmi állása szerint „csak” paraszt. A hatalom mindenkor paraszti szolgálatot vár tőle (régén a földesúr, újabban a közös gazdaság), s az már a kofán áll, hogy tud-e a szolgálatok teljesítése mellett piacra járni.

A piacoló parasztok nem alkottak céheket, mint például a kertészek. Egyetlen oltalmazójuk a közösség: a 18. században főként a termelést szervező földközösség, napjainkban a munkára összefogó rokonság.

1945 után többször váltott státust a piacoló, s gyorsan követte

egymást a tőle elvárt szolgálatok és fizetségek rendszere. Eközben technikai és formai újítások is születtek, bevezetésük mértéke hatással volt a piaci sikerre.

A negyvenes évek második felében a földművelőket két csoportba sorolták, beszéltek ekkor újgazdákról és nagygazdákról (a népnévelő szemináriumokon zsirosparasztokról). A piacolók a háború után – vagyoni helyzetüktől függetlenül – egytől egyig „feketézők” voltak. Hogy termelhessenek, adót fizettek az államnak, terményeik nagy hányadát később a beszolgáltatás vitte el. Majd az újgazdákból dolgozó parasztok, zsirosparasztokból kulákok lettek. A társadalmi megítélés szerint progresszív réteg a születőben lévő termelőszövetkezeti parasztság. (A kudarcot kudarokra halmozó helyi tévesztés tagságáról a györkiek másként vélekedtek.)

Maradt az állami adó, nőtt a beszolgáltatás, s azokra a családokra, ahonnan valaki a városba járt dolgozni, kétlakiadót is kivetettek. (Györkön ez számtalan családot érintett, fél évszázados hagyománya volt a „kétlakiságnak”.) Különleges keménységet, tartást kívánt a gazdáktól ez a paraszti lét, elsősorban a „kulák”-lét ellen indított propagandaháború.

A falu termelőszövetkezeti községgé alakulása után mindenki egy kategóriába került: valamennyi földművest termelőszövetkezeti parasztnak hívtak. Ezután burjánzott el a piacra termelést megengedő szolgálatok, fizetségek és feltételek hálózata. A hévízgyörki szövetkezet vezetői az első években uradalmi-állami gazdasági szisztémát követtek, miközben hangoztatták az egyenlőség és a szövetkezeti demokrácia elveit. Az irányítók hadban álltak a tagokkal, akiknek nemigen tetszett ez az öszvér állapot – inkább béresnek, mint társtulajdonosnak érezték magukat. Ingadozott a tartozik-követel mérlege. A szövetkezet pénzzel és jutalomfölddel fizetett a paraszt teljes munkaerejéért. A tag nem tartotta méltányosnak az ügyletet, hiszen a juttatások hozadékából nem termelhette újra egész munkaerejét. A pénz alacsony volt a korábbi bevételhez (és más állami fizetésekhez) képest, akár a háztáji föld, amelynek csak egy részével rendelkezhetett szabadon. Megélhetett ugyan a tévesztővedelemből, de a piacozó családot a pusztá létfenntartás és a napszámosokéhoz hasonló tevékenység nem elégítette ki.

Mit tett és vállalt hát a mindenáron piachoz ragaszkodó györki? Dolgozott a közös gazdaság földjein, de éppen csak annyit, hogy jussa

legyen a háztájihoz, s a szövetkezeti pénz a piac pangásakor kisegitse. A téeszmunka után fönmaradó időt a háztájiban és a maga kertjeiben töltötte. A földhasználatért állami adó járt, a szövetkezet „fogatos” segítségével, gépi munkájáért művelési díj. Biztonság okán majd minden család küldött a városba munkást, hogy annak jövedelme fedezze a napi költségeket.

Új feltételrendszer a hatvanas évek közepén született. A szövetkezet új vezetői szakítottak az állami gazdasági mintával, és zöldségre-piacra orientált családi részes művelést vezettek be. A munkabér nőtt, a háztáji nagysága maradt, mégis enyhült a földszúke, mert mindenki foghatott magának területet – teherbírása szerint. A piacolók hasznbérllőként termelhettek: a föld használatáért és hasznáért munkával, pénzzel, terménnyel fizettek. Épp elég volt eligazodni a tartozások között. A szolgálatok teljesítésében a családtagok is részt vettek. A zöldségtermelő kisüzemek és a nagyüzem jövedelmező működtetéséhez az egész falu munkájára szükség volt – mindenki szolgált a piacért.

Ez a rend a hetvenes évek közepén fordult föl. Először a családtagok és a szövetkezet, majd a tagok és a szövetkezet viszonya romlott meg, sajátos módon éppen a parasztot „adóztató” téesz megadóztatása miatt. A közös gazdaság eredményességét ugyanis nemcsak az egyszerű kettős könyvelés, a kiadás-bevétel mérlege döntötte el, hanem az is, hogy mennyi a munkabér. És mennél több pénz ment az úgynevezett beralapra, annál többet adózott a szövetkezet. Hiába kereskedtek, termeltek okszerűen, ha kétszeres kiadást jelentett a munka; először megfizették a munkást, majd annak fizetése után az államot. Nyilvánvaló, hogy ilyen gazdasági szabályzók közepette a téesznek nem állt érdekében népes és pénzigényes munkáscsapatot tartani, nem élvezhette a tulajdonosi, munkaadói pozíciójából adódó előnyöket. A szövetkezet mint gazdálkodó egység biztonságosabban termelt gépek, mint emberek alkalmazásával. Ez az agrárpolitikai irány a téesz és a falu, a közös gazdaság és a piacolók szakításához vezetett. A piacosok ismét új helyzetbe csöppentek: megszűnt a kötelező szolgálat és az irányított (preferált) termelés, maradt a maguk birtoka után kötelező földadó.

Hogyan élnek ezzel a hirtelen jött függetlenséggel? Újra biznak a földben – az évtized végén több család vásárol idősebbektől és györki származású városlakóktól parlagon heverő parcellát, elsőnek a volt

téesztagok. A magyarázat készen áll: háztáji helyett jobb a saját föld, amit csak egyszer kell megvenni, és egyéb szolgáltatás nem jár érte. A tulajdonos család joga eldönteni, hogy mit és mennyit termel benne. 1980–81-ben már láthatók az új piacos létforma kísérletei. A maguk számlájára vállalkoznak, most éppen fóliás termesztésre. A többség egyelőre elégedetlen a nyereséggel. Vonz a nagyobb haszon, amit az elsők példájából bizonyosnak látnak, mégsem a várható több pénz indít elsősorban fóliázásra, inkább a pénzbefektetési lehetőség. A házakat fölépítették, az autókat megvették, eladó föld és műveléséhez szükséges munkaerő sincs korlátlanul. Munkát és forgatható tőkét akarnak.

Hévízgyörkön ma az a család viheti sokra, amelyiknek elegendő a földje, számíthat városi fix fizetésre, rendelkezhet a családtagok idejével, elvárhatja a rokonok segítségét, és áruszállításra alkalmas autója van. Sikeresebb a piacozás, ha két-három generáció zökkenők nélkül él együtt, ha a más-más korú és foglalkozású családtagok közös érdekeltségben dolgoznak a piacos asszonygazda irányítása szerint.

A falu közepén, a főutcai Napsoron állt a legnagyobb gazda, a Mrkva bíró háza. A múlt században született egykori tulajdonos ma csak a kertek felől, a határból jövet, a kiterjedt gazdaságiépület-együttesről ismerné meg a portáját. Örökösei háromablakos, magasföldszintes házat építettek a hetvenes évek közepén a régi lakóépület helyére. Az udvarról induló többlépcsős följárat alatt nyílik a négyhelyiséges, tágas pince. Külön helye van benne a zöldségnek, a szénnek, a különféle gazdasági eszközöknek, szerszámoknak. A negyedik terem több célt szolgál – befőtt-, lekvár-, paradicsombefőzésre használják, itt dolgozzák fel disznóöléskor a húst, máskor a tűzezes tápkockákat formázzák a melegágyi palántázáshoz. Az új épülethez nyúlványként illeszkedik a régi ház maradványa, egy szoba, egy konyha és egy nagy kamra. Oldalának támaszkodik az öreg borospince bejárója, majd az egykori istálló következik, amelyben ma baromfiakat tartanak. Az udvart a kerttől két kocsiszin választja el, az egyikben Wartburg kombi áll, a másikat a piacos zöldség előkészítésére használják.

A ház legidősebb lakója *Bankó Erzsébet* (özv. *Kovács Pálné*) 1916-ban született. Apja nagygazda volt, gyermekkorában néhány háznőre lakott innen, szintén a Napsoron. 1931-ben az ugyancsak nagygazda-

családban nevelkedett Kovács Pál felesége lett, férje szüleinek házába, az Újsorra ment menyecskének. 1957-ben örökölte a Mrkva bíró portáját, édesanyja, Mrkva Judit ágán a bírónéval, anyósa, Mrkva Erzsébet révén pedig a bíróval állt rokonságban.

Bankó Erzsébet 1968 óta özvegy, fiatalabbik lánya, Kovács Júlia családjával él. Az 1936-ban született fiatalasszony 1967-től 1979-ig volt téesztag, azóta háztartásbeli.

A Mrkva-porta területe ma a kerttel együtt ötszázhatvanöt négyszögöl. A házi kerten kívül ezerkétszáz négyszögöl kertészkedésre alkalmas földet és egy négyszáz négyszögöles szőlőt birtokolnak. A gazdaság irányítója a fiatalabbik asszony, Julka, ő osztja ki a családtagoknak a munkát, ő árul a piacon, és ő forgatja a pénzt.

– Hogyan boldogulnak háztáji nélkül?

– Hogy a téeszből kiálltam, képzelje, mit csináltam! Vettem egy fél hold földet a Nyolcszázakban, a Galga meg a vasút között. Ilyen a paraszti ész, tudja? Jól tettem? Hát úgy vettek rá. Az egyik fiatalasszony mondta a Garayn, hogy van eladó. Ő takarítani jár, de neki is van három darab földje, a Nyolcszázakba szerezte. Én panaszkodtam neki, hogy igen rossz az a négyszáz négyszögöles kenderföldem, mert ha esős idő van, ezen a végén terem, ha meg szárazság, akkor a másikon. Ajánlok én neked, mondta az a fiatalasszony. Egy idős pár cselédé volt, családtalanok, az asszony hetvennyolc éves, a férje nyolcvan. Kukorica volt benne az öregeknek, már nem bírták a művelést.

Vittünk rá egy fuvar trágyát, az uram holnapra szabadságot kért, mert ezt el kell teríteni, jön a traktor, különben nem lesz tavaszra termés. Már beszéltünk a traktorossal. Kartalon van egy ember, fuvaros volt valamikor, és okosan tette, vett az állami gazdaságtól három leselejtezett traktort. Egy fűrészgéppel jár neki, kettő meg szánt állandóan. Egy fél hold megszántása csak annyi időbe telik, hogy maga még meg se ebédöl, az már végez. Nagyon sokan hívják.

– Mennyi a kiadása a termelésre?

– A föld, amit most vettünk, benne lesz vagy 13–14 000 forintba, mire vethetünk. Már kifizettük az árát, jön majd az átiratási költség. A százötven mázsa ganaj is sokra megy, a szállítással együtt 3770 forintot számoltam magamnak ma hajnalban az ágyban. Ha megszántják nekem azt a nyolcszáz négyszögölt és a négyszázat a kenderföldekben, meg van egy négyszázás szőlőpusztánk is, az 1600 forint, borralvalóval együtt, mert az is kell, 2000 forint. A múlt héten vettünk öt

mázsa pétisót, az 1400 forint. A héten megyek a magboltba, hozok egy fél kiló zöldségmagot és egy fél kiló sárgarépmagot, az 500–600 forint. Kell hozzá fél kiló céklamag, 30 deka hagymamag, csak a hagyma belekerül megint 33 forintba. Ötven kiló dughagymát vettem ezer forintért, ültetnivaló burgonyánk sincs még, abból kell öt mázsa, az hárromezer forint. Mondhatnám még tovább az uborkamagot, a karfiolt, a salátát, a borsót, a paradicsomot, a zellert, karalábot... A tanolás is sok, mert nemcsak a piacra járunk az autóval, hanem a földek-re is, szüretkor azzal hordtuk a szőlőt.

Azt nem is tudjuk, mennyit visz el a fólia, mert mi az őszen még csak első éven foglalkoztunk vele. Száz négyszögölön kezdtük, itt a kert végibe. Tavaly fizettem 7800 forintot a vasakért, 4500-at a fóliá-ért. Ha szakemberrel állítatom föl, nem volna elég ötezer forint a munkadíjra, de a fiam lakatos, és így meg tudták csinálni az urammal. Van hegesztőnk, hajlítót hoztunk, összehegesztették a vasakat. A vas-váz megmarad, de a fólia lemegy róla, már augusztusban szétszakadt egy jó darabon.

– Miért fogtak fóliázásba?

– Mifelénk úgy mondják, hogy bogár után szarba megy az ember. Ebbe a fóliázásba is követik egymást a népek, kevés, akinek első éven sikerül. Nekünk szenvedelmesen rossz lett a retek, karfiolból egy kötényre valót szedtem, ekkorákat e, mint az öklöm. A saláta remek volt. A Bosnyákra hurcoltam este, 400–500 fejet adtam tovább kereskedőknek, az uborka egy része is így talált vevőre. Nem bántam, ha cseppet olcsóbban adom, mert nyáron nagyon sürget a munka. Amikor onnan hajnalban hazajöttünk, reggeliztünk, aztán hamar-hamar, nem tudta az ember, merre szaladjon. Mondhatom, szép pénz van a piacból, de nagyon sok gondot és sok munkát kell rá fordítani, és aki ezt nem tudja vállalni, az ebbe belepusztul.

– Tudja, egy földet nagyon jól kell kezelni – szólt közbe Bankó Erzsébet, Julka asszony édesanyja –, mert ha maga nem ad meg neki mindent, akkor az se ad magának. Higgye el, nagyon sokat dolgozunk. Nyári szezonba jöhet maga akár hajnali háromkor, de bennünket nem talál az ágyban, de jöhet este tíz órakor is, és még vacsoránál se talál. Én megfőzök mindég, és ki mikor ráér, akkor vacsorál.

– És a piacból tudunk fizetni mindent – vette vissza a szót Julka. – A fiam keres 3500 forintot, de az a menyemé. Nem akarom én, hogy a fiatalasszony egy harisnyanadrágra vagy a gyerekeknek egy darab

ruhára tölem kérje a pénzt. Az uram fizetése ugyanannyi, az elmegy kenyérre, tejre, cukorra. A húst, a banánt meg a többi én hozom a piacról. Inkább a kiadásokat szoktuk számolgatni, a bevételt nem annyira, mert sokszor ahogy jön a pénz, el is megy, lakodalomra, bútorra, ruhára, a maradékot bankba rakjuk, nem sokat, mert nem érdemes tartogatni a pénzt.

– Termelni érdemes? Mennyit hoz a pénzük, ha piacolásba fektetik?

– Nézze, amikor én fiatal voltam – kezdte Bankó Erzsébet –, nem ment ez a piac ennyire. A szegényebbje egész télen ki se tette a lábát a faluból, a városiak ősszel megvették a zöldséget, mindenki egy esztendőre valót tárolt odahaza, nem volt közért. Most más világ van. Nincsen nap, hogy valami tennivalót ne adna a piac. Most a héten sáros volt a krumplink, már csütörtökön mostuk, de a válogatás, a zöldségkötözés minden heti munka. Ezek az asszonyok már betegek, ha egy szombaton nem mehetnek. A napjuk el van puskázva, ha itthon kell maradni. A végtelenségig odavannak a piacért, de gondolhatja, hogy nem szerelemből csinálják. Talán ha mindent beleszámolok, egy forint kilencet terem. Jó pénz ez, de egy egész család dolgozik érte.

Bankó Erzsébet lánykorában csak a módosabbak indíthattak egész éven át kocsikat a fővárosba, a kisebb gazdák földjeiről az októberi piacra már a termés utolja került. Ma minden piacos ház udvarán égnek a lámpák szombaton hajnalban. Nem időszakos elfoglaltság a piacozás.

1980 októberében Mrkváéknál is tele a pince, s a péntek esti készüldés nem a szezon végét idézi.

Három napja ömlik az eső, a Mrkva-porta tágas udvarán tócsák fodrozódnak. Julka asszony talpig feketében, szélről és esőtől kivörösödve zöldséget válogat az egykori gabonás csűrben. A holnapi piacra készül, hajnalban indulnak a Garayra. Reggel kezdte szedni a paradicsom, paprika utolját, szakadozik már a fólia a melegágyak fölött. A paradicsom minőség szerint külön ládákba kerül, a pirosabb, sérült paprikát is más-más nejlonzsákba rakja. A fóliás mögötti kertből való a vastag, zöld hüvelyű bab, öreg kötényben hever a földön, fejtésre vár. Tavaszt idéznek a káposzta nagyságú salátafejek üdezöld levelei, a gazdasszony gyöngéden rázogatja belőlük az őszi esőt. A pestiek nem

szeretik a vizes salátát. Annál nagyobb a keletje a tiszta zöldségnek: a csűr bejáratánál álló fehér, öntöttvas fürdőkádban mosogatja a répát, gyökeret, zellert. Nagy halom uborkát kell megtisztítani a sártól, erős záporok verték a szántóföldi parcellán. A szilvát és a körtét kólával (kétkerekű taliga) hozták be a szőlőből. A burgonyát már korábban fölszedték, a piaci előkészületkor csupán válogatni kell.

– Mire mindennel végeztem, az alsóruhából is facsarni lehetett a vizet, az ágyban is majd megvett az isten hidege. Éjszaka elég csöppet aludtam, sokat fölriadtam arra, hogy csorog az eső. Jaj, mi lesz velünk, mennyi dolog, oszt még elmossa a piacot. Rossz időben csak nem jön úgy a nép. Amúgy is veszélyben volt ez a szombat, mert elromlott az autónk, a testvéremékét kellett elkérni. Hajnalban aztán nagyon ideges lettem, mert a kölcsönautó sem akart indulni. Ember után szaladgáltunk, aki majd begyűjtja, jócskán elmúlt öt óra, mire úton voltunk. Az eső meg persze szakadt. Babat fölött a ködtől meg a víztől alig láttunk át az üvegen. Aztán Pesten is bedöglött. Ahogy jöttünk be a városba, leálltunk egy piros lámpánál, aztán se előre, se hátra. Szerencsénkre györkiek jöttek utánunk, oszt megtolták. Negyed hétkor még a zsákokat emelgettük a Garay kapuja előtt. Rendesen fél hatra szoktunk ideérni. Háromnegyedkor nyitják a kapukat, még lángosra, reggelire is elszaladhatnak. Hat órakor jöhetnek a vevők.

Az eső elállt. A főkapu fölött egy-egy pillanatra kibújik a nap. Julka asszony a fiával rendezgeti el az árut a széles, zöld peremű fatepsikben. Borogatják a ládákat, zsákokat, segédkeznek a szomszéd árusok, némelyike györki. A portékáról folyik a szó.

– Hogy maradt a szilva ilyen hamvasan magának?

– Diófa alatt termett, nem érte az eső.

Az ismerősök, a régi vevők körültekintő háziasszonyok, az első között érkeznek.

– Juliskámtól mindig olyan drágán kapok mindent, mégse tudnék máshoz menni.

– Hát, a jót meg köll fizetni.

– Adja hétér ezt a szilvát!

– Nem lehet, lelkem, nem lát ilyen szépet máshol.

– Na jó, viszem nyolcér, de akkor én válogatom. Jobban örül majd neki a papa, mint ha egy féldecit vinnék.

– Mondja meg neki, ebbe az is benne van!

Készülnek az árcédulák, eleinte a szomszédok tanácsa segít.

– Nem fogják tízér elvinni ezt a körtét.
– Tudja, elmaradt a permetezés, ezért szeplős, különben finom vajkörte, belső hibája nincsen – hangzik a válasz, és már írja az új cédulát nyolc forintról.

– Nincs szebb paprikája, csak ez az apró?
– Nézelődhet másfele is, de már nemigen talál. Összel, október közepin már nem lehet csodásat kívánni. Pirosodik, előregszik.
– Mint én is, ugye? Tehetek, amit akarok, hatvanhét év, az bizony hatvanhét év.

– Ugyan már, ne mondjon ilyet, maga is találna még vevőre.
Julka asszony négy-öt vevőt is kiszolgál egyszerre. Ha éppen nincs a standjánál senki, a bizonytalankodókat invitálja. Sok a hétről hétre visszatérő vásárló, az árunak majd a fele ezeknek a kosarába kerül.

– Hat éve vagyok ezen a standon, harminc éve járok piacra, de úgy lehet, máshol el se tudnám képzelni, hogy áruljak. Olyan ez nekem, mintha hazajönnék. Néha, amikor nagy tétel romlandó áru beugrik, kivisszük éjjel a Bosnyákra. Azzal kisebb a fáradság, nem mondom, de jobban jár az ember, ha különként méregeti, és nekem szíves munka ez.

Két orkános, idős asszony forgatja, nézegeti a burgonyát.

– Van ebből több?
– Amennyit parancsolni tetszik.
– Mind ilyen apró? Nekem épp ilyen kellene, de sok, és úgy, hogy én válogatom.

– Csak tessék. Várjon, nénikém, majd kiborítjuk.

Megbillentünk egy nagy műszalma zsákot, s hegybe-halomba tornyosul a krumpli, közben megemeljük a mellette lévő szilva nejlonlepedőjét, ne törődjék, kár ne essen benne. A tizenöt kilót háromszorra bírja el a mérleg.

– Csak ide viszem a szomszédba. Úgy készültem, hogy föl se megyek a lakásba, egyenest a pincébe rakom le.

– Ez szépen elment. Látja, nem mindenki a nagyszemű burgonyára pályázik.

Középkorú házaspár tanácskozik a birsalma fölött.

– Mi az ára? – érdeklődik az asszony.

– Tizenöt, kedveském.

– Adja tizennégyért, hat kiló kellene.

A maradékot már tizennyolcra tartja.

– Hogy az uborkája?
– Harminc, aranyoskám.
– Borzasztó!
– Na, ilyet még nem hallott, ugye? Hát most hall. De ezt meg is lehet enni, aranyos, magmentes, nem keserű.

– Vegyen paradicsomot, szép fiatalasszony, olcsóbban adom – szól Julka asszony egy divatosan öltözött nő után. A következő standtól fordul vissza. Két nagy kosarat televásárol.

– Jópofa vevők vannak. Szokott idejárni egy egészen fiatal asszony, az szombaton délután háromkor képes ötször bejárni a piacot, hogy tíz-húsz filléretet lealkudjon. Pedig látni rajta, hogy nem nélkülöz. Néha a férje is elkíséri, de igen röstellkedik mellette. Az az idős asszony, aki az előbb itt volt, olykor a lányával jön. De az elég keveset van idehaza, igen jól ment férjhez. Fodrásznő, és elvette egy vadász vagy mi a csuda. Van Pesten egy házuk, aztán Pécssett meg Dániában vagy Hollandiában. Keveset tartózkodnak itthon, most Afrikában vadászik a férj. Az idős asszony minden héten nálam vásárol, már képeket is mutatott a pazar házakról. Engem mindenáron kozmetikus-hoz akar elvinni.

– Csak nem a férje volt az a jóképű, bajuszos férfi?
– Ugyan! A fiam! Huszonhét éves.
– Hát hiszen hasonlít is magára.

A bajszos fiatalember, Mrkva András szombaton napkelte előtt öt mázsza zöldséggel rakta meg a Moszkvics kombit. Ő a családi üzem fuvarosa. Katonáskodása után nősült.

– Hogy erős fizikai munka, az nekem nem gond, és látja az ember, hogy megéri, hogy van eredménye. Hasznát vettem még a lakatosság-nak is a föliasátor építésnél. Árulni is szoktam, hiszen ez a legjobb, ez az egésznek a koronája, de több a pénz, ha anyám van a standnál. Csodálatos, mit tud összebeszélni-rábeszélni. Ugyanazon a napon ő biztosan többet vesz be, mint amennyi nekem sikerülne. Ha már neki sem megy, akkor szenvedelmesen rossz az a piac. Tetszik nekem ez a foglalkozás. Ha lesz segítségem, folytatni akarom a szüleim munkáját. Most még csak kétéves a lányunk, de hát anyámék is fiatalok. Remélem, lesz több gyerekünk, azok majd belenőnek a piacoskorba. Mert hiába kényelmes a munkahelyen, a fizetés semmi. Ami a piacról jön, anyámék gyűjtik, forgatják, de övük a ház, a háztartás, a kocsi gondja, és minden termelési kiadás. A feleségem iparoscsaládban nőtt

fel, talán ezért idegenkedett eleinte a mi életmódunktól, de most már ő is kapál. Vett egy játék kapát a kicsinek, hadd tevékenykedjen. Csak akkor lehet valamire jutni, ha összedolgozunk.

Ifj. Mrkva András üríti a ládákat, rendet csinál a stand környékén, mire nekikészül a visszaútnak, már szépen fogyott az áruból, a rekeszek mehetnek, maradnak a zsákok. Ma esti szolgálatba megy, ebéd után még alhat egyet.

– Mennyit kér a salátáért?

– Nyolcat, kedves.

– Ugyan, ne nevetessen! A maszek zöldségesnél olcsóbb, pedig az viszonteladó, meg adót is fizet.

– Bizony, aranyos! Mi meg ingyenélők vagyunk, csak szórakozni járunk ide, időtöltésből!

– Nyolc forintot egy fej salátáért!

– Nem muszaj megvenni, aranyos, nem magának tartogattam. Talán menjen vissza kereskedőhöz.

A harcias vevő elviharzik, a saláta ára marad a régi.

– Melegágyi? – kérdezzetik a szomszédok.

– Nem. Szabadföldi. De csudára megnőtt.

Sokan megforgatják a hatalmas fejeket. A közvetlen szomszéd, egy budaörsi asszony, szívesen segít a kínálásban.

– Fogja meg, asszonyom, egy fejből egy egész tállal van!

Nem sok az idő és az alkalom a tájékozódásra, az első irányárakat a vevők hitelesítik vagy teszik kétséggé – kisebb a szerepe a versenytársnak. A szilva az első órában nyolcért ment, bár többen sokallották, Julka tízre emelte – így is elfogyott tíz órára. Lejjebb vette az uborkát, a paradicsomot, a körtét, de a különleges saláta, a nagy szemű fejtőbab, a hibátlan burgonya, a húsos erőspaprika és a frissen mosott zöldség jó áron is elkelt.

– Minden rendben van, Juliska? – szól oda egy munkaköpenyes, bekeccses, középkorú nő.

– Ez a felügyelő. Igen rendes asszony, mindig a parasztok pártján van, bár elég ritka itt a komoly vita. Hallhatta, macerálnak néha, de én sem maradok adós. Aztán ha túlságosan megyen a szó, én hallgatok el előbb.

Tizenegyet mutat a főkapu órája, fölmelegedett az idő, már csak a földből-betonból sugárzik a hideg. Julka kicsit nekivetkőzik, s négy kötött kabát tetejéről lekerül a szivacsbelésű bársonymellény, de a téli

csizrát nincs mire cserélni. Hárman kapaszkodnak az esővíztől elnehezült, csikos vászonernyő betontalapzatába, míg fölhúzzák a vásznat: kell az árnyék, a zöltség könnyen fonnyad a napon, és délután is lesznek vevők. Jó lenne az esti vonattal üres zsákokat vinni a hátikosárban.

[IV]

ASSZONYDOLOGRÓL, EMBERMUNKÁRÓL

[1]

„Alig cseperedtünk, mégis mindönk menyecske akart lenni.
A nyolcat se tötöttem,
hogy belekötték a kendőmbé az enniivalót, ide a derekamra
csomózta édesanyám,
oszt hajtottam a libákat.
Tizenöt-húsz mindég volt. A pajtásokkal a homokoki
kútnál találkoztunk,
öszveterelgettük a libákat.
Megjelöltünk néhány kisebb lánykát, akik őrizték
a csapatot,
mi többiek meg játszottunk,
és mindég menyecskését. Sose untuk el.
Hogy mi szépet találtunk a menyecskeségbe?
Hát én is tudtam,
hogy anyám éjszaka mosódott, ha úgy akarta,
hogy szépen kikészítve mehessünk a templomba.
Nálunk nagyanyám parancsolt.
Nem mondhatom, hogy rosszul bánt anyámmal, de
mindég útra tette...”

Ahol a fél falu piacos termelést folytat, nem lehet kiváltságos, elkülönült réteg, amelyik a mesterség szakmai titkai fölött örködik. A piacoláshoz nem kell nagy tőke és kivételes képességek sem. Úgy tetszik tehát, hogy minden györki gyakorolhatja. Kiváló lehetőség például arra, hogy a sokgyermekes családok megmenekedjenek a pénzsűkétől – több hasznot hajt a gyerek, mint amennyit költeni kell rá. Ha valóban azok követnék a falu múltjából és mai életéből adódó mintákat, akik népes családjuk, iskolázatlanságuk vagy szakmátlanságuk miatt „rászorulnak”, napjainkban már nem beszélhetnénk gazda-

gokról és szegényekről. Teljes lehetne Hévízgyörkön az egyenlőség. Mi az oka, hogy mégsem így van?

A piacra nem a megélhetés kényszere, nem is a termelés kedvező feltételei viszik a györkieket, hanem a család, a rokonság, a szülők példája. Ez a megállapítás bizonyára nem hat a felfedezés erejével, hiszen a szociológia egyik közismert alaptételét erősíti csak, miszerint a család példaadó közösség, életmódját átveszik az utódok. Ha viszont minden társadalmi és gazdasági érdek a példa és minta érvényesülése ellen munkál, a szociológiai közhely búvópatakok módjára viselkedik. Mert ingatagnak tetszik ez az igazság, ha az életmód csak szüntelen küzdelmek árán folytatható. Hévízgyörkön a mintacselekedet rendhagyó úton befolyásolja az utódok sorsát. Lehet asszonygazda a vasutas lányából, ha gazdalegényhez megy férjhez, és lehet a vasutas feleségéből is, ha piacos anya nevelte. Az a földművelő asszony, akinek napszámosmunkában teltek gyerekevei, menyecskeségét a téészen kötelező napok ledolgozásával vagy gyári munkával töltötte, férjnek pedig szegény család vasutas vagy munkás fiát választotta – alig-alig kísérli meg a rendszeres piacra termelést. Mindezek érzékeltetésére álljon itt két jó barátságban élő szomszédasszony vázlatos élettörténete.

A szomszédasszonyok – nevezzük őket *Marisnak* és *Julisnak* – majd mindennap váltanak szót, ha úgy adódik, órákat is elbeszélgetnek. Az idősebbik asszony, Maris konyhájában szoktak időzni, és ez nem a korelsőség miatt alakult így. – Maris néninek mindig sok az otthoni dolga, nem ér rá szomszédolni – mesélte Julis. Ugyan mi lehet az a sok, hiszen Maris öreg szüleivel és férjével él, gyerekekre nincs gondja, lányát és fiát már kiházasította. Egészsége sem engedi, hogy sokat dolgozzék, nemrégiben súlyos szervi bajjal leszázalékolták a téészből. Négyszobás, fürdőszobás háza rendben van, berendezése jólétre vall.

Maris vasutas apa és gazdahelyről származó piacos anya egyetlen gyermeke, nagyon fiatalon adták feleségül egy gazdalegényhez. Asszonygazda anyósa mellett lett menyecske. Az ő parancsára és hasznára hosszú éveket piacolt végig. Amióta hazaköltözött, a maga asszonya, szüleivel egy házban él, és önállóan gazdálkodik. Anyja és apja sűrű betegeskedése miatt utóbb a csaknem magatehetetlen öregek ellátása-ápolása is rájutott. Nagyanyakorba érve nem hajtja a szükség: lányát gazdag kelengyével, fiát autóval engedte a más házába, támogatására nem szorulnak. Lánya a falu első gazdái sorába lépett, a jól fizető szakmát tanult ki. És mégis. Minden évben tizennégy-tizenöt

süldőt hizlal az állatforgalminak. Évekig anyadisznókkal is foglalkozott, legutóbb – megrendült egészsége miatt – már csak egyet vállalt, de azt az egyet hatalmas súllyal, három mázsa hetvennyolc kilósan adta le. Van szőleje, káposztáskertje, háztájija. Betegsége előtt heti két napot töltött a piacon, most már csak egyet. A faluban szokásos kertészeti növényeket mindet termeli. A legnagyobb összefüggő területet – háromszáz négyszögölt – a burgonya foglalja le, ebből évente tizennyolc-húsz mázsát árul. A föld művelésében, az állatgondozásban forda-szolgálatba járó vasutas férje a segítsége, a portékáját fia vagy lánya szállítja autóval a Telekire.

Julis, a „ráérősebb” szomszédasszony népes családra dolgozik. Ötödmagával él egy ötvenes évekbeli vályogházban. Két lánya általános iskolás, fia a hetvenes évek végén fejezte be az ipariskolát, férje pályaudvari segédmunkás, apja gyári segédmunkából ment nyugdíjba a hatvanas évek végén.

Julis sokat napszámoskodott gyermekkorában. Szülei éppen csak annyi földet örököltek, hogy a család élelmezésére szánt jóságok takarmánya megtermett rajta. Édesanyja nem idevalósi, egy közeli, uradalmi munkán tengődő faluban született, tizenegy éves korától – anyja halála után maga kereste a kenyerét. Húszéves korában jött Hévizgyörkre menyecskének, rövid életében hat gyereket nevelt föl, és vezette a háztartást.

Apja szülei sem boldogulhattak gond nélkül, tizenkét holdjuk és nyolc gyerekük volt. Egy-másfél holdas parcellákat hagytak örökségnek. Három fiuk már kamaszfejjel a várost járta munka után. Egyikük, Julis édesapja, gyárban helyezkedett el, s mivel szakmát nem tanult, rosszul fizették.

Julis szüleivel és testvéreivel csak erre a gyöngé fizetésre számíthatott, s ezt a gyerekek mezőgazdasági napszámos bérével pótolták, hogy megéljen a nyolctagú család – a házaspár és hat gyermeke.

Miután Julis férjhez ment, majdnem „pontosan olyan helyre” került, mint amilyen helyen lánykodott. Férje családja – három-négy évvel a téesszervezés előtt – néhány hold juttatott földet művelt, biztos jövedelmük a leszállékolt családfő nyugdíja volt. Julist, az új asszonyt gazdákhöz küldték „naptötésbe”.

„A férjemet elvitték katonának, én meg jártam dolgozni mindenféle. Télen meg a hátamon hurcoltam a fát az erdőről. Azt nagyon szerettem különben. Arravaló asszonyokkal szoktam menni. Össze-

hordtunk egy csomót, jó szárazokat, letördöstük, összeraktuk, madzagba belekötöttük, fölveltük a hátunkra, oszt hoztuk.” A juttatott földdel 1960-ban anyósa lépett a téeszbe. „Én jártam anyósom nevére. Ő, a tag odahaza volt, én dolgoztam helyette. Bizony sokan megszerztük így a nyugdíjat a mamáknak. Nekem meg nem szaporodtak az éveim.”

Tizenkét évet „szolgált” férje családjánál – addig élt együtt apósával és anyósával. A hatvanas évek végén költöztek édesapjához, rá egy évre a „maga nevére” gyűjtötte a napokat a téeszben, belépett tagnak. Mivel kertészkedésben megbízható segítő nélkül nem kezdhet senki, Julis nem növénytermesztőnek ment, ahol meghatározott nagyságú területet kellett vállalni (például uborkából), inkább a tehenészetet választotta, mert azzal egyedül is elbirt. Ezt hamarosan otthagyta, mert megbetegedett. Ezután próbálkozott vállalt területtel és a háztáji művelésével, de terményeiből csak néha-néha került piacra való. Férje alig mozdított valamit, így aztán annak is örült, ha a téesz kötelezte munkákkal elkészül. Gyerekeinek „egyetlen dolga” a tanulás volt, nem fogta őket házi vagy háztáji munkára. Egyedül küszködött a földekkel, ezért csak terhét tapasztalhatta a kertművelésnek, a hasznát alig.

1975 őszén így beszélte el a család megélhetési-anyagi körülményeit.

„Akárhogy számolom, még 5000 forint se jön össze minden hónapra. A férjemnek 12,30 az órábère, havonta 3000 forint körül forog, amit hazahoz. Én a téeszből egy évben 17–18 000 forintot kapok, de ebbe már benne van az egy hold háztáji termésének értéke is. Bizonytalan ez a téesz, mert engem nem minden hónapban fizetnek. Például az uborkaszedés két hónapja, a július és az augusztus pénzes hónap volt. A tavaszi közös munka után járt egy kicsi, de keves, hat-hét napra való munkát adtak akkor, azután napi 90 forint a bérünk. A téeszben kiszámolgatják az átlagfizetésünket, de isten tudja, mennyi marad meg tisztán, mert oda mindig de mindig fizetgetni köll. A talajköltség címén 1500 forintot vontak le, a háztáji műveléséért most fizettem be hétszáz-egynehány forintot, aztán ha fuhart ad a téesz, az sem ingyen van. Mennék én jobban fizető helyre, de a gyerekek végett nem tehetem. Ugye iskolások, és ha ebédet kell készítenem vagy mosás vár, nyugodtan félbehagyhatom a kukoricakapálást, másnap folytatom. Ezt más állásban nem tehetném meg.

A sok fizetgetnivaló mindég elkésérít. A biztosítási díjunk eddig 735 forint volt, én soknak találtam, azért fölmondtam a CSÉB-et, maradt a másik. Erről azt mondják, hogy kiterjed mindenre és csak 335 forint. Egy esetben megrongálta a villám a televíziókat, megvizsgálták, és azt mondták, hogy nem jár semmi, mert a villám a vezetéken keresztül futott be. Szóval nem vetettek semmit. Nem tudom, ha lenne valami bajunk, adnának-e a másik biztosításra.

Ha csak a magunk életére kellene, könnyebben volnánk, de amióta különváltunk anyósoméktól, egyre-másra jönnek a különkiadások. Hogy valahogyan legyünk itt, rendezkedtünk először. Én mindenből újat kellett vegyek, új gáztűzhelyt, mosógépet, televíziót, egy pár ágyat, ágyneműt, edényeket. Mindent úgy, mint aki előről kezd az életét. Aztán mindjárt fizetgetni kezdtem az öt testvéremnek a ház örökségrészét, de még az a kölcsön is tart, amit édesapámék vettek föl ötven-valahányban a ház fölépítésére. Most nekem is építkezni kell, mert összedől a régi fészker, és nincsen hely se tüzelőnek, se semminek. Az udvar végébe szeretnék fölhúzni egy tizenkét méteres épületet. Már megvan hozzá a téglá, a cement, majd jön a cserép, a tetőanyag. Idén vettem kályhát, rendeltem szentet, húsz mázsát hoznak a héten.

Tavaszkor veszi az ember a malacfélket, 1000 forint könnyen kiszalad rá. Én, amióta a magunk gazdái vagyunk, minden évben kettőt szoktam hizlalni. Csirkéből soha nincs harmincnál több. Azokból fogyasztunk, meg viszek belőle lakodalmakba, vagy ha kisbaba, gyerekágyas kismama van a környéken, a rokonságba, oda is illik vinni, aztán el is hullik belőle...”

Julist öt év múlva nem találni a téaszben. Takarítóasszony lett, asszonytársaival naponta viszi a bérautóbusz Pestre. Háztartási munkája valamelyest könnyebb, mint 1975-ben volt, mert megnöttek a gyerekek. Fia letette a szakmunkás vizsgát, állandó éjszakás egy autóbuszgarázsban, éjszakai pótlékkal együtt 3000 forintot keres. Nagyobbik lánya az általános iskola befejezése után áruházi eladónak jelentkezett. Férjének órabére öt év alatt 20 fillért emelkedett – 12,30-ról 12,50-re –, Julis keresete pedig kétszerese a réginek.

Maris és Julis, a két szomszédasszony másként dolgozik, másként igazgatja családját – életük eddigi történetében kevés a hasonlóság. Maris mindig úgy rendezte a sorsát, hogy a földből, a maga és családja erejéből minél több hasznot nyerhessen. „Önállósulása” után család-

főként dolgozott és irányított. Julis soha nem számolt – volt helyzet, amelyben nem is számolhatott – családja erejével, válogatás és mérlegelés nélkül vetette magát mindenféle munkába. Családfőként sem kezdeményezett olyan közös tevékenységet, amelyben férje és gyerekei részvétele is hasznot termelt volna. Úgy érezte, hogy ezentúl az ő kötelessége egyre többet vállalni megélhetésük javításáért.

Más világ, másfajta gondolkodás a két asszonyé, mégis barátnék. Az egyik gazdag, a másik szegény, és éppen a vagyoni különbözőség kifejezőjéről, a pénzről vélekednek egyféleképpen. A vásárlás mindkettejüknek csak akkor „élmény”, megbeszélgetni való esemény, ha olcsón sikerül megszerezniük valamit. A „szegény” Julis rendszeresen tartalékol pénzt a szezon végi kiárusításokra, akkor ruházza föl a gyerekeket. A „gazdag” Marisénak telne rá, hogy akár belvárosi szalonban csináltassanak ruhát, de ők is a nagy árleszállítások kínálta választékból öltözködnek – és megszólják a hivalkodó gazdagokat, a nemtörődöm költeközőket. Maris 1977 tavaszán mesélte:

„Most voltunk a férjemmel a Rákóczi úton, ahogy ez a nagy leárazás volt. Vettünk neki két öltönyt, egy feketét meg egy kávébarnát, 500 forintért darabját, igen jól jártunk. Pihenőre bementünk egy kicsit az önkiszolgálóba, üldögéltünk néhány percet, és ott láttam, hogy öreg nénik nagyobb összegeket fizetgetnek a pénztárba. Mig az uram sorba állt a sörért, megszólítottam az egyiket, hogy mire adogatják a százast. Kiderült, hogy előfizetéses ebédre. Tíz napra 67 forintot fizetnek. Ételhordóban hazaviszik, és még a vacsorájuk is kikerül belőle. Ez nagyon jó dolog, ennyiből nem hoz ki főzéssel semmit. Ezeknek az öreg néniknek biztosan igen kevés a nyugdíjuk. Jönnek hozzám néha a piacra is, látom, mennyire ki van számolva a pénzük, egy-két szem gyümölcsöt, zöldséget kiválasztanak. Persze jönnek a nagyon gazdagok is. Olyan asszony, hogy három nyaklánc lóg a nyakába, mindenik ér vagy 10 000 forintot, oszt úgy megy, mint a dáma. Sok az ószeres, aki csak gyürkéli a pénzt a zsebibe, én azt mondom, észre se venné, ha elpotyogtatna 1000 forintot. Nekünk meg milyen keserves munkába van, amíg összedolgozunk 20–25 000 forintot.”

Julisnak talán még sohasem volt egyszerre 20–25 000 forint a kezében, akármilyen keservesen dolgozott. Családja igényeit pénztárcájához, és nem takarékbetétjéhez igazítja, kénytelen rá, hisz félretenni nem tud. Fiának motort vett részletre, az előleget a fiú nagyapja adta ballagási ajándékként. Maris sem „gyürkéli” a pénzt – ő használt

autóval lepte meg fiát. Takaréokban gyűjtögette a rávalót, ahelyett, hogy mint manapság szokás, befizette volna előlegként a Merkurnál.

Azok a hévízgyörki házaspárok, amelyek még a falu hagyományos fogyasztási szokásait tapasztalhatták gyerekkorukban és fiatalon, ma sem költekeznek meggondolatlanul vagy akár nagyvonalúan. A szegény és gazdag családok ugyanazt eszik, ruházatuk is inkább egyszerű takarékosagra vall, mintsem a gyorsan változó divat követésére.

A györkiek egész életvitelére jellemző a mértékletesség, ez nemcsak a költekezésben, hanem a jövedelemszerzési alkalmak „komótos” kihasználásában mutatkozik meg. A környék hivatalos vezetői (politikussai) szerint elmaradott ez a nép (az intézményi és térszerte), önző és pénzgyűjtő, csupán magával törődik. Különös, hogy a hivatallal ellentétes értékeket valló környékbeli gazdanép ugyancsak maradinak mondja a györkieket. Vélekedésük nem új keletű; a szomszédos községek gazdálkodói mindig közepes tehetségűnek látták a falut. Talán azért, mert itt nem uraskodott szembeszökően gazdag nagyparasztréteg. Az 1930–40-es években a többség földtelen és törpebirtokos volt. Két nagygazda területe haladta meg az ötven holdat, a tizenöt-harminc holdasok középgazdának számítottak – e jobb módon lévő családok közül kevesen fogadtak éves cselédet vagy napszámost, inkább a család dolgozta meg a földet, még a „naptötésbe” járókat is csak alkalmi segítőnek hívták. A szomszédos Galgahévíz nagygazdái – a györkiekhez képest – „modern” vállalkozók voltak; fizetett munkások rendszeres alkalmazására alapozták termelésüket. Galgahévízen elenyésző volt a batyuzó, kofálkodó kispaszták száma: a falu valamennyi terménye – a helyi „fölvásárlással” – a nagygazdákhöz került, akik nem kilóztak a piacon, általában zöldség-nagykereskedőknek adták át a portékát.

A györkiek hagyományos családi munkaszervezete és értékesítése konzerválta az utódok munkára fogásának rendjét. Századunk első harmadában még a régi elvek szerint nevelték-tanították a gyermekeket – arra törekedtek, hogy elsajátíttassák a paraszti foglalatosságokat. A faluban erre az időre kialakuló vagyoni különbségek megosztották a falu népét, de a társadalmi alá-fölé rendeltséget nem erősítette a gyermekmunkák szokásos rendje: a györki szegények nem állították el lányaikat szolgálónak, a györki gazdagok nem fogadtak házcselédet.

Ha gazdasági munkára bérest, kocsist szerződtettek is, idegenből hozatták a munkásokat, mert helybeliek béresnek ritkán szegődtek.

A családok igyekeztek otthon tartani gyermeküket, még a legszegényebbek sem akartak szabadulni a „kenyérpusztítóktól”. Kamaszkorukig minden gyermeknek találtak elfoglaltságot a háztájékon. Minden parasztportán azonosak voltak a gyermekek kötelességei és tennivalói. Emberöltök tapasztalata nyomán tudták, milyen munka telik a kisebb-nagyobb gyerekektől. Más megbízást kapott a „gyerek” (fiú), mást a „jány”.

Különösen a kislányok munkaalkalma volt megszámlálhatatlan, s hogy milyen parancsokat kaptak a ház körül, alig múltott a családok társadalmi-vagyoni helyzetén. „Mindent elvégeztem, amit csak parancsoltak. Nem voltam természetes, erős lány, de már tizesztendős koromban tehenet fejtem, disznókat itattam. A nagymamám nagyon kutya asszony volt, de nagyon derék is. Mindig azt mondta: csináld, lányom, csináld, mert ha elkerülsz más házához menyecskének, anyósodék majd minket szidnak, hogy nem tanítottunk meg se erre, se arra.”

Hogy a cseperedő kislányoknak mennyi és miféle a dolga, a család összetételétől, a benne élő nők munkarendjétől függött. Több jutott rá, ha kevés nőrokona volt. Egy 1911-ben született asszony panaszkolta, hogy anya nélkül nőtt fel, rámaradt a kenyérsütés is, nyolcéves korában hat kenyeret bedagasztott. Ha a kislány nénjével lakott egy fedél alatt, játszhatott, babázhatott kedvére, ritkábban fogták házi munkára. A fiatal, gyenge lányka már elbirt a csecsemőkkel, karonülőkkal. Pesztrálta, őrizte a nála kisebbeket. Ha a szülői házban nem volt apróság, előfordult, hogy a távolabb lakó közeli rokon (idősebb testvér) gyermekét kellett istápolnia.

„A konyha az asszony dolga” falvédői bölcsességnek nincs helye sem az archaikus, sem a század eleji hévizgyörki családban, mert a főzés nem általános asszonyi kötelesség volt. A konyhában a rangidős gazdaasszony uralkodott. „Örzse néni nem főzhetett soha?” – tettem föl a tájékozatlanságomról árulkodó kérdést egy hetvenéves asszonynak, menyecskeéveiről beszélgetve. „Ne úgy mondja, hogy nem főzhettem. A fene se akart főzni annyi emberre, napszámosra. Volt este, hogy tizen-húszan ültünk az asztal körül. Mi, menyecskék örültünk,

ha mehettünk a kocsival a határba. Akkor nem úgy volt, hogy az asszony a maga családjának készített, hanem sokszor jöttek még hozzá a kapások, a napszámosok, aztán a család is nagyobb volt, mint mostanában. Akkor jött ránk a rossz világ, amikor kicsi gyerek lett. A szoptató anyák nem mentek a földekre, találtak dolgot a ház körül eleget. Hun a kertet köllött megkapálni, hun a jószág után nézni. Inkább ültünk volna a kocsira, hogy menjünk kifele, de visszatartott a gyerek. És akkor már főzni, etetni, fejni is köllött.”

A paraszti étrend legtöbb vidékünkön szegényes, csupán a laktató és gyors ételekből meglehetősen a választék. A Galga menti asszonyok sem voltak éppen kiváló konyhaművészek. Dr. Balázs Józsefné hévizgyörki pedagógus mesélte, hogy amikor a negyvenes években gazdaasszony-tanfolyamot indítottak, olyan negyvenéves asszony is akadt jelentkezőnek, aki még egyetlen ebédet sem főzött meg egyedül. Az önálló háztartásba csöppenő asszony – egyik előbb, másik utóbb – a maga kárán tanult meg főzni. És mert az új asszonyoktól nem várta senki, hogy megfogja a fakanalat, a fiatal lányok sem kuktáskodtak az anyjuk mellett. (A többség azért sem, mert eladólány korában még az anyja is menyecske volt.) A gyereklányok csak kényszerűségből álltak a tűzhely mellé.

„Negyedik osztályos lehettem, amikor először ebédet csináltam. Édesanyám sokat betegeskedett, én voltam a nagyobbik lány, nekem kellett a helyibe állni. Mindennel odamentem az ágyához, és kérdezgettem. Ha rántást csináltam, vittem a forró lábast: – Édesanyám, ez már elég sűrű? – Egyszer, sose felejttem el, igen összeállós bablevest főztem, alig bírtam kavarni. Édesapámat kérdezgettem, hogy jó-e. – Jó, fiam, nagyon jó, de ettem már ennél ritkább főzeléket is.

Másszor meg rántott levest akartam főzni. Úgy gondoltam, hogy nem faggatom édesanyámat, elég annak a maga baja. Majd megcsinálom én egyedül. Odatettem a zsirt, nem tettem bele lisztet, hogy azt majd megpirítom, oszt azt engedem föl, hanem a zsirba beleszórtam a paprikát, ráöntöttem a vizet. No, mondanom se köll, úgy pattogott a zsír, hogy azt hittem, a kályha is elindul. Keserű is lett rettenetesen, de hogy meg ne sértsenek, megették.”

A konyhát vezető gazdaasszony a család menyecskéinek parancsolója is volt harminc-negyven éve, majd ereje fogytán általában egyszerre vált meg a kamrakulcstól és családi-asszonyi főszerepétől. Nagyobb családokban napjainkra sem csúszott ki a fakanál az öregasszony

kezeből, habár most nem ő a gazda. Csak segítség, mentesíti a gazdaságban első, fiatalabb asszonyt (lányát vagy menyét) a konyha apró cseprő gondjai alól. Az öregebbet nem a nagyobb szakértelem, hanem a szükség teszi meg szakácsnak. A rangos ünnepi ebédeket a fiatalabb asszony készíti. Manapság kisebb konyhát visznek, nincs tucatnyi tagot számláló nagy család, a városban dolgozó családtagok sem állandó asztaltársak, és nem etetnek napszámost, cselédet. Az öregasszonyok főztjét olykor-olykor kiviszik a földekre – a régen szokásos szalonra és az újabban kedvelt szalámi helyett.

Az étrend az utóbbi években kezd hasonlítani a városihoz. Kivált ünnepnapokon divik a korábban ismeretlen rántott hús és paprikás csirke. A Győrre jellemző ételeket inkább hétköznapiokon, az idősek konyhájában lehet megkóstolni. A lányok, akik ma már kuktáskodnak, sajnos nem tőlük lesik el a főzés tudományát.

A régiek az evésnél-főzésnél nagyobb figyelmet szenteltek a mosásnak. Már az elemista kislány leste, hogyan kell a ruhát „sorba szedni”, mert pontos rendje volt ennek a munkának. Később szíves-öröme váltak meg a régi módszertől, már a hatvanas években elterjedt a mosógép. Használata persze nem szüntette meg a kézi mosást, de ez már nem hasonlított ahhoz a régi, fáradságos munkához, amelyet a kendervásznak tisztán tartása követelt. Kenderféle volt a falu legtöbb hagyományos viseleti darabja. A férfiak fehér ráncos vászongatyát, a lányok a színes szoknya alól kivillanó fehér keményített alsószoknyát, farit hordtak. A nők ládájában, szekrényében számolatlanul álltak a fehér „pendölők”, az ingvállak, a szoknyák, az ágyneműk, az asztalneműk, a törölközők. A hatvanas évekig az új asszony az édesanyja szötte kenderholmit is vitte kelengyének.

Lassan kopik ki a falu a hagyományos viseletből, a rendszeres piacjárás nem hozta meg az asszonyok kedvét a városi divatra. A hatvanas években csapatosan „kivetkőző” nőket városi munkahelyük készíttette-kényszerítette a hagyománytörésre. Hévízgyörk utolsó bőszoknyásai a negyvenes években születtek, az utánuk következők csak „népítáncba”, színpadra bújnak a régi ruhákba. A györki középkorúak és idősebbek hordják nap mint nap a ráncos szoknyát, alig találni olyan házat a faluban, ahol legalább egy ne lakna közülük, s olyat is keveset, ahol ne ismerné valaki a kézi mosás régi fortélyait.

Századunk közepéig a mosás Hévízgyörkön nem a víz melegítésével, és még nem is a szennyes ruha válogatásával kezdődött, hanem a szappanfőzéssel. Ma is találni még a padláson barnás mosószappan-kockákat, amelyek tisztítóhatása nem maradt el a gyári Flóra szappanétól. Néhai Gábor Antalné (Szabó Terézia, 1916–1978) édesanyjával főzött először szappant, később anyósával.

„Már öléskor gondolni kellett a szappanfőzésre, egész évben gyűjtöttük a szappanhoz valót. Kerítettünk egy lyukas fazekat, zsírpapírt tettünk az aljára, hogy ne engedje föl a rozsdát. Disznóölés után beleraktuk a bélzsírt, meg amit a hurkáról leöntöttünk, és minden más maradék zsírfélit. A szalonnabőröket is összetakarítottuk, mindig úgy őrizgettük, mintha tudomisen, milyen nagy kincs lenne. Nálunk még a hulladékoknak is megvolt a helye, mindent fölhasználtunk a végtelenségig. A zsírféle a szappanhoz kellett, mert azt minden évben főztünk. Ha közeledett a főzés ideje, elmentünk Jenőhöz, a hentesünkhöz, vettünk tőle marhafaggyút, attól igen szép fehér lett a szappan.

Amikor hozzáfogtunk, elővettünk egy harmincliteres fazekat, bele tettük a zsíradékot, kimértük a vizet. Hogy abból mennyit, már nem emlékszem, régen, tán tizenkét esztendeje is van, hogy utoljára főztünk. Azt tudom még, hogy minden kiló zsíradékhoz nyolcvan deka lúgkő járult. Ezután tettük a tűzre, úgy két és fél óráig hagytuk főni. Ha zsirosas volt, eresztettünk hozzá még egy pici lúgkövet. Akkor volt készen, ha a lúg följött a tetejére. Olyan pirosas színt kapott, mert a lúgkő minden szennyet, vért kiszedett a zsírból. Miután fölütődött a tetejére és hármat megforrt, levettük.

A szappanformázáshoz egy jó deszkaládát használtunk, nyolc luk kellett annak az aljára. Ha befejeztük a főzést, ebbe öntöttük a fazékból. A lukak alá ritkás vásznat vagy öreg vászonkötényt terítettünk. Mi azelőtt nem tudtunk meglenni a konyhában szép vászonkötény nélkül. No, ahogy a főzet lement a ládába, a lukakon kicsorgott a lúg, és a kötényvel leszűrűtük. De az a lúg olyan erős volt, hogy az ujjunkot kimarta volna. Olyan helyre tettük, ahol nem férhettek hozzá a gyerekek. Az a lúg egész éven jó volt tarka ruhát mosni. A ládában egy éjszaka állt a szappan, reggelre megkeményedett, akkor kiborítottuk. Az oldalára állítottuk a táblát, oszt spárgával aprítottuk el. Van még vagy húsz darab az utolsó főzésből, én használom zoknimosáshoz.”

A györkiek hagyományos mosószere a lúgkő, a szóda és a háziszappan, a mosás segédeszköze a teknő, a dézsa és a mosószek volt.

„Mi nem ösmertük a fürdőszobát, én a konyhát meg nem pocsáltam össze, amúgy se fértem volna be oda a teknőssel, katlannal és a sok szennyessel. Kinn mostam az udvaron. Először szerettem mindent átszappanozni. A gyócsok, az ingek meg a fehér szoknyák vizébe éles késsel szappant daraboltam. Utána öntöttem rá a forró vizet, és ha megint forrt, szódát vagy lúgkövet borítottunk bele. Ha már birta a kezem, először átrázogattam, aztán megkeféltam a ruhákat. Amikor kihűlt a víz, megint átmostam benne.

A vászonruhára meg a gyócsra nagyon sok gond köllött. Beleraktuk egy fadézsába, két füle volt, tán még mutatóba sem maradt belőle. A vászonruhák tetejére egy nagyobb kötényt terítettünk, arra akácfa-hamu ment, aztán leforróztuk. Reggelig állt. Sokat veregettük sükkal, közben háromszor is vizet cseréltünk, addig-addig, míg annak a vize olyan tiszta nem volt, mint a fene.

Ősszel meg tavasszal nagy dolog volt a pokrócokat kimosni. Az én fiatakoromban a földes szobákat pokróccal teregettük be, azokat is magunk szőttük. Összehasogattuk a rongyokat, kimostuk, hogy szépek legyenek, oszt ment a szövőszékre. De olyan erőset szőttünk, hogy a közelibe se jöhet, amit most vett fonalból szövetnek Bagon. De a bolti szőnyegek is igen kemények, enyvesek, mindenik föláll valahol. Mi ezeket a pokrócokat, mostanában rongyszőnyegnek hívják, minden ősszel és tavasszal mostuk, keféztük. Kinn az udvaron foglalkoztunk velek. Ide is meg oda is tettem egy-egy teknőt, közibük a mosószéket raktam. Az olyanforma volt, mint egy mostani dohányzóasztal, négy lábon állt. Az egyik teknőből a másikba hoztam át a pokrócot, a mosószéken sikáltam, puha, fehér mosókefével. Őt ág pokrócunk szokott lenni, bizony időbe telt, míg mindenikkel elkészültem. Amikor egyik felivel végeztem, átfordítottam. Két vízből kiöblítettem, és ha már a tisztából húztam ki, sükkal megcsapdostam, hogy a víz mind lemenjen róla. Akkor nagyon szép volt a pokróc.”

Gyereklányokra ritkán bíztak mosást, feltették őket a maró lúgtól és a forró víztől. A nagyobb lánynak viszont már nemcsak helye, hanem dolga is volt a mosásnál, segített anyjának a vízfordásban, szappanozásban. Eközben inkább látással, mint tapasztalással tanulta ki a munka rendjét. Akkor világlott ki, mit ér a tudása, amikor aszszonyként mosott először egyedül. A maga kárán tanult az az új menyecske is, aki árván maradt nagylány húgának kelengyéjével bajlódott.

„Húsz törülközőt meg tíz szakajtóruhát, hat-nyolc-tíz hamvast, így hívták az ágylepedőket, pendölöket is, húszat, tizenötöt, kinek hogy tellett, ennyit szoktak adni a lánnyal. Hát én is megszöttem ennyit a Margitunknak, nagyon szépek lettek. Ki is akartam fehéríteni a Margit törülközőjeit. Leforróztam én azt hamu alá, de énnekem azt nem mondta senki, hogy a csikosokat, amibe színes pamuk van, azt nem szabad. Én meg jól lehamuztam, hogy legyenek jó fehérek. No majd, ugye, azt egy éjszaka hagytuk a dézsában. Hát reggel szedem ki, hogy majd megmosom a kútnál. Hát énnekem minden csikos volt, összefogta a pamuk. Olyan keservesen sirtam, higgye el, úgy hullottak a könnyeim. Jön a körösztyanyám, azt mondja: – Miért risz? – Hát – mondom –, mert nekem semmi se sikerül. Nézze meg, körösztyanyám, hogy mit csináltam! – No, mit csináltál? Lehamuztad, ugye? Mondom: Le. – Oszt miért nem kérdezted meg? Én úgy sirtam, amíg mostam azt a vásznat. Jaj, istenem, mit csináljak? Jaj, istenem, hogy adjuk ezt a Margitnak? Mondtam aztán a Margitunknak: – Ide figyelj! Tudod, mit? Én már öregebb menyecske vagyok, az enyimek tiszta szépek, az enyimeket még anyus csinálta. Azt majd én neked odaadom. Énnekem már nem nézik a szekrénybe. Mert ugye, mikor valaki férjhez ment, mindég nézték a stafíringot, hogy ki mennyit, minő szépet kapott...”

A kelengyébe való kendervászon fáradtságosabb munkáját az asszonyok végezték; szőtték és mosták az anyagokat. A dolog könnyebbje a lányokra jutott, nekik kellett előkészíteni a kendert a szövésre. Ehhez nem kellett annyi hozzáértés, mint az asszonyok munkájához. Inkább testi erőt és jókedvet követelt. A földolgozás egyes mozzanatai köré mulatságok szövődtek.

„Kétféle kender volt. A virágosat nyáron szedték ki, az világosabb fonalat adott, abból szőttük a törülközőket meg az abroszokat. Ősszel gyűjtöttük a magvasat, abból zsákokat szőttünk. Szoros rendje volt mindennek. Szent Mártonig, november 11–12-ig befejeztük a munkát a földeken. De akkorra már a szoknyákat is ki kellett mosni meg utána leráncolni. Alsótól a fölsoig mindent rendbe tettünk.

A kendert a mocsolyákba hordtuk. Minden családnak volt mocsolyája, kenderáztatója. Azt minden éven kipucoltuk, hogy ne nője be növény, ne egye meg a pizok. Abban mindig állt a talajviz. Bepakoltuk a kendert, leterítettük szalmával, tőkét vagy nehezebb súlyt eme-

lintettünk rá, hogy lenyomja a tetejét, mert a víz hamarost földobta volna. Sok munkával ment ez.

Koraőszön jártunk kendert morzsolni. A lábunkkal tapodtuk, hogy jó puha legyen. Kint a gangon, azelőtt falaljának mondták, ott teregettük föl, mer ugye akkor hosszú házak voltak. Lányok, barátnék összejöttünk egy helyre. Persze a fiúkat is ott ette a fene, mindég utánunk voltak. Ott lehetett beszélgetni, mert nem volt más dolgunk, csak a toporgás. A háziak, akikhő' mentünk, esetleg süttek káposztás lepényt vagy pogácsát. Ez csak szombat este volt. Ha megmorzszoltuk a fonalat, utána héhöltünk. Kifésültük, összecevargattuk, és így ment tovább a többi munkája a kendernek.

Nálunk akkor kezdtek fonni, amikor már jártak a lányok az októberi létániákra. A létánia után hazamentünk vacsorázni, így indultunk a fonóba. Nagyon igyekeztünk a fonással, mert akkor az a mondás járta, hogy az a derék, aki karácsonyig meg bírna fonni, mert addig lehet nyújtogatni, addig hosszuk az esték. Az asszonyok bizony még éjjel egy óráig is elfontak. A legfagyosabb télbe lett készen a fonal, utána puhítottuk. Meszetes vízzel többször leforráztuk, aztán lúgzóba tettük, hogy jól megkeljen. Majd mentünk a folyóra, a Galgára. Az jó volt, mert ott nem kellett vizet húzni. Ha a Galga befagyott, lékot vágtak bele, abba mosogattuk a fonalat, de olyan hidegbe, hogy a víz ráfagyott a kötenyünkre. Addig mosogattuk, amíg egészen ki nem mosódott belőle az a meszetes víz. Aztán kiteregettük, hogy megfagyjon, mert azt mondták, hogy a jó puha vászon abból van, aki fonalából jól kifagyott a víz."

A györkiek a téli fagyra esküdtek, a csángók és a hegyi palócok hite szerint a legjobb vásznat a napszitta fonal adta. Ők ugyanis tavasszal fejezték be a kender munkáját.

A paraszti háziipar termékeit még századunk elején is alig nélkülözhatték a falvak lakói, mégis az előállítás mellékfoglalkozásnak tekintették. A háziipari munkákra csak a termelés engedte időben kerítették sort. A falvak gazdálkodási rendszerétől függött, hogy mennyi erő és idő jut rá. A piacra csak olykor termelő, zárt közösségek életének és munkájának rendjét a maguk szükségére való termelés formálta, s e falusi rendben alig lelni nyomát a városi piac befolyásának. Az egymástól távol eső, elszigetelt települések lakói is vásároztak ugyan, de ezeken a ritka falutalálkozókon a községi népi iparosok és városi mesterek, kereskedők portékái, a jószágtartók barmai és kisebb, család-

di termelési fölöslegek (tojás, tejtermék...) cseréltek gazdát, nem a változékony napi szükségletek kielégítése volt a cél. E vásárok időpontját a gazdálkodásban fontos fordulónapokon, jeles napokon rendezték; Erdélyben a torockói baromvásárt például október 7–8-án, a Mihály napi csordabehajtás után, a margittai sarlósvásárt pedig aratás előtt. E nagyvásárokon bajos lett volna két csapatba állítani az eladókat meg a vevőket, mert majd mindenki árult is, vásárolt is. Az alkukat inkább az élénk cserekereskedelem, mintsem a tőkét mozgószító pénzforgalom jellemezte. Aki jószágot kínált eladásra, a nyert pénzen takarmányhoz jutott, aki fölös gabonáját tette pénzzé, barmokat vásárolt. Pénzért csak a kereskedők és az iparosok mentek a vásárra. A falvak gazdálkodó népe kisebb hiányai pótlására, gazdasága tökéletesítésére, megújítására alkalmas szerzeményekkel tért haza, a vásár maga nem forgatta föl a hagyományos termelési rendet.

A hévízgyörkiek sem kerültek el a vásárokat, például az igavonó jószágokat a gyöngyösi baromvásáron választották, de számukra az igazi üzlet a pesti heti-napi piac volt. A sűrűn ismétlődő alkalmak éltették termelését, ehhez igazították életük és munkájuk rendjét. A piac kiszolgálása megbolygatta a háziipar gyakorlásának falun szokásos menetét. Mint a korábban idézett asszonyi visszaemlékezésekből meglátszik, új év előtt befejezték a kender fonását. Tovább a györkiek nem fonhattak, mert piaci vevőik már várták a burgonyát, a zöldséget, amit ősztőlján vermetek el a kertben vagy a pincében. A piacozó asszonyokat a kora tavaszi zsengek (primörök) palántáinak nevelése is lefoglalta. Azokon a tájakon, ahol a lakosok életét nem érintette a napi piac, a folyamatos árutermelés kényszere, jobban megadhatták a módját a kender munkájának. A moldvai csángók vagy a Cserhát, a Bükk és Mátra lejtőin élő palócok tavaszélig fontak. Tehették, mert asszonyaik, lányaik fő dolga a háztartás, a ház körüli teendők ellátása és a háziipar üzése volt, nem bajlódtak piacra szánt kerti veteménnyel.

A hévízgyörki piacos családokban kevéssé ragaszkodhattak ahhoz is, hogy egyes feladatokat a lányok, másokat kizárólag az asszonyok végezzenek. A fonás például hagyományosan a lányok dolga volt, de hogy az a kívánt időre befejeződjék, a kender nagyját az asszonyok fonták meg. Ezért Györkön nem engedtek minden lányt időt tölteni a fonóban: a fonóházakat inkább a multság végett tartották.

Az egy családbéli korosabb és fiatalabb, idősebb menyecskék és a növekedő lányok között a hozzáértés és a munkabírási szerint oszlott meg a parasztháztartások munkája. Taníttatták a lányokat a sokféle házi fortélyra, de lehetett szegény vagy gazdag a család, egyik helyen sem csupán a tökéletes háziasszony nevelésére törekedtek. Mert amikor városba futott a férfinép, és a nők nyakába szakadt a mind inkább piacra termelő gazdaság, a munkára fogásban sem voltak olyan áthághatatlan határok a nemek között.

A hagyományos családszervezetben az alig dologra való fiúk már segédkeztek a lovak, a tehenek etetésében, takarítottak utánuk, vizet hordtak, ganéztak. A földmunkákban később vették hasznukat. A legénykedőket állították fogatot vezetni, kaszálni, aratni. A vetés és a szántás maradt utoljára. A faluból elpályázó férfiak példája nyomán a legények tudása megfogyatkozott ebben a huszadik századi fölfordulásban. Hallani olyan fiatalemberről, aki, uram bocsá', vőkorában tanult meg kaszálni.

Föltűnő következmény, hogy a nőuralom nem szabadságot hozott az uralkodó nemnek, hanem új kötelességeket, elsajátítandó tudományokat a hagyományosak mellé. Mert a györki lánynak-asszonynak a gazdaság munkáihoz, a földhöz kellett értenie a legjobban. Az új menyecske a főzés és mosás munkáiból még szegény nélkül kivonhatta magát, de az a lány, aki ügyetlen marokszedő, renyhe kapás, félénk kofa hírébe keveredett, ritkán kapott jóra való legényt házastársul.

„Mifelénk olyan volt az asszony sora, akár egy mindenescselédé. Ha végzett a házi dologgal, a jószággal meg a káposztáskerttel bajoskodott. Csak télen tötögethette a szobában az idejét, akkor szőtt, font, slingölt. A dolgos asszonynak pihenőben is kezihez állt a kapa. Úgy kaszáltunk, arattunk mi, hogy a férfiak se különben. Régen volt.

Sokat eszembe van, hogy alig cseperedtünk, mégis mindönk menyecske akart lenni. A nyolcat se tötöttem, ahogy belekótték a kendőmbé az enivalót, ide a derekamra csomózta édesanyám, oszt hajtottam a libákat. Tizenöt-húsz mindég volt. A pajtásokkal a homokoki kútnál találkoztunk, öszveterelgettük a libákat. Megjelöltünk néhány kisebb lánykát, akik őrizték a csapatot, mi többiek meg játszottunk, és mindég csak menyecskésbet. Sose untuk el. Hogy mi szépet találtunk a menyecskésbe?! Hát én is tudtam, hogy anyám éjszaka mosódott, ha úgy akarta, hogy szépen kikészítve mehessünk a templomba. Ná-

lunk nagyanyám parancsolt. Nem mondhatom, hogy rosszul bánt anyámmal, de mindég útra tette.

Minket, gyerekeket is csak térítették elfele a háztól. Mikor öregebb lettem, a tehenekhö³ jártunk. Fogadott a falu pásztort, de a csordára csak olyanoknak a jószágja ment, akiknek nem volt odahaza fiatal gyerek. Több tejet adtak, ha mi vigyáztuk őket. A hasasokra különösen köllött ügyelni. Nekünk is volt egy nagyon szép fehér tehenünk, a Galamb. Mi, gyerekek tizenöten-húszan is toporogtunk körüle, amikor megellett. A nagyapám kocsival jött ki érte a hegy alá. Ott legeltettek a lányok, a fiúk máshova jártak. Ha eljöttek mifelénk, jobban szórakoztunk.

Nyáron is kivittük a szánkót, a fűvön csúsztattuk. Az egyik magas részt Kikirics-partnak hitták, azon olyan síma fű nőtt, hogy úgy ment rajta a szánkó, akár a havon. Egyszer az egyik nagyfiú, lehetett tizennyolc éves, engem meg a barátnőmet ráültetett a szánkóra, ugye mér ne a végire?! Alulmaradt a szoknyám, hát persze, hogy elszakadott. Próbáltuk mi azt mindennel helyrehozni, még muszkatövissel is varrogattuk, de sehogy nem sikerült. Otthon azt mondtam, hogy a Balázsék kutájuk hasította ki. Volt, hogy lovakat is kicsaptak arra. Egyszer az egyiknek ráüttem a farára, az meg fölvágtá patáját, oszt szétcsapta a homlokomat. Szaladtam volna haza, de elkapott az ör, vitt az orvoshoz. Egy pár öltés, és már mehettem is.

Gazdahelyen sokat lenditettek a gyerekek. Minket is befogtak idejekorán. Nehezeket nem bíztak ránk, megroppantani nem akartak. Reggel sokszor az istállóba kezdtünk. Ha a tehenek kukoricaszárat kaptak, lerágták róla a levelet, és azt a hosszú szárát, amit mi száriziknek mondtunk, otthagyták. Azt mi, gyerekek szedtük össze reggel, meg az esti etetés után, és csomókba kötöttük. Azzal fűtötték a kemencét, vagy összevagdosták, oszt behányták megint a tehén alá, hogy betapossa trágyának. Sokat kinoskodtunk a kukoricával. Nyáron, ha kapálták, levagdosták az oldalkinövéseit, azt is mi gyűjtöttük össze. Hordtuk ki a föld végibe nyalábszám, a legnagyobb hőségben. Kocsin hozták haza zöldtakarmánynak. A búzát majdnem mindig olyan földbe tették, amibe előtte éven kukorica volt, és amikor kikelt, kiszökellt a búza, mentünk végig a sorokon, oszt szedtük föl a kukoricaszárakat, kosárral hoztuk a kévékbe.

Minden szezomba jutott ránk valami. Tavaszkor vittek a krumpliültetéshez. Gödrölni nem bírtunk, nem is engedték, de a krumplit

lerakni és ráhúzni a földet, azt már tudtuk. Kaszáláskor ünnepnapon sem szusszanhattunk. A magamkorbeliékkel különben minden vasárnap besétáltunk a faluba, de gyűjtés idején mindenkinek segíteni kellett. Nagyon sokszor sirva ettem én meg az ebédet a kocsin. Mert megkutyáltam magam, hogy miért egyek, úgys otthon maradok. De ha édesapám azt mondta, hogy menni kell, hiába sirtam. Édesanyám gyorsan készített valamit, hogy egyek a kocsin...”

A gazdacsaládok gyerekei évről évre tapasztalhatták, miféle dolog adódik egy parasztgazdaságban egyik tavasztól a másikig. Mire házasodó korba értek, pontosan ismerték a lehetséges munkák körét és természetét, eligazodtak a családi munkamegosztás rendjében. Valamirevaló gazdászülők nem állították gyerekeiket ember vagy asszony helyére.

A csekélyke földű vagy földtelen családok nem lehettek ilyen kiméletesek; apró gazdaságaik sem felnőttek, sem gyermeknek nem adtak elegendő és jól jövedelmező munkát. E családok férfitagjai többnyire a városba jártak fizetésért, a nők és gyerekek viszont mezőgazdasági napszámba. A háztartási foglalatosságok a szegény és a gazdag gyerekekre egyaránt kötelezőek voltak, és egyik sem volt különb a másiktól, ha kapálni, kaszálni, aratni kellett is. A gazdálkodásban maradtak járatanabbak, akik szűkös viszonyok közt nevelődtek. Készségeiket, képességeiket nem formálták a termelő-árutermelő lét mindennapos gondjai. Így a szegény gyerekekből válhattak jó mezei munkások, de rátermett gazdák nemigen.

„Engem ötödikbe lebuktattak, mert annyi napot hiányoztam, hogy nem tudtak osztályozni. Mikor én délben hazajöttem az iskolából, lekentem egy karaj zsíros kenyeret, és már mentem is. Nagyon szerettem a földmunkákat mindig. Legtöbbet a szembevaló házakhoz jártam, nagyobb gazdákhoz. Elboldogultam én mindennel, ami jött sorba. Kukoricát kapáltam, krumplit ástam, répát egyeltem, borsót, uborkát szedtem. Szőlőbe is hívtak kötözgetni, horolni. Nem mentem mindenkihez szívesen, mert a gazdák nem voltak egyformák. Voltak nagyon jók is közöttük, akik mivelünk éreztek, és megengedték a déli órát, mert így hosszú napokon, ebéd után szoktunk egy kicsit pihenni vagy szundítani kinn a határban. De volt nagyon hajtós, akinek más szavát nem hallottuk, csak azt, hogy gyerünk, gyerünk, gyerünk. Gyerünk, minél több legyen, minél több meglegyen. Pedig hát akkor igen keves volt az a huszonöt meg húszforintos napszám, mert annyit

kaptunk az ötvenes években. Sőt, még kevesebbet is. Sose felejttem el azt a munkát, amiér a bársonyblúzomat kaptam. Igen szép, fekete, gyárban hímezték rá a virágokat. Négy napot dolgoztam érte. És hány éves voltam akkor? Talán tizenkettő, és még ma is hordhatom. Virágvasárnapokon szoktam fölvenni, amikor nem megyünk teljes feketébe, se teljesen cifrába. Ez egy jó munka volt. Akkor még másik helyen is ruhafélit adtak, de ott tán még kisebb voltam. Egész nyáron el-eljártam egy kicsit, hát nem egész napokra. Ott kaptam egy flokonanyagot, blúzravalót.

Heten voltunk a családban. Elképzele-e, mire mentünk a négy hold földünkkel? Semmire. Édesapám Pestre járt, és ha szakíthatott időt, ezt a kis földet művelgette, mert édesanyám egyáltalán nem jutott hozzá. A szülések, a kisgyerekek lefoglalták. Később meg beteges lett, örültünk, ha elvan közöttünk. Nem lehetett rá munkát hagyni, aratásba sem mehetett. Én voltam édesapám segítsége. Két éven át a magyarlósi állami gazdaságba jártunk aratni, de nagyon sokat szenvedtem én ott. Olyan kis lány voltam, hogy a rozsبúzából nem látszottam ki. Asszonyok, akik a férjükkel jöttek, mondták édesapámnak, jaj, Pista bácsi, küldje haza ezt a kislányt, mert ez nem bírja a markot fölszedni. De én szedtem, nem maradtam el, nem bántam én, akarhogy szakad rólam a víz. Sírni a világért nem sirtam. Nagyon szégyeltem volna, ha megsiratom az aratást.

Sorba kellett menni. Először a töreklyukból hordtam ki a töreket, azután a szemnél, majd fönn a dobon kellett lenni. A dobra hajigálták a kévéket, és úgy kellett elkapni, hogy a kakas elvágja a kötelet. Sokszor olyan nagyokat földobtak, hogy azt hittem, hogy a dobba kötök ki. Tizenegy meg tizenkét éves voltam akkor, de állni kellett a sort, édesapám első kaszás volt. Gazdánál nem mert aratást vállalni, mert ott csak rám lett volna utalva, itt, Magyalaroson meg brigádba osztottak. A gazda nem is fizetett volna annyit. Magyalaroson természetbe fizettek bennünket, búzát és árpát adtak, amit aztán eladtunk. Ételt meg szállást is kaptunk. Első ízben még lovas kocsiával jöttek értünk hétfőn reggel, úgy hat óra tájban, tíz óra felé értünk oda. Később Zetor vitt, azzal két óra volt az út. Reggel öt órakor kezdtünk, és aztán este addig csináltuk, ameddig láttunk. A teljesítményt fizették, nem számított, hogy mennyi időt dolgozunk. Ebédkor két órára leálltunk. Kihozták a táblák végibe az ételt, levest adtak, utána húst tésztaával vagy rizsával. Reggelire feketekávé járt, hozzá szalonna vagy lekvár, uzsonnára

ugyanaz, kávé nélkül. Este, amikor bementünk a szállóra, egyféle főtt ételt kaptunk, paradicsomos virslit, káposztás tésztát vagy mákos csikot. Hetenként egyszer jártunk haza.”

A családok hierarchikus átrendeződése új tudomány, a piaci árulás kitanulására kötelezte a lányokat. A földművelő apa mellett nevelkedő gazdálányok ritkábban kofálgodtak, mint a vasutasok, gyári munkások gyermekei. Az 1920–30-as években a piacos napok előestéjén férfiak hajtották a friss zöldséggel tornyozott kocsikat a faluból kivező kövesúton. Férfiak voltak a kocsisok és a kofák, azokban a családokban legalábbis, amelyek csak mezőgazdasági terményeik eladásából éltek. A kiterjedt piactérségekben éppen elég dolog hárult az asszonyokra, míg kocsira lehetett rakodni: megszedték, kiválogatták, összekészítették a portékát. A nagygazdafaesések csak olykor-olykor szereztek a városba – kisegítőnek. A kocsira legalább két ember kellett, magános árus könnyen ráfizethetett a vásárra. A menyecskék valamivel rendszerebben árultak – a különösen rátermettekből állandó eladók is lehettek az após vagy az apa mellett. A piacozásban kedvetlen fiatalasszonyok több haszonnal forogtak a mezei munkában. Ahogyan nőtt a piacos áru mennyisége, sokasodott a gazdafaesések otthoni, piacra előkészítő tennivalója. Ebben a munkában sokszor a menyecskék voltak a társak.

A piacjárásban a legidősebb lány helyettesítette az asszonyokat. Lassan szokássá vált, hogy aki eladósorba került, az már a piacon is eladó volt, és ügyesen forgolódott, nyugodtan sétálgathatott az apja. „Elment nézegetni a többi portékát, vagy ha hitta valaki meginni azt az egy-két féldecit. Nem tétlenkedtem, tudtam, minek mennyi az ára, el is adtam. Mondta is a turai ember apámnak, mikor visszajöttek a kimérésből: Bátya, jó kofa lesz ebből a lányból!”

Az egykori gazdálányok életében nem volt különleges élmény a piac. Olyan, sorsukhoz tartozó dolognak érezték, mint a kapálást vagy a jószágvetést. Jártak a piacra, mert azt is parancsolták, hogy milyen kedvvel, asszonykorukban már nem emlékeznek rá.

– Szeretett piacra járni? – kérdeztem egy régi gazda lányát. A velem szemben ülő hetvenéves néni értetlenül nézett rám, majd bizonytalanul megszólalt.

– Muszaj is volt, mert ugye hát ki menjen. Édesanyám szegin

meghalt, nyolcéves voltam, amikor itthagyt bennünket. A nővérem hamarost férjhez ment, öt évvel volt idősebb tőlem. Hatan maradtunk a portán, édesapám, nagyapám, a két bátyám, az öregebbik a feleségivel. Két fogatunk volt, az egyiket a fiatalabb, a másikat az öregebb hajtotta. Úgy dukált, hogy én, a legkisebb kísérem őket a piacra.

A néninél harminc évvel fiatalabb asszony emlékei sem élénkebbek. 1960-ig nem látszik különbség a más nemzedékbeli gazdálányok élete között.

A piacot igazán a szegény ember gyereke szerette – a piacosok többségét adó kis- és törpegazdaságokból induló, hátan cipekedő asszonygazdák lányai. A kisebb-nagyobb eseményeket, apróbb ügyeskedéseiket öregasszonykorukban is főlemlegetik. Az idegenek földjén végzett munka után virtusnak tetszett, hogy rendelkezhetnek a családi portékával. Már iskoláskorukban egymaguk árultak, akárhányszor egyedül kellett okoskodniuk, útmutatás nélkül. A kisebb birtokosnak nem tellett kocsira, lóra és arra sem, hogy gyermekét vonaton, vagy teherautón „piacot tanítani” kísérgesse. Ha került eladnivaló, az ment az áruval, akinek ereje és ideje engedte.

„Az én édesanyám még hátan cipelt. Fölvette a hátikosarat, egy csomagot előre, a nyakába kötött, meg egy kézikosarat vitt. Mindig ment vele apu, neki egy hátizsákja és egy kézikosara volt, azt letette a piacon, utána ment a munkahelyére. Később a bátyám is hátival járt. Édesanyám korán beteges lett, gondolom én, a sok súlyos tehertől. Nekem, a nagyobbacska lánynak kellett a helyébe állni. Eleibe egy rokon mellett szolgáltam a standnál, nagyon hamar belejöttem én, talán kétszer-háromszor álltam be segítőnek, azután már csak magam voltam. Én annyi pénzt összehoztam a családnak, hogy kiruházhattuk, kibútorozhattuk belőle a nővéremet, majd az én lagzim is a piacos keresetből ment.

Amikor én nagylány, tizenkét-tizenhárom éves lettem, teherautókkal szállítottak. Egy kocsíhoz voltunk tizenöten-húszan. Itthon közösen megpakolták, sokszor engem küldtek árukísérőnek. Nappal az öcsémék és a bátyámék segítettek szedni édesanyámnak, a piacra meg én jártam. Este indult a teherautó a Bosnyákra, szezonban hetenként háromszor is. A sofőrrel szedtük le a csomagokat. Kicsire nőttem, de erővel azért bírtam. Ha énnekem egy zsák krumplit rádobtak a hátamra, vittem én úgy, mint akarmelyik felnőtt. Mi, lányok könnyebben éjszakáztunk, mert beengedtek a mérlegések. Szerettek bennünket,

mindent szabad volt. Reggel aztán jöttek a rokonok árulni, meg a többi asszony, akinek behoztuk a csomagját.

A Bosnyákon voltam, amikor a forradalom kiütött is. Leraktunk mindent a sofőrrel, aztán csak ültem magamban ijedten, mert csak behallatszott a lövöldözés. Gondoltam, majd lesz valahogyan, a hátam is borzad, ha visszaemlékezek. Azért annyi eszem volt, hogy az én holmimat hamar-hamar eladtam, meg a rokonokéból is, amit sikerült. Csináltam, amit tudtam. Az új kosarakból kiforgattam a szilvát, hogy bele ne rohadjon, és ami üreset birtam, hazahoztam. Mikor látszott, hogy befellegzett a piacnak, kigyalogoltam a Fehér útra. Ott éppen indult egy hév, az elvitt Gödöllőig, ott meg szerencsére egy vonatot találtam, ami hazáig hozott. Hát, amikor megláttak a györkiek, csak ájuldoztak. Jééé, ez a Juci! Ez a gyerek hazajött! Nem érdekölte azokat, hogy én mit hozok, mit árultam. Egész éjjel nyugtalankodtak, mert hallották, hogy Pesten mindenféle lövöldöznek, közlekedés nincs. Én meg pénzt is szereztem azon a zűrös piacon.”

[2]

*„Fajta rajta,
egyik is okos, másik is okos,
két édeskés nem fér össze.”*

(HÉVÍZGYÖRKI SZÓLÁS)

Erdei Ferenc írja a harmincas években a néptelenedő Dunapatajról, hogy „paraszti világuk teljes fölfordulását semmi sem mutatja jobban, mint a paraszti társadalmakban oly féltve őrzött családfei hatalom kisajátítása” az asszonyok által. Ezzel szemben Hévízgyörkön éppen a családfei szerepváltásnak köszönhető a parasztéletmód fönmaradása, mert a faluban, családban, gazdaságban megrekedő asszonyok

átvették a gazdasági-eltartói funkciót, végezték a munka nagyját, és munkára szervezték a többi családtagot.

A férfiak nem gondoltak többé a gazdaság megújításával. Századunkban itt nem találni csapatostól olyan tehetős és tehetséges gazdákat, akiket a vagyonszerzés versenye a termelés minőségi-technológiai átalakítására késztetett volna. Mondhatni, a verseny csak addig tartott, míg a gazdák megnyugodhattak abban, hogy az utódok vagy az utódok egyike élél majd az örökségből. Józan ésszel még a legmódosabbak sem számíthattak arra, hogy minden gyermekük gazdálkodni fog. A csekély földmozgás, a gyatra gazdaverseny körülményei között hagyományos és komótos termelés szokása nem hagyott teret az újító vállalkozásoknak. Rendületlenül vetették a búzát, kötözgették a szőlőt, gödrölték a krumplit, a piacon széles választékot terítettek a zöldségből és a gyümölcsből.

A húszas-harmincas években a nagyobb gazdák még a kétszáz éve bevezetett káposztával mint monokultúrával foglalkoztak, a termesztés és az értékesítés módja sem sokban különbözhetett a 18. században szokásostól. A harmincas években többségre jutnak a kis- és középgazdák, akiknek túlságosan nagy kockázattal járna kizárólag káposztát termelni a piacra. Nem köthettek ki a káposztánál már csak azért sem, mert életképes gazdaságuk születését éppen nem a káposztának, hanem a vegyeszöldség- és gyümölcskereslethez igazodó termelésének köszönhették – míg a vegyes termelésben gyakorlatot szereztek, járatlanok maradtak a falu hagyományos monokultúrájában. A helyi példák azt mutatták, hogy a föld és jószág bőségével élők a káposztából kisebb-nagyobb szerencsével megtarthatják vagyonukat, az apróságokból viszont kitartó munkával forgatható tőkét lehet szerezni, ha holdszámra földet nem is. A tömeges példák nyomán a piacra orientált gazdálkodás lett úrrá a faluban, s a vegyes termelés közepette elveszett a korábbi évtizedek-századok közös termelési tapasztalata. Nem alakították a káposztatermesztés technológiáját, értékesítésének formáit a nagyobb nyereség és a kisebb kockázat, a munkafolyamatok egyszerűsítése és a munka könnyítése érdekében. Ehelyett a háztartási alapszükségletek kiszolgálására állították be a gazdaságot – a répát, a gyökeret (fehérrépát), a zellert, a karalábét, a burgonyát, a hagymát naponta keresik a vevők, s mellé még babot, kaprot, egy-egy szezonban paprikát, paradicsomot, uborkát, salátát, szilvát, körtét, szőlőt is kínálnak, a kedvesebb vevőnek a ponyva alól mustot, könnyű asztali

bort mérnek – olyan visszatérő vásárlókat nyerhetnek meg, akik garantálják a jövedelmezőség folyamatosságát.

A monokultúrák gazdálkodásnak a század első felében számolnia kellett a piac átalakulásával, elsősorban a kínálat ugrásszerű növekedésével. Csak az maradt versenyben, aki emelte a termésátlagot, és megtartotta a kiváló minőséget. Ebben alig segített az ősök termelési tapasztalata, új, a falu tudástárában föl nem lelhető ismeretekre volt szükség. Birtokba kellett venni az agrártechnika, a mezőgazdasági kutatás gyakorlati útmutatásait. Monokultúrából csak képzetesebb, tanultabb gazda élhetett meg a piacon.

A vegyes termelés sikere viszont nem a szakmai fölkészültségen, tanultságon állott. Termésszerkezete nagyjából megegyezett a maguk szükségére termelő gazdaságokéval, ahonnan olykor-olykor egy kis háztartási fölösleg kerül a piacra. A györki gazdaságokat a „még több” fölösleg tette árutermelővé, de nem ez a „még több” volt az eredményes vegyes termelés titka, hanem a kereslet szerinti terményváltás és piacra vitel. Az a vegyestermelő állta a sarat, aki a piacnaphoz szabta terményeinek mennyiségét, aki már a vetés idején tudta, hogy például répából vagy burgonyából pénzkelhet-e majd jobban. De mindig csak a mennyiséget változtatta, az összetételt nem, hiszen állandó vevőköre fogyatkozott volna, ha akár a répát, akár a burgonyát elhagyja egy évben azért, mert éppen nincsen jó ára.

A györki gazdát tehát előrelátó és naponta megújuló piaci tájékozottság vihette előbbre, és nem bibelődött a termesztés korszerűsítésével. Szakkönyvek és új ismeretek nem terjedtek a faluban. A tudós mezőgazdánál könnyebben boldogult az ügyes, mozgékony fantáziájú piacos. Beszédes példa erre az a zöldségtermesztő gazda, aki az egyik húsvéti piacon piciny, piros és kék masnis, piros szemű fehér nyuszikkal lepte meg a vásárlóközönséget.

A vegyes árugazdálkodáshoz nem kellett hát tanult ember, agrár-szakismeretekben otthonos családfő. Ezért amikor a fiúk a városban elsajátítható szakmák, kíváncsok iskolák között válogattak, eszükbe sem jutott, hogy a mezőgazdálkodást is tanulhatnák, s a városban szerzett ismereteikkel gazdagíthatnák a falut.

A szomszédos Galgahévíz példája sejteti, hogy a monokultúra uralma irányíthatja a tanulni vágyókat a mezőgazdasági iskolák felé, és a tanult fiatal emberek gazdaként is tekintélyt élvezhetnek.

Galgahévíz nagygazdafalu volt, sok nagyon gazdag és még több

nagyon szegény családot lehetett találni. Hévízgyörk kiskisgazdafa-
lu. Alig van nagygazdája, sok a középbirtokosa, sok a szegénye, de kevés
a nagyon szegény családja. Galgahévízen a nagygazdák még a harmin-
cas-negyvenes években is holdszám foglalkoznak a káposztával és a
dinnyével, a szegényebbek közt is a monokultúra divik, csakhogy
közülük sokan dinnyéjüket és káposztájukat a piacon otthonos nagy-
és középgazdáknak adják el (értéken alul) – helyben.

A két falu különbségei 1945 után a politikai és a termelőszövetkezeti
életben is megmutatkoztak: Galgahévíz kiskisgazdapárti képviselőt kül-
dött az országgyűlésre, Hévízgyörk a kommunista párt járási appará-
tusába funkcionáriust. Galgahévízen 1959-ben egy szegény és egy
gazdag téesz alakult, vezetőik helybéliek, régi nagy- és középgazdák
tanult mezőgazdász fiai. Később, a két szövetkezet összevonása után
sem idegen irányított. Hévízgyörkön a falusiak passzív ellenállása
közepette egyetlen téeszt szerveztek. A néhány, vezetésre alkalmas,
olvasott-tájékozott gazda némelyikét még a faluból is eltanácsolták, és
értetlen idegenekre bízták a vezetést. A két falu nagy találkozása volt,
amikor Galgahévíz gazdag hét évre hévizi születésű, iskolázott téesz-
elnökököt adott Györknek.

A falu fiai által elsajátított tudományok hasznát a nyolcvanas évek-
ben már nem élvezhette Galgahévíz, szövetkezetét egyesítették a
szomszédos Tura téeszével, és a közös nagygazdaság vezetésében nem
adtak helyet Galgahévíz tanult embereinek, a községet megfosztották
gazdasági önállóságától.

Hévízgyörk társadalmának sajátos rétegzettségéből és gazdasági
érdekéből következett, hogy nem hiányzott városban kiművelt fiaik
segítsége, csak városi keresetük és alkalmi mezőgazdasági munkájuk
kellett. A fiatalok pályafoglalását nem a foglalkozások városi kínálata
irányította, hanem a falusi-családi környezet példái. Tanulás, tovább-
tanulás, továbbképzés következtében a györkiek alig kerültek felsőbb
fizetési osztályba-rangba – tanultságuk által.

A mai javakorúaknak az előző nemzedék már nem a falusi közösségi
életet tanította. A lányok anyjuk munkája nyomán megtanulták, ho-
gyan kell kendert fehéríteni és szappant főzni, zöldséget palántálni és
jó áron értékesíteni, kenyeret sütni és fogatot hajtani. A fiúk apjuk
életéből mindössze annyit láttak, hogy készülődik a vonatra, leadja
otthon a fizetést igazoló szalagot, és ha jó vagy rossz kedve talál lenni,
„megissza a magát”. E szegényes példából annyi volt bizonyos előt-

tük, hogy ha fölnőnek, legénysorba érnek, ők is elindulnak majd a faluból. Sejtelmük sem lehetett arról, mit vár tőlük a város, és mivel fog fizetni tudásukért és munkaerejükért.

A kezdők nem a munkák, hanem a munkahelyek között válogattak. A többség hosszú ideig legszívesebben a vasúthoz állt be, ez a nagy állami cég sokféle szakmunkást igényelt, de alkalmazta az iparosismerekben járatlanokat is. Általában az idős férfiak ajánlották-vitték a fiatalabbakat a maguk munkahelyére, szakmát ki-ki maga választott. Nem úgy hivogatták a tanácstalanokat, hogy „miért nem állsz el mozdonyvezetőnek?“, hanem úgy, hogy „gyere hozzánk a Rákosrendezőre, van egy üres helyünk”.

A legénykedő kamaszt nem az apja helyezte el, más férfirokon vagy barát segített. Az apák és fiúk más utakon jártak, ezért nem beszélhettünk olyan dinasztiákról, melyek férfitagjai egy helyen, például a ferencvárosi pályaudvaron dolgoztak volna. A vasutas apák nem kívánták nyomukba a vasútnál fiukat, a györki esztergályos apa fiából sem lett esztergályos. Jellemzőbb, hogy a vasutas apa fiát gyárban találjuk, a gyári munkását pedig a vasútnál. Csak sejteni lehet, hogy a városi tudás átörökítésének vágya azért nem fedezhető föl, mert a férfiak számára mindvégig idegen és meghódíthatatlan hely a város. Nem lehet véletlen, hogy alig ejtenek szót munkahelyükről, néhány mondat után már ott tartanak, hogy „bennünket itthon vár a legmegfeszítettebb munka!”. Ha csapatostól fogtak is munkahelyet, ha egyképpen is teltek falusi és városi napjaik, nem tartotta őket össze bandaszellem – nem jöhetett létre szolidaritás, mert városi szereplésük legfőbb közös élménye a kudarc.

A hagyományos gazdavilágban a fiú apja tanítványa, később segítője, majd a gazdaságban utóda. A bejáró apa nem tanítványt és méltó örököst nevelt magának, hanem tisztességtudó ellenlábast. Viszonyuk részvétlen, napi kapcsolatuk sem több, mint két szomszédé. A harmincas években született az az asszony, aki hosszas együttélésben tapasztalhatta apa és fia (apósa és férje) botrányos összetűzések nélküli villongását.

„A férjem nem sokbeszédű ember, apósom meg nehezen bírja a csöndet, nyugságot. Különben sok jószág van benne, de sajnós, mondhatom, rosszaság is. Bogaras egy kicsit, és ha rájön a bolondóra, annyit iszik, hogy mindenki szaladgálhat körüle. Eleibe csak hallgattam apósom beszédit, de később már tűnni se lehetett. Anyósom meg fölbizta-

tott, hogy ne hagyj magad, mondd neki vissza! Ő, anyósom igen szeretett engem, vele egy zsákban megfértünk volna. De jönni kellett tőlük, mert még olyanokat is mondott apósom; ha nem mentek ki innen huszonnégy órán belül, rendőrrel rakatlak ki! Kibírhatatlan volt, no! Ha a férjem meg az apósom is beivott, menekülni kellett a háztól. Ők ketten nem állhatták egymást, együtt nem indultak volna sehova a világér se. Mifelénk úgy szokták mondani, hogy fajta rajta, egyik is okos, másik is okos, két édeskés nem fér össze...”

A fiatal emberek egy kisebb csoportját a megélhetést nyújtó műveltség elsajátításának lehetősége vonzotta a városba, főként azoknak a középgazdáknak a fiai, akik nem kényszerültek azonnal és akármilyen munkát elvállalni. A szülők persze elleneztek, ám ha a tanulni vágyó nem egyetlen gyermeke és örököse volt a gazdapárnak, könnyebben szabadult. Egy meg nem fogalmazott remény is hajtotta őket: majdan jól fizetett tisztviselő-alkalmazott értelmiségi állásba jutnak, fölébe kerekedhetnek a középgazda töredék birtokát öröklő kisebb gazdának. A pályaválasztók előtt századunk első felében csillant meg az a lehetőség, hogy kiléphetnek a paraszti rétegből. Önértékelésük mércéjét immár nem egyedül a falu adta, és hinni kezdték, hogy „parasztnak lenni szégyen”.

Régóta általános a város és a falu közti közlekedés, de piacon csak egyszerű ügyletek kötődtek. A városi munkavállalással újfajta viszonyok születtek, melyekben élve mindennap tapasztalhatták a parasztok „lekezelését”. A férfiak, számukra ismeretlen elven működő munkaszervezetek dolgozói lettek anélkül, hogy értelmét és célját látták volna a tőlük elkívánt munkának. Gyakorta vétettek hát a szervezetek szabályai ellen, sorozatos melléfogásaik mindegyre erősítették a „csökkentértékűség” hitét. Ezek a körülmények nehezítették a parasztfiatalok törekvését – a kifelé és fölfelé rajzokból keveseknek jutott ki a siker.

1945 után megsokasodott a várost ostromlók hada, és a még alakuló társadalom nemcsak helyet adott a tehetséges parasztfiataloknak, hanem igényelte is részvételüket a közállapotok átformálásában, új intézmények alapításában, vezetésében. A következő tíz évben kettéágazott a továbbtanulók útja: a faluból elköltözők új baráti körrel, társasággal és műveltséggel értelmiségivé váltak, a Györkön maradtakból

tisztviselők és funkcionáriusok lettek. A becsvágyók többsége a középosztályba emelkedett.

Középosztálybelinek ma Hévízgyörkön azokat a városban dolgozó férfiakat nevezhetjük, akik fiatalon és céltudatosan választottak munkahelyet, és belépésük óta kisebb-nagyobb sikerrel alkalmazkodnak az őket befogadó-foglalkoztató szervezet követelményeihez. Általában állami vagy testületi alkalmazottak, illetve tisztviselők. Minden, munkakörükhöz szükséges iskolát és átképzőt elvégeztek, önnön érdeklődésüket követve ritkán fognak tanulásba. Szabályszerű magatartásukkal mérsékelt ívű pályán haladnak. Megbízható keresők és tevékeny mezőgazdák. Képesek egyszerre kétféle rend szerint élni: a városban kifogástalan munkavállalók, otthon nélkülözhetetlen segítők a családi gazdaságnak. Hajlamosak rá, hogy a városiak élet- és munkarendjét a falusi fölfogással összemérve ítélik meg. Tevékenységük során sohasem cserélik föl a két követelményrendszert, bár elvi kérdésekben hol a városnak, hol a falunak adnak igazat. Az utolsó igazság általában a falué. Ha nem így lenne, már a városba költöztek volna. Falupártiak, hisz ők az egykori középgazdák törekvő fiai, akik – ha nem is volt anyjukra – mezőgazdasági munkák közepette nőttek fel.

Bankó Gábor nagyszülei és szülei közös tizholdas gazdaságába 1946-ban vitt menyecskét, aztán öccsével együtt heten laktak a portán. Hogy mindőjüknek jusson kenyér, néhány éven át még öt holdat béreltek a birtokhoz. Bankó Gábor nem akarta szülei földjét, két évvel a téesszervezés előtt rendőrnek állt a városba.

A hetvenes évek közepén ismertem meg, akkor tűzoltó volt, nyugdíj előtt. Feleségét, Aszódi Erzsébetet vasutas apa és hátikosaras piacozó anya nevelte két testvérével, földet nem hozhatott Bankóékhoz. Megalakítása óta a termelőszövetkezetben dolgozik, eleinte anyósa segítője volt, később belépett tagnak.

Fiukat, Miklóst katonatisztnek taníttatták, találkozásunkkor éppen az ő lakodalma után voltak, a fiú egy györki származású pedagógusnőt vett feleségül. Pannát, a lányt gyors- és gépíró iskolába járatták. Neki nem volt kedve többet tanulni. A hetvenes évek végén esküdött meg egy környékbeli fiúval.

A négyszobás családi háznak abban a szárnyában beszélgettünk, amelyet az akkor még csak eladó lány házassági ajándékának szántak. (A lány, esküvője után csupán a két szoba bútort vitte el férje szüleihez, egy Györktől húsz-huszonöt kilométerre lévő faluba költözött.)

Bankó Gábor és Aszódi Erzsébet nem gondol minden fontos dologról egyet, de nem szokásuk meghazudtolni vagy szapulni egymást. Jó házasságban élnek.

– Talán én születésemtől fogva kedvetlen voltam a mezőgazdasági munkára. Sokat gondoltam rá gyerekkoromban, hogy elmegyek én a városba és tanulok. Az öcsémmel már az elemi iskolában jó tanulók voltunk. De aztán jól beleértem a korba, mire módom volt érettségizni. Persze a mezőgazdaságot sosem tettem le egészen, mert ez köt ide a faluhoz. Segíteni akartam a szüleimen, most a feleségemen, még a téezsmunkába is beállok. Az én fiatalkoromban nem volt lehetőség a tanulásra.

– Nem tellett volna rá?

– Hát nem nagyon. Nagypának, apának összesen kilenc-tíz holdja volt, de nem is a pénz hiányzott volna, hanem a munkaerő. Csak úgy lehetett boldogulni egy családban, ha a földhöz, ami azért alapja volt mindennek, rendelkezhetek elég munkaerővel, mégpedig olyan emberek munkájával, akiknek nem kellett fizetni. Ugye a családtagoknak nem adtak minden este egy pengőt, egyötvenet, kettőt, vagy még azelőtt hatvan-nyolcvan fillért. Amikor ő, a feleségem, idejött, lett munkaerő, ha nagyobb föld nem is. Apám a jegyzőtől bérölt a terület-höz.

– Ha engem nem vesz el, hanem azt az egyes lányt, akit kinéztek neki, nem kellett volna földet bérölni.

– Az én szüleim a javamat akarták, amikor nősülni készültem, és ha az ember csak az anyagiakra gondol, igazuk is lehetett. De viszont nem ez az élet. A házasságomat úgy lehetett keresztülvinni, hogy nem engedtem, oszt végül ráálltak. Azután belátták, hogy igazam volt, belátták persze, de ha nem változik a rendszer, azóta se látták volna be. Fejemhez vágta volna akkor, hogy no, ugye megmondtuk, hogy nem kellene neked félnégykor kelni, hogy Pestre járjál, ha legalább olyat veszöl el, mint te. Akkor nyugodtan átaludhatnád a telet itthon. Így hát vess magadra. Nohát az elején azért meg is kaptam. De akárkit veszek el, akkor sem maradtam volna a föld mellett!!

– Miért?

– Még a múltban, annak idején egy parasztfiatalnak az volt a dicsőség, mikor annyira fölcsiperedett, hogy ráülhetett a kocsira, és ha stráfkocsival vagy löcsös kocsival, kinek mi volt, mentek valahova dolgozni, ő foghatta meg a gyeplőt, hajthatta a lovakot. Az már dicső-

ség volt, akkor már nézték valakinek. Az már úgy érezhette, hogy elérte a célt. Én meg úgy voltam vele, ha mentünk is apámmal, és fölkinálta a helyét: – Hajtson csak maga! – Engem nem fűzött a lovakhoz semmi.

– Emlékszem én is, hogy mi nem úgy mentünk, mint sokan. Régen elől ült a fiatal pár, oszt kettősbe hajtottak. Gábor mindig azt mondta: Ülünk csak mi hátra! A kisfiam ült az apósom mellé. Ő nem szerette ezeket a dolgokat, no, nem szégyen, ha valakinek nincs kedve a földműves munkához. De amott, a munkahelyén annál jobban állja a sarat.

– Kell is, mert azért egyedül nem érné el ezt az eredményt a feleségem a téesz munkával.

– Esetleg akkor, ha mindennap a közöst meg a piacot is csinálnám, de nem tud ez a téesz úgyse annyi munkát adni.

– Én ezt a tűzoltóságot nagyon szeretem. Fegyelem, rend van. Ahol én vagyok, ott nincs mellébeszélés. Kizárólag parancsok, utasítások irányítják az embert. Mindig pontosan tudjuk, mit kell csinálni, mi a feladat. A mezőgazdaságban viszont, látom én, mi zajlik itt a téeszben, már a megalakulás óta bizonyos káosz uralkodik. A problémák fő oka, hogy nem tudnak rendet teremteni, fegyelmet biztosítani. Sokszor még a megígért pénzt, juttatást sem adják ki. Láttuk, legutóbb nagyon is komolyan megérettük, amikor a jogos húsz százalékot visszatartották.

– Az idén megkaptuk.

– De a tavalyit, ami elmaradt, azt sohasem fogod megkapni. És mi a biztosíték, hogy ez még egyszer nem fordul elő? Bizonytalan nagyon a mezőgazdaság, senki nem láthatja a jövőjét. Mert elég, hogy télen ne legyen hó, arra jöjjön egy fagy, a tavaszba ne legyen eső, és akkor ott, ahol kedvező körülmények között száz százalékot lehetett volna elérni, meglehet, hogy csak harminc-harmincöt százalékos az eredmény. Ez éppen olyan, mintha nekem azt mondanák, hogy igaz, jár neked a 4000 forintos fizetés, de most meg kell elégedjél 1500 forinttal, és ugyanakkor én nem dolgoztam egy szemmel sem kevesebbet. De tudjuk, hogy ez nálunk vagy az iparban nem fordulhat elő.

– Oszt mégis vágnak bennünköt. Az egyik gyűlésen az elnök mondta, hogy igen nagy jövedelemadót vetnek ki a téeszekre, merthogy a mezőgazdaságban nagyobb a jövedelem, mint az iparban. Hogy most már falun is látni mindenféle emeletes házakat, sok a kocsi, hogy

minékünk mindenünk megvan. Csak azt nem számolják bele, hogy mi azért a teljesítményért nem nyolc órát dolgozunk, hanem sokszor úgy lehet még tizennyolcat is. Nyári szezonban alszunk három-négy órát. Háromkor kelünk, oszt fekszünk este tizenegykor meg tizenkettőkor. Mindenkinek joga volna a nyaralásra, az üdülésre, de mi, mezőgazdasági dolgozók ezt nem vehetjük igénybe. Szedjük helyette a borsót, az uborkát. Nemhogy két hétre, de két napra sem mehetek, ha nő az uborka. No lehet, hogy több a pénzünk, de az államnak azt is el kellene ismerni, hogy többet is dolgozunk.

– És ez terjed a köztudatban. De arról senki sem beszél, hogy nem azért van ez így, mert jobbak a lehetőségek falun. A többlet azért van, mert itt több időt fordítanak a munkára. Próbálna csak meg úgy élni egy falusi ember, mint egy pesti, hát nemhogy háza nem lenne, de még megfelelő ruhája, élelme sem. Látom én, hogy van Pesten. Ledolgozza a napi nyolc óráját, azon felül az égardta világon semmit nem csinál. Nem azt mondom, otthon neki is meg kell főzni, ki kell takarítani, de viszont az nálunk sem maradhat el. Az én kollégáim megsértődnek azon, ha valamelyik évben kimaradnak az üdülésből, van, amelyikre kétszer is rákerül a sor. És mi hogy vagyunk a szabadságunkkal? Én a legnagyobb itthoni munka idején veszem ki, amikor sok erő kell, és bizony abba a két hétbe nagyon meg kell nyomni. Ebből van a többlet. Ha ők is ezt tennék, amit mi, biztos ugyanígy lennének. Vannak Pesten, Pest környékén téeszcsék, vállaljon azoknál munkát, mondjuk négyszáz négyszögöl krumplit részesbe. A szolgálat után akarmelyik kollégám megkereshetné ugyanazt, mint amennyit egy hónapban oda-benn kap, pedig nálunk elég jól fizetnek. Ha letelik a huszonnégy órás szolgálata, menjen uborkát szedni a meleg napon, mint én. A két hét szabadságába meg szegődjön kombájnhoz, cséplőgéphez, megkeresheti a pár mázsa búzáját, és akkor már kenyérre nem kell kiadni. De nem csinálja. Mikor végeznek, azon tanakodnak, hogy strandra vagy moziba menjenek. Én meg igyekszek haza, gyerünk, föl a biciklire vagy be az autóba. Mindenki kifele, gyerünk uborkát szedni.

– Sokat dolgozik, de azért mondja nekem, ne dolgozz annyit, már elértük azt, amit éppen el kellett érni. De, mondom, idehallgass, itt a lány, azt férjhez köll adni, már csak aggyig dolgozok. De, aszongya, ha kevesebbet teszünk, akkor is férjhez megy, akkor is meglesz a nekivaló.

– Nem vagyunk mi telhetetlenek. Azért tettünk mindent, hogy a két

gyerek tanulhasson, és gond nélkül induljon majd az új életbe. Mikor én nősültem, nekem a legnagyobb ajándékot a keresztanyám hozta, egy selyemsikos fehér inget, aszt az is majd megfojtott, annyira szorított.

[V]

MULATSÁG,
TISZTESSÉG,
SZERELEM

[1]

„Szombaton este nem jó citerázni,
a lányokhoz részegesen járni.
Mennél jobban részegesen járok,
annál jobban szeretnek a lányok.”

(NÉPDAL A HÉVÍZGYÖRKI ASSZONYKÓRUS MŰSORÁBÓL.)

Hogyan lehetett egy pár a városban dolgozó (vagy oda készülődő) legényből és a gazdának, kofának, földművesnek nevelődő, röghöz kötött lányból?

A hatvanas évekig a györkiek általában egymás között házasodtak. A régi szokás megengedte még, hogy a közeli Galgahévizről, Kartalról vagy Bagról származzék a jövődöbéli. Különös és ritka, elítélendő esetnek számított, ha valaki kilépett ebből a körből, ezért aki emberkorában is györki akart vagy kényszerült maradni, nem választott a szokás ellenére. E rend általános tisztelete nem csupán a falu erkölcsére mindig és mindenhol szigorúan örködő öregasszonyok tekintélyének köszönhető. Maguk a fiatalok sem tudták elképzelni életüket „gyüttment” házastárs oldalán. Kiterjedt hévízgyörki családfák is ezt látszanak bizonyítani.

Az 1937-ben született *Angyal Angyél* (Bobál Mihályné) és az 1941-es *Sápi Judit* (Vajgel Gáborné) kétszáz rokonának házasodási irányát követtem nyomon. A szűkebb rokonságot néztem: Angyél testvéreit és azok leszármazottait, Angyél apjának testvéreit és az ő utódaikat. Angyél anyja kartali, ezért az ő familiáját nem vizsgáltam. Sápi Judit anyja és apja györki, így Judit testvéreinek házasságával együtt apja és anyja ágának adatait is figyelembe vettem. Angyél és Judit rokonságának hatvanhét házasságkötésekor mindössze négy messziről jött idegen került a családba.

„Naprakész” tájékozottság kellene ahhoz, hogy leírhassem, hány házaspár költözött el a faluból – ugyanis folyamatos az oda-vissza vándorlás. A hatvanas évekig megházasodó, falun kívül lakók többsé-

gére is jellemző, hogy györki házastárssal él együtt. A válás is azoknak a városiakoknak a körében gyakoribb – immár az egész falut véve mintának –, akik idegennel kötöttek házasságot. Még az értelmiségi, művészi hivatásra készülő fiatalemberek sem a főiskolán, egyetemen kerestek maguknak feleséget, mintha ők is csak györki (vagy szomszéd falusi) párral éreznék magukat biztonságban.

A gyereklányok és a fiúk falurészenként játszócsoportot alkottak – korosztály szerint –, majd eladó-házasodó korba érve a bálók és a jeles napok ünnepei szintűgy közös élményeik voltak.

Mulatságaikról két asszonykórustag, Bankóné Aszódi Erzsébet (ragadványneven Stümi Bözsi) és Bazsikné Benkó Margit (szülei ragadványneve után Lecso lány) mesélt.

Stümi Bözsit még nem láttam hajadonfővel, pedig hétéves ismeretségünk idején sokszor és sokféle helyzetben találkoztunk. Az első emlékkép reflektorfényben mutatja: a hévízgyörki asszonykórus tagjaként szólót énekel a színpadon, a dal ritmusára lassan, harangosan ring csipőjén a sötét színekben villogó ezerráncú szoknya, haján menyecskefőköttő. Másodszorra az asszonykórus próbáján jelenik meg: a művelődési ház klubszobájának hosszú asztala mellől figyeli a kórusvezető Balázs tanárnénit. Aztán töprengő arca tűnik elém, amint a lakodalmi hívogatónak sorolja a lagzira hivatalos vendégek nevét. Látom, ahogy a malacoknak keveri a moslékot, miután barhentblúzáat könyökén fölül türködtte. Másszor hidegtől pirosuló arccal tartja a nagy zománcos tálat a leölt nagydísznő gőzősen csöpögő vérének. Fia lakodalmán vidáman és fáradhatatlanul toporgott a tornácon, minden új vendégnek jutott egy kedves szó, egy mosoly; örömanya volt, jókedvvel és megállás nélkül „posztorkodott” – csütörtök reggeltől vasárnap estig. Hol barna, hol zöld mintás kendőt viselt, a lagzikor kékesfeketét, anyósa halála után koromfeketét.

Szőke haja és fehér bőre volt lánykorában, mesélte magáról. Széles homloka fölött ma egy keskeny, szürkés hajsáv látszik a kendő alól, nevetésre barázdált arca télen-nyáron napbarnított. Szép lány volt, jó táncos, ezernyi dal és játék tudója, mondják, akik ismerték fiatalon. Az éneklés és a tánc ötvenéves korán túl is kedves szórakozása: vidáman forog kézzől kézre a lakodalmakban és a nők bálján.

A gyorsszavú, palócos izzel beszélő asszony meséje írott szöveggel

bajosan reprodukálható, indulattól sugárzó mondatait széles taglejtésekkel kíséri. Élete minden eseményéről úgy tud mesélni, hogy hallgatósága szívét is megrengeti sirásával és nevetésével. Hangadó a faluban, hangadó a kórusban anélkül, hogy pártja vagy ellenpártja lenne.

Társnője, Bazsikné Benkó Margit – a Lecso lány – gazdálkodó vasutascsaládban nőtt fel. Régi tanítói tehetséget láttak benne a tanulásra, ám szülei elvetették a további iskoláztatás gondolatát, s Margit sem akart felső iskolába járni, inkább férjhez menni volt kedve. Az általános iskola befejezése után hamarosan feleségül vette egy földtelen család fia, aki azóta szakmát szerzett a vasútnál: ma mozdonyvezető. Margit évekig a téeszben dolgozott, 1977 óta takarítónő.

Viseletes társaihoz hasonlóan ő is gyakran köt kendőt rövidre nyírt szőke hajára. Ráncos szoknyát nem hord, az erkölcsösségről vallott nézetei és gondolkodása viszont hagyománytisztelő. Minden falubeli történést és viselkedést ítéletével kísér. Ő nem úgy hangadó, mint Stümi Bözsi, akire figyel a falu. Margit minden megnyilvánulásában, megjegyzésében a falu közvéleménye hangzik vissza.

Stümi Bözsi tizennyolc, Benkó Margit tizenöt éves korában férjhez ment, rövid volt a lányság. A mulatságokban igazán csak asszonykorukig vehettek részt. A hévízgyörki lányokat tiltotta az iskola a bálozástól, kocsmai mulatságoktól, mégis mindenikük már tizenkét-tizenhárom évesen élte az eladó lányok vigasságokban gazdag életét. Az asszonyoknak sem tilalmas a tánc és az éneklés, de ők már nem színes, cifra ruhában, lány barátnőikkel mennek a táncba, hanem férjük kötelező társaságában. Asszonyhoz illő sötét ruhát viselnek, s egykor a hátuk közepét verdeső vrekoccs (hajfonat) kontyba tekeredve bújik a kendő alá.

A negyvenes-ötvenes években lánykodók még nem tudhatták, hogy az ő gyerekeik városi szertartás szerint báloznak majd. Hogy a hetvenes években már nem szerveződnek összetartó lánybandák, sem együttesen mulató legénykompániák. Ma többre tartják azt a lányt, akinek biztos udvarlója az egyetlen táncosa, mint akit a táncban kézzől kézre adnak a fiúk. A talpraesettebb, jó táncos lányok körül nem lánybaráti társaságok alakulnak, mint húsz-harminc éve, hanem a többi lány irigykedését kiváltó fiú udvartartás.

Az idős és középkorú asszonyok máig tartják a barátságot régi pajtásaikkal, a legjobb barátnék komaasszonyok lettek. Bözsi és Mar-

git között tíz év a korkülönbség, de elbeszéléseikből alig venni észre, hogy más időket éltek meg lányéveik során.

– Hányan voltak barátnők?

– Tízen, nyolcan, mikor hogy. Ugye, ha valaki férjhez ment, kisebb lett a kör, de utána kerültek újak – felelt az idősebbik.

– Falurészenként alakultak ezek a csoportok. Voltak a tószögiek, a falusiak, a homokokiak, az újsoroszi lányok és így tovább. Én Tószögön laktam, akár a többi, én sem mentem sehova pajtások nélkül. Esténként mindig egyikünk háza előtt gyülekeztünk, megszokott helyen volt a herberger. Ha hétköznapon nem, de vasárnap esténként fölvertük a port az ablak alatt. Táncoltunk, seregtünk, persze kapcsolódtak hozzánk a legények – folytatta Margit.

– A fiatalabb lányoknak csak az utcán volt helyük?

– Korán kezdtük a bálozást, de a kisebb lányok jobban a citerába mentek. Hát mondjuk nem citeráztak itt, csak rátaláltuk ezt a nevet. Egy falusi házhoz jártunk, ahol a gazda harmonikázott, később aztán a fia is. Két forintot köllött fizetni. A nagybálba már bandát hívtak – magyarázta ismét a fiatalabbik.

– Hol volt alkalmas hely a mulatságra?

– Két táncterem volt a faluban, az egyik a Túróczi, a másik a Gyetvan kocsmájában. Volt is ebből egyszer kellemetlenség, mert ellenkező bált rendeztek a legények. A Túróczi kocsmájába a szegények cigányzenekart hozattak, azok olcsóbban jöttek, a gazdagok meg a Gyetvanhoz a drágábbik rezesbandát. Az én időmben az volt a híres jány, akinek a legtöbb táncosa volt. Engem is vártak jó táncosok itt meg ott. Nem tudtam, hova legyek. A fülemnek a rezesbanda jobban tetszett, de a másik helyen, a Túróczinál is akadtak kedvemre való legények. Mi lányok azt csináltuk, hogy itt is, ott is voltunk egy darabig. Az lett volna a legjobb, ha egybemegy az egész. Nem ragaszkodtunk mi nagyon a zenéhez, anélkül is jól szórakoztunk. Amikor szünet volt, és a legények kimentek inni egy kisfröccsöt, vagy tudom is én mit, mi azért nem mentünk ki. Körbeálltuk a termet két sorba, a fiatalabbak a belső körbe mentek, ők mindig a nagyobbaktól vették át az éneklést. Mindig kezdeni kellett valakinek, mondjuk az én korosztályomban én voltam a nótafa. Emlékszem, legelőször mindig azt fújtam, hogy „rózsa, rózsa, labdarózsa levele, csak egy legényt neveltek a kedvemre...” Az éneklés volt a mindenünk, nem úgy, mint most e. Most meg lehet bolondulni, annyira megy egész éjjel a dum-

dum. Mi itt lakunk a szomszédban, és nyáron nem hagyhatom nyitva az ablakot, ha aludni akarunk – mesélte Stümi.

– Hogyan volt a tánc?

– Nem így, mint most. Mert ha egy legény ma elhív egy lányt, az egész este el nem megy mellőle. Ha rosszabb táncosa van, akkor csak azt teheti, hogy hazamegy. Mi minden nóta után otthagytuk őket. Amikor a férjem udvarolt is már, nem csak övele mentem. A férjemnek rengeteg barátja volt, na meg nekem is voltak barátnöjeim. Az ő barátja mind elvitt táncolni, akkor a barátnőjeim udvarlói is, az én férjem meg sorba szedte a barátnőimet. Akkor nem volt az, hogy na, most ő nekem udvarol, és azért egész este csak övele táncolok, hanem aki jött, sorba, mindenki ismerőssel – fejtegette Margit, aztán Stümi vette át a szót.

– Azért volt összeszólalkozás is. Régen az volt a szokás, hogy amelyik legény udvarolt egy lánynak, azt befizette a bálba. De nem mindig úgy, hogy elmentek együtt, sokszor a lány nem is tudta, hogy letette helyette a pénzt. Ott, az ajtó közelibe hallottuk, hogy kiáltják a lányok nevit, akinek fiú vett jegyet. No, engem egyszer hárman is befizettek, mert hogy három legény akart volna udvarolni. Oszt ahogyan ott álldögáltunk, hallom én, hogy kajbálnak: Stümi, gyere be! – így szólítottak háromszor is. Atyaúristen! Most kinek menjek be? Egyik is letett, a másik is letett! Hát mindegy, kinn nem maradok, fő az, hogy nem köll fizetni. Bemegyek én, majd odabe lesz valami. No, oszt akkor egyik is elhítt meg a másik is, és kezdődött a vitatkozás, hogy szabad-e. Azt mondja, szabad? Nem szabad. Hogyhogy nem szabad? Mér nem szabad? Ez meg az, szóra szó ment, abból kerekedett ám a szódásüvegekkel a verekedés! Uuu, olyan csinn-bumm volt, olyan szaladozás, sivalkodás! Szaladtunk az ajtó fele, de nem fért ki mindenki. Ki a sarokba, ki erre, ki arra. Majd szétverték a termet.

– Azt mesélje el, Bözsi néni, mert a mi időnkben már nem volt, hogyan muzsikáltatták ki a lányt a kocsmából?

– Mi, lányok igen összetartottunk, a legények meg sokszor fölül akartak volna kerekedni. Megtruccolták a lányt, aki nem fogadta az udvarlót, még a másik legény májfáját is ellopták vagy ledöntötték, az ellenkező lánynak a háza előtt szétszedte az udvarló a lócát. Ugye mindez bosszúból volt. Süsd meg, egyszer én is megjártam! A Gyetvan Jancsi a Gódor Julisnak akart volna udvarolni, az meg nem fogadta vagy mi a fene, de a Jancsi nagyon mérges volt rá. Eléggé

berúgott a bálba, oszt tévedésből az én fejemre vágott, de úgy, hogy azt hittem, rögtön lekussadok! A részeg fejével engem nézett Julisnak.

A kimuzsikáltatás meg úgy volt, hogy a lánynak nem tetszett az udvarló, és nem akarózott táncolni vele. Akkor a legény megfizette a zenészeket, és hitta a lányt, az meg persze nem ment, hát a legény megfogta a karját, húzgálta, még feneken is rúgta! Ki a kocsmaajtón, aztán mehetett. Ez nagyon nagy szégyen volt. Akkor vagy hazament a lány, vagy ha volt olyan udvarlója másik, avval újra begyűtt. De mondjuk a legények közt elég nagy kellemetlenség volt, míg el nem intézték, kié legyen a lány.

– Hogyan öltözködtek a mulatságra?

– A legények egyszerűbben. Vászonnadrágot hordtak, nagyon szépen meghajtották, úgy húzták bele a csizmájokba, nem bugyogós, priccses nadrág volt az ünneplő. Olyan legény is volt, aki jegykendőt tett kapcának a csizmájába. Mert ha végbement egy lány és egy legény között a kendőlakás, ma eljegyzésnek hívják, azután pedig meggon-dolta magát a lány, a legény bizony nem adta vissza a jegykendőt. A lány nagy szégyenére a szép, himzett, slingölt kendőt befűzte a csizmájába. Az ingen a piros vagy kék gombok között slingölés volt, valamennyit szépen kivarrták. Aztán kis mellényt is hordtak, hozzá kalapot, később zsinóros sapkát. Akié keves pénzbe, 50 pengőbe került, azon egy zsinór volt, a 100 pengősön meg három zsinór.

A lányok viseletéről Margit beszélt.

– Úgy öltözködtünk, mint most a népitáncos kislányok. Ma a lányok már nem vesznek föl ráncos szoknyát, csak az asszonyok, és majd mindegyik asszony pirossal kiszegett szoknyába megy még a templomba is. Akkorába ilyet föl nem vettünk volna, ez új divat Győrön, a kiszegett szoknyákat régen jobban a bagiak hordták. Nekünk minden vasárnapra tiszta fehér gyócsot keményített anyánk, azt farinak hívtuk. Ebből volt öt-hat, kinek mennyi, és az kivasalva, aprucskára beráncolva nagyon kirúgta magát. A tetejire meg egy-egy szál színes szoknyát vettünk. A virágos posztószoknyákat viseltük akkor, ünnep- napon fehér blúz járt hozzá, a vállunkra meg szaténkendő. Tíz vasár- nap is eltelt, míg valamennyire sor került. Mindig megbeszélgettük, hogy no, neked minőt vettek? Rózsaszint, zöldet, pirosat? Melyikbe leszöl?

– A farsangnak mind a három napjára új szoknyát kaptak a lányok – szólt bele Stümi.

– Hogyan farsangoltak?

– Három napig tartott a bál, vasárnap, hétfőn, kedden. Az első napon – elől a legénybírókkal – kimentünk a vasútállomásra a zenészek elé. A legénybírók fogadták meg a zenekart, aztán a bevételből fizették őket, meg a bort is, mert csak megszomjaztak a zenészek a három nap alatt. Aztán ami pénz maradt, mondjuk a tűzoltóegyesület javára írták – kezdte Margit.

– Ki lehetett legénybíró?

– Legtöbbször a módosabb gazdák fiai, később már a szegényebb rétegből is került egy-egy, de ez inkább a háború után volt, a sportozók, a sportegyesület tagjaiból. Általában nyolc-tíz legénybíró volt – folytatta Stümi –, a rozmaringos kalapjokról lehetett őket megismerni. Amelyiknek volt szeretője, annak az csinálta meg a rozmaringos kalapot. A rozmaringra picsiny szalagot köttek. A legénybírók egymás közt beosztották, melyik napon, kinél esznek a zenészek. Amikor oszt azok leszálltak a vonatról, mi, lányok elkezdtük a táncot meg az éneklést, ugráltunk végig az úton, míg az ebédeltető legénybíró házához nem értünk. Oda csak a rokonféléik mentek be. A zenészeknek ilyenkor egész kislagzit csaptak, készítették rétest, húslevest, perköltet, ki mit. Délután gyülekezett a nép a kocsmában, háromkor kezdődött a bál. Hozták a kisbabákat bodros féketőbe, selyemféketőbe, azok estig, mondjuk olyan hét-nyolc óráig nézgelődtek. Éjjelig táncoltunk, akkor a Gyetvan Misa bácsi, a kocsmáros berekesztette a mulatságot, oszt jöttek a csendőrök, hogy hazaverjék azokat, akiknek nem akarózt elmenni. Másnap folytattuk tovább, farsangkor délelőtt, délután, este minden fiatal táncolt. Farsang keddjén tíz óra után mindig ment az ének, hogy „Száras szerda lesz a héten, most bomlik a határ széjjel, gyere be, gyere be...”, meg azt is mondták, hogy „száras szerda lesz a héten, megdöglik a hasad éhen...”, mert ugye, ezután következett a böjt. Jajj, akkor már vége volt! De ha egy álló hétig szól a muzsika, azt is kibírtuk volna...

Kevés történet szól híres első kaszásokról, lovat táncoltató fenegyerekekről – a mezei, gazdasági munkában virtuskodó legényekről. Anál többet hallottam emlegetni a farsangi és szüreti mulatságokban, bálokban rendelkező és parancsoló ceremóniamester fiatalembereket,

az udvarlásban kitartó, erőszakos, ellentmondást nem tűrő, lányokért hajbakapó, a korhelykedésben élenjáró „betyárokat”.

A fiúk, akár gazdagyerekek, akár vasutasivadékok, immel-ámmal vettek részt a gazdálkodásban, a jövő gazdaságának előkészítésében, ám a jeles napok ünnepi forgataga és a többi társas összejövetel főszereplésük nélkül elképzelhetetlen volt. Ragaszkodtak a falu erkölcsét kifejező szokásokhoz, annak az erkölcsnek a mindenhatóságához, amely a néhai apajogú rend létezésének utolsó emléke volt. A férfiak – legalább legénykorukban – látványosan uralkodtak a női nem fölött.

Lehetett a legény szerény vagy csélcsap, gazdag vagy szegény, a lánynak tisztelnie, becsülnie illett udvarlóit. A lány szíve szándékát csak akkor mutathatta ki, ha már szóba került a házasság.

„Jártam a bálba, meg a férjem is járt, ő ott figyelt föl rám, és ahogy egyre többet forgolódtam körülöttem, el győzte hessegetni a fiatalabb fiúkat. Pedig nekem nagyon sok udvarlóm volt. Olyan is megtörtént, hogy az egyik fölállította a májfát, a másik meg ledöntötte. A mi időnkben a fiúk érzéseiről csak ilyenekből tudhattunk. Nem úgy, mint most, hogy jár hozzá egy kis ideig, aztán már készülődik a gyerek. Hol vannak már azok a szép szokások! Éjnek idején, amikor vége volt a bálnak, a legény Galgahévízről hozott zenészeket, megfogadta őket, hogy itt, az ablakunk alatt szerenádot adjanak. Lámpát illett gyújtani, ezzel ismertük el, hogy a szerenád a legények költségébe meg fáradságába került. Váratlanul jött, ha volt mivel, megkináltuk, ha nem, nem. A lámpagyújtással megadtuk a tisztességet – hát neki sok pénzébe volt, hogy idejött az a zene. A szerenád különben nem kötelezett semmire, azt jelentette, hogy legény kezdett volna udvarolni.”

De udvaroltak a legények másképpen, nagyhangúan, erőszakosan is, és ezt sem tartotta tisztességtelennek a falusi közvélemény.

„Ma az a nagy hiba, hogy hajlékonyak a lányok, kijátsszák a szülőket, régen azért volt nehéz az udvaroltatás, mert a legények nem bírtak az erejükkel. A négy gyerekemből a két lányom maradt otthon utoljára, megbizhattam bennök, mert engedelmességre nevelődtek, gyözkölnöm a sok nagyszájú, hóbortos udvarlóval kellett. Az uram csak szombaton jött haza Pestről, oszt a környéken kódorgó legények tán azt gondolták, hogy minálunk szabad a vásár. Egyik este is már éppen megágyaltunk, hát füttyörészést hallok a konyhaajtó felől. A Pali volt, a nagyobbik lányomat kerülgette. Nagy betyárnak tudta mindenki, máig sem változott a természetje. Oszt már parancsolta is:

– Küldje ki azt a lányt!

– Nem küldöm én, értsd meg, fiam, már mind a ketten alszanak.

Dehogy ébresztem föl őket.

Ott feszített az ajtóban, oszt elkáromkodta magát:

– De a kutyaúristenit erre meg arra, maga be nem csukja ezt az ajtót! – így betette a lábát a részbe.

– Nézd, fiam – mondtam neki csöndesen –, álldogálhatsz itt akár hajnalig, én megyek lefeküdni.

Ettől aztán ő is lehangolódott és nemsokára elment.”

Az emlegetett nagyszájú udvarló egy régi, vagyonát lassan vesztegető gazdacsalád sarja, még a téesszervezés előtt vasutasnak állt.

A lány legyen szemérmes, de alázatos is, a büszkeség és a rátartóság csak a legényekhez illik.

„Én szeginyebb lány voltam, de nagyon élénk, táncos kedvű. Én örültem, ha egyik húsvétól a másikig jutott egy szoknyára, egy festőkendőnek is örvendezni tudtam. De ha nem is voltam úgy kikészítve, mégis sokan akartak hozzám járni. Volt köztük egy jómódú, arra rá se néztem, szeginy lány mit beszéljen a gazdaggal, az úgyse akarja elvenni. Képzelteti, mit mondogattak rám a gazdag fiú szülei, mikor meghallották, hogy én mezítláb táncolok a kocsmában! Ez úgy történt, hogy apámmal későn értünk haza az újpesti piacról, no nem este, de akkoriban nálunk négy órakor kezdődött a multság. Ahogy beértünk a faluba, leugrottam a bakról a Dobronai kocsmájánál, oszt mezítláb, jól kigöndörödött piros-fekete pöttyös szoknyába mentem mulatni. Hírelték is az asszonyok anyámnak: Hogy engedhetted el a Trézsit ilyenfélin! Úgy rakja mezítláb a kocsmában, hogy mindenki szeme rajta!

Ezután próbált vélem beszélgetni a férjem, az egyik vasárnap estén. A többi barátnémmal az utcán táncoltunk meg éneköltünk, amikor aztán hazatartottam, jött utánam a férjem, de én nem álltam meg vele. Kérte, maradjak kinn a kapuban, én csak annyit mondtam rá: – Van néked szeretőd, menj ahhoz! – Tudtam én, hogy két éve jár egy lányhoz. Hát mit kerülget ez engem?! Nékem még nem volt udvarlóm. A következő bálkor a barátnőimmal álltunk a kocsmá előtt, és hallom én, hogy kiáltják a nevemet, mert befizetett engem valaki. Nem tudtam én, hogy kicsoda, hogy a férjem volt az! No, sokat forgatott a férjem odabe, oszt tánc közben hozott egy pohár szódát. Én persze nem fogadtam el, ő meg röstellte, hogy visszautasítom, hát a földhöz

csapta a szódavizes poharat. Azért csak táncoltatott tovább, jött is utánam hazafelé, de még sok idő eltelt, míg szóba álltunk. Nem hagyott a magam útján, igen rátarti legény volt. Tán mert egyet-egyet gyereket, az anyja neki áldozta az életit, özvegyen nevelte, biztos sokat megengedett neki. Egy évig udvarolt, azután vett el, a régi szeretőjének is azon az őszön volt a lakodalma.

Sokszor megcsúfolták a legények a lányokat. Szombat esténként tollat fosztani jártunk, és a legények összeszedték a fosztonkát, a keményebbjét, ami a fosztás után megmaradt, oszt télen vitték a lányos házak elejbe. Ha egy lány nem fogadta egy legény udvarlását, a lány háza előtt szétszórta a fosztonkát, leöntötte vízzel, hogy reggelre belefagyjon a földbe.”

E tollfosztóhoz kapcsolódó szokást egy 1916-ban született, Tószőgön lánykodó asszony mesélte, az ő szavait cáfolta egyik főutcán lakos kortársa. A főutcai elbeszélő szerint dehogy engedték át a lányok a fosztonkát a legényeknek a maguk megszégyenítésére! Ha bezárt a fosztó, a hulladékot a lányok gyűjtötték össze a kötényükbe, és csapatosan „diszitették ki” fosztonkával a szemtelen lányijesztgető legények házatáját. Kérdés lehetne ezek után, hogy melyik asszony emlékszik „rosszul”, hisz nem mindegy, hogy lányok vagy legények rovására mulatott-e a falu. Szokás lehetett – tán még egy időben is – mindkét változat: a fölfordult gazdasági szereposztásban nem véletlenszerűen deformálódott a régi szokások célja és tartalma. A hagyományos kimuzsikáltatás a lány megszégyenítésére szolgált, 20. századi megrendezésekor inkább a legény szégyenkezhetett, ha visszajött – mert békében visszajöhetett – a lány egy másik udvarlóval. A húsvétot is a legények dicsőségére ünnepelték a régi módon, nem rajtuk állott, hogy olykor csorbát szenvedett a hagyomány.

„Ha egy legény megajándékozta a szeretőjét, az már komolyabb szándékkal volt a lány iránt. Engem is kíséretett egy gazdalegény, és húsvétvasárnapon nagyon sok ajándékot hozott. Én akkor már semmi-be se vettem ez udvarlását, mert kedvem ellen viselkedett a bálban, hát ezért nem raktam ki fényeskedni az ajándékait. Jött hétfőn öntöz-ködni, és igen megsértődött, amikor nem látta az ajándékait az ablakban. Nem is bántam, hogy ezután szétmaradtunk. Pedig nagyon jól megértettük mi egymást, míg észre nem vettem, hogy félténykedni kezd rám. Fialat lány voltam én még, épp hogy betöltöttem a tizennégyet, de nagyon szerettem táncolni. Néki meg nem tetszett, hogy

mindig lekéregetnek. Az egyik bálról haza akart terelni, pedig még alig húztak egypár nótát. Én egyáltalán nem óhajtoztam menni, még ma is mindenem a mulatás, ő meg otthagytott, nem várt meg, nem kísért haza. Hát milyen dolog volt ez? Később, amikor már a férjem udvarolt, jött mondani, hogy tán azt gondolom, a mostani udvarlómék portáján nagyobb kenyerem lesz? A szülei is eljöttek pörölni, de mi ki se mentünk a házból, hogy meghallgassuk őket.”

A féltékenykedő gazdalegényről mesélő lány a másik udvarlójához ment feleségül, aki korántsem volt olyan „híres”, mint a régi szeretője. Ez a másik volt az igazán férjnek való. A kocsmában urasan mulatozókat, a májusfaállító-döntögető legényeket, a szerenádozókat, a bálban hetvenkedőket szívesen fogadták a lányok táncosnak vagy udvarlónak, de párválasztáskor őket vették utoljára. A többség olyan legényt kívánt házaslársnak, mint amilyen ennek az 1958-ban férjhez menő lánynak jutott.

„Őröla legénykorában nem lehetett mondani semmi különöset. Nem volt vagány, nagyhangú vagy kocsmatölteléke. Ugyanolyan csöndes és szerény volt, mint most. Megértjük egymást nagyon. Ugye olyan házasság nincsen, ahol ne lenne egy kis összeszólalkozás, veszekedés, de már húsz éve, hogy együtt vagyunk, de olyan soha nem történt, ami végett szaladni kellett volna a háztól. Soha eszembe nem volt, hogy rosszul választottam. Jó ember. Ahogyan megismerkedtünk, nem gondoltam volna én, hogy ilyen jó életem lesz mellette. Katona volt, és ahogy mesélte, hárman írtak három lánynak levelet, és végül mind a három levélből házasság lett. Ő azt írta, hogy szeretné, ha a majálisba találkoznánk, úgy estefelé, majd a bálba. Tudott a levélről az édesanyja, a nővére, az én édesanyám meg az én nővéreim is, oszt mind figyelgettük, mikor kerül elő. És nem jött. Ha nem jön, hát nem jön. No jól van, táncolni táncoltam, hát majd kétségbe nem esek miatta! Persze később aztán megjelent. Hát mér ne ittasan, ugye? Első jelenés volt... Az egyik katonatársának az esküvőjéről jött, ott mulatott hazajövele előtt. Azért csak hazakisért a bál után, és akkor, azon a majálison kezdődött az összejövételünk, azóta nem is szakadtunk egymástól távolabbra...”

[2]

*„Minek nekem az ezüstös fékető,
ha az vett el, aki nekem sosem köll.
Elcserélném ezüstöt a bársonyér’,
asszonyságom régi leányságomér.”*

(NÉPDAL A HÉVÍZGYÖRKI ASSZONYKÓRUS MŰSORÁBÓL.)

A *tisztességes lány* – a hatvanas évekig – ugyanolyan életet tervezett-képzelt magának, mint anyjái, nagyanyjái volt. Tizenhat évesen eladósorba léptek, s készen álltak a házasságra, mely további életüknek legfőbb és egyetlen célját adta. Nem vágytak iskolába, sem kifelé a világba. Nem akartak mást, mint Györkön asszonynak lenni, a maguk portáján, kertjében gazdálkodni. Általában nem tiltakoztak a korai férjhez menés ellen. Tudták, hogy mielőbb párt kell választaniuk, és ha ez húszéves korukig nem sikerül, a falu és a rokonság szégyenei lesznek.

„Én se ellene, se mellette nem szóltam semmit. Édesanyám sem akarta akkor tulajdonképpen, mert ő előző éven is lagzit tett, a nővéremnek. De akkoriban mindenki úgy gondolta, ha egy lányt vinni akarnak, adni köll. Gyerek voltam pedig, alig tizenhat éves.” (Esküvő, 1957.)

Az együtt gyerekeskedő és bálozó lányok és fiúk útja a párválasztás idején kettévált. Egykorúak ritkán házasodtak össze, talán a két nem felnőtté válásának időkülönbsége miatt.

„Pontosan nem is emlékszem, hogyan ismerkedtünk mi meg, mert én öröla korábban semmit se tudtam. Nyolc évvel idősebb nálam, és ugye mi fiatalabb gyerecskékkal járogattunk akkorába. Énnékem meg a barátnémnak, a többi pajtásnak is egyszerre lett udvarló, egy őszön is mentünk férjhez. Tudja fene! Megismerkedtünk olyan öregebb legényekkel. Elgyütt az idő, hogy férjhez köll menni, akkor fiatalabb nem kellett.” (Esküvő, 1957.)

Ha nem akadt a lányoknak udvarló, hozzáillő párt a szülők szereztek

– „összebeszélték”, majd „összeszoktatták” a fiatalokat. Nem kényszerházasságok voltak ezek, inkább olyan érdekházasságok, amelyeknél a fiatalok (jobb híján) elfogadták szüleik döntését; nem vonzódtak senkihez vagy nem kellett senkinek, de elérték a párválasztó kort. Ma, évtizedekkel az esküvő után – asszonyfejjel – már meggyőződésük, hogy maguk választották a férjet. Még a látszatát is el akarják kerülni annak, hogy összeboronálták volna őket. Jellemző, hogy a györki asszonykórus helybéli fellépésekkor nem hajlandó elénekelni a következő népdalt: „Minek nékem az ezüstös fékető, ha az vett el, aki nékem sosem köll. Elcserélném ezüstöt a bársonyér’, asszonyságom régi leányságomér.” A szülői választásra utal néhány önkéntelen mondat is. „Úgy köllött lenni, hogy csak övele kerültünk össze...” (Esküvő, 1956.)

Persze voltak olyan házasságok, amelyeket a szülők erőszakoltak – ezeket hosszú évekig, évtizedekig számon tartja a falu emlékezete. Az asszonygazdák tekintélyt parancsoló tartását, önbecsülését mutatja, hogy győztesnek tudják magukat a kényszerházasságokban is. Letagadni nem tudják egykori híres ellenkezésüket, ellenben a házasságot már „komolynak”, rendesnek hirdetik: megszépítik vagy valóban jóvá teszik azzal, hogy a maguk kedvére formálják a valamikor ellenérzést kiváltó férfit. „Hálistennek, nagyon jó lett a férjem. Amilyen érzéssel én mentem hozzá, ha egy kicsit is rossz, el se bírom viselni.” Hogy mivé alakult egy kényszerházasság, nemcsak az asszonyon, hanem a férjen is állt. Az anyai akarat ellen jóval ritkábban házasodtak. E „csak azért is” házasságokkal mindig büszkélkednek az asszonyok – sikeres a házasság vagy sem –, mert ők már akkor, lánykorukban is a maguk urai voltak.

A *legény tisztessége* – a harmincas évek óta – nem azon fordult meg, hogy milyen pályát választott. Ha szegényebb család fia városi munkát talált, jóra valónak, szerencsésnek mondták, és a gazdafiúra sem nyelvelt a falu, ha a városba húzott, noha a család fájlalta konok fia kiszakadását a gazdaságból. A legényeket nem kötelezte a szokás: apjuk örökébe lépni; azt viszont elvárták tőlük, hogy állandó, megbízható jövedelmű munkájuk legyen. Mégsem a munkán állott a tisztességük, hanem szórakozásuk, öltözködésük, viselkedésük módján. A kocsmázás és borivás nem lumpnak, hanem férfinak tette meg a

legényt, még a báli kakaskodást és verekedést is elnézték. A fiatallembert akkor vette szájára a falu, ha városi ifjú módjára akart kitűnni. Az ötvenes években a bejáró fiatalok nagy tömegét kísértette meg a pesti öltözködés és viselkedés divatja. Ebben az időben a „modern” legény volt az igazán tisztességtelen. Gondos szülők nem is engedték, hogy lányuknak csónadrágos, gumitalpú cipős legény udvaroljon. A focista társasága szintén tilalmas volt. A faluban népszerűtlen futballozást is a városi „rontás” egyik formájának látták. Valamennyi hagyományos szórakozási forma – bálozás, utcai éneklés, tánc, ünnepnap-i kártyázás, a fosztó, a fonó mulatságai – nem rabolt el időt és erőt a mindenkinek kötelező munkától, s egyúttal pénzkereső, ismerkedési alkalom is volt. A futballozás sok erőt és időt emésztett föl, s a győrkiek semmi értelmét, hasznát nem látták a testedzésnek. A focista mihaszna és szegény, mert akinek idejéből labdarúgásra telik, az bizonyosan lusta és elmarad a munkában. A fölfogás egyik jele: 1945 után a szegényebb családok fiai alakítottak sportegyesületet.

„Modern” vagy focista legény ritkán került össze gazdalánnyal. Az ilyen szerelmespárt akkor is „szétbeszélték” a lány szülei, ha ügyesen piacoló-gazdálkodó családból származott a fiú.

Mikor házasodott a tisztességes legény? Tizennyolc éves korában még nem gondolhatott a nősülésre, hiába, hogy a vele egykorú régi lánypajtásai már lakodalmukat ülték vagy apró gyermeküket dajkálták. A legények általában katonaidejük kitöltése után nősültek, akkor viszont igyekezniük kellett, mert a húszas éveik végén már öreglegényeknek nevezték őket, és ez alig volt kisebb szégyen, mint a vénlány-ság. Az öreglegényeket az eladósorú, tizenöt-tizennyolc évesek semmibe vették, ezért feleségnek satnya, testi hibás lányt, elvált asszonyt vagy özvegyet kaphattak. Hogy ne sietősen, elhamarkodottan válasszanak, fiatalon, tizenhét-tizennyolc éves korukban kerülgetni kezdték a még iskolás, tizenkét-tizenhárom éves lányokat. A szerencsésebbje bevonulása előtt házassági ígérettel, eljegyzéssel kötelezte el a lányt. A katonaság előtti kézfogót azért is szorgalmazták, hogy ne orozzák el előlük a már katonaviselt legények a legszebb lányokat.

A szegények olykor azzal vétettek a rend ellen, hogy már sorozás után megtartották az esküvőjüket. A szegény „új asszony” magánosan – férje távollétében, és eleinte gyerek nélkül – könnyebben teremthette meg a közös otthont, hogy „ne a semmire, a semmibe jöjjön majd haza az ember”. A szegénylegény sokszor azért is házasodott korán,

hogy maga helyett segítséget hagyjon támasz nélkül maradt szüleinek. (Nehezebb sorsú asszonyok ilyen helyzetben cselédnek érezték magukat.) Ha jómódúak nősültek a katonaévek előtt, a gazdaság szűkös munkaereje, a befogadó család előregedése késztetett korai házasságra.

„Én tizenöt éves koromban férjhez mentem, rövid volt a lányág. Semmit sem értettem én abból, hogy mi az a menyasszonyság meg házasság. Ezért mondtam is mindig, hogy hagyni kell azt a fiataalt szórakozni, fölkészülni az asszonyságra, aztán az én lányom is idejekorán, tizenhat évesen ment férjhez. Nem kényszerítettük mi egyáltalán, de be kellett látni, hogy nagyon nagy szükség volt a munkájára. A nászasszonyomat egy kilencvenéves nagymama teljesen lekötötte, nem mozdulhatott tőle sehova, a gazdaságot, a piacot meg csinálni kellett. A lányom tizennégy éves volt, ballagott a nyolcadikból, ez a vőm már akkor járt utána. Amikor betöltötte a tizenhatot, megesküdtek. Az a lányom szerencséje, hogy a lagzi után mindjárt elvitték a vőt katonának. Mindannyian tudjuk, hogy az emberrel ugye mindig többetmunka, fáradság jár. Nyugalom volt hát, amikor elvitték katonának.” (Esküvő, 1963.)

A házasság célja a családalapítás, a család pedig gazdasági társulás és az utódok megszületésének, fölnevelésének helye. Mivel a katona férj sem pénzt, sem munkát nem adhat újonnan alapított családjának, a házassító szülők nem fogadják el teljes jogú személynek. Ha módjukban áll, korlátozzák férji kötelességeinek teljesítésében. Hallani a faluban olyan lakodalomról, amelyik után nem volt nászéjszaka – a szülők megtiltották.

Történt pedig az ötvenes évek végén, hogy egy tizenhat éves lány és katonaidejét töltő udvarlója eljegyzésre készülődött. Forró nyárban, úgy Péter-Pál tájékán ünnepelt a népes rokonság a menyasszonyos háznál. A menyasszony szülei étellel-itallal tartották jól a hatvanhetven vendégeskedő személyt, a vőlegény rokonai ilyenkor nem vesznek részt a vendéglátásban. E kislagzinak is beillő eljegyzés főszereplőjét, a menyasszonyt a barátok és a rokonok ajándékokkal halmozták el. A vőlegénytől karikagyűrűt, pecsétgyűrűt, kendőt, kerékpárt, anyósától százvirágú kendőt, a vőlegény keresztanyjától meggyiszínű atlaszkendőt, a vőlegény nagyanyjától selyemblúzt kapott. A menyasszony rokonsága is kitett magáért. A keresztanya szintén százvirágú kendőt, selyemblúzt, damasztabroszokat, a nagymama lepedőket, az

egyik nagybácsi kéknúdlis berlinerkendőt, egy nagynéni rózsaszín szoknyának valót, egy másik teljes ágyhuzatot hozott. A lánypajtások törülközőket, blúzanyagokat, abroszokat ajándékoztak.

A vőlegény nem kapott semmit, neki nem jár eljegyzéskor ajándék.

A nyári eljegyzést őszi lakodalom követte, amelyre a katona két hét eltávozást kapott. De hiábavaló volt a hosszú katonaszabadság és a tizenhatodik évét még el nem érő lány házasságkötéséhez szükséges tisztiorvosi engedély (ötvenforintos okmánybélyeggel), mert a kétszáz személyes lakodalom csak a falunak szólt – a fiatalok nem feküdhetek össze. A lagzi után minden maradt a régiben, az „új asszony” anyja mellett lánykodott mindaddig, míg párja katonaviselt emberként tért vissza a faluba.

„A parasztok szerelmi életének minden szabad és színes mozzanata a házasság előtt történik... Parasztok közt ismeretlen az érintetlenség nemesi-polgári dogmája” – írja Erdei Ferenc a *Parasztok* című könyvében. Hévízgyörkön bizonyosan a század eleje óta törvény ez a régi polgári-nemesi dogma; a falu öregjeinek emlékezetében nyoma sincs a házasság előtti szerelmi életet megengedő szokásnak.

Hazánk egyes tájain a tizennyolc-tizenkilencedik században még olyannyira mindennapos és elfogadott volt az úgynevezett próbaházasság, hogy a megesett lányt és törvénytelen gyermekét meg sem szólta, ki sem közösi tette a falu. A próbaházasság intézménye a 19. század végére egy-egy vidéken él, a palóc falvakban már csak nyomait lelték a néprajztudósok. Morvay Judit egy Györknél jóval zártabb mátraalji palóc faluban kutatott, s a múlt század végének viszonyaival ismerkedve az érintetlenséget megkövetelő erkölcsöt találta. Följegyezte viszont a szeretőtartás szokását, amely archaikusabb tájainkon még századunk első felében is a próbaházasság formai kerete, elnevezése volt. E palóc kis faluban a lánynak joga volt egy időben akár több szeretőt tartani, ám ha kiválasztott is később egyetlen legényt szeretőjének udvarlói közül, a tartós kapcsolat ritkán vezetett házassághoz. Nem tiltották a szülők a szeretőtartást, de nem tekintették a házasság előzményének. Szeretőt a fiatalok, házastársat pedig a szülők választottak. A közvélemény szerint a szeretőtartás fiatalkori szórakozás – folytatás és következmény nélkül, a házasodás komoly társadalmi és

gazdasági mozzanat – jelentékeny fordulópont az egész közösség életében.

Hévízgyörkön az ötvenes években kezdték általánosan használni az udvarló kifejezést, addig a fiataloknak „szeretőjeik” voltak. Az új, városból származó fogalom csupán a falusi szokészetet módosította, az erkölcs már ennek előtte a polgári mintához idomult. Az erényes lány és legény szerelmi előélet nélkül kellett lépjen a házasságba: az engedelmesebb fiatalok azt fogadták szeretőnek, aki majd házastársnak is megfelel. A polgári erkölcs Györkön sem lehetett régi gyökerű – egy 19. századi házasság előzményei nem éppen az érintetlenség mindenekfölötti értékét példázzák.

A történet egyik főszereplője, Györi Judit 1794-ben született Györi Mihály és Sas Judit házasságából. 1812-ben *nemes Selebi Kovács János* felesége lett, akitől tizenhat év múlva törvényesen elváltak. Volt férje a válás után Tasnády Klára 28 éves hajadont vette feleségül.

Ki volt ez a *Tasnády Klára*? Apja, Tasnády János a györki református egyház domonyi kegyuránál, tekintetes Kandó Istvánnál szolgált, itt ismerte meg feleségét, Klára jövendő anyját, Miskei Klárát, kivel 1794-ben „három havi kihirdetetés után házassági életre egybe kötettek”. Első gyermekük, Klára 1800-ban született. Ez a lány 1827-ig – lányfejjel – négy gyermeket hozott a világra. Az első, az 1821-ben született János nemes Selebi Kovács János „törvénytelen ágyból származó gyermeke” volt. 1823-ban Zsuzsa, 1825-ben András névre keresztelték Tasnády Klára „fattyú” gyermekeit, majd 1827-ben ismét olvashatjuk az apa nevét: a korabeli bejegyzés szerint „Nemes Selebi Kovács Jánosnak Bori nevű, fattyú gyermeke született Tasnády Klárától”.

Ma az is különösnek tűnhet, hogy egy férfi önként elismeri a házasságon kívül született gyermek apaságát, de még különösebb, hogy a manapság terhes következményekkel járó vallomást házasember teszi. Kovács János mentségéül fölhozható, hogy Györi Judit hitestársa ez ideig egyetlen gyermeket sem szült.

A hagyományos paraszttársadalom igazi törvényszegője nem a megessett lány, hanem a terméketlen, meddő nő volt. E régi renddel egybehangzó a négygyerekes hajadon és a falusi kishatalmas hepiendje:

„Nemes Selebi Kovács János minekutána mind a Tekintetes Nemes Vármegye előtt lefolyt törvényes ügye lefolyása után, mely mind a Felső Királyi Tábla, mind a Hétszemélyes Tábla, mind ő császári

Felségének a nevezett Táblák ítéletét helyben hagyó kegyelmes engedelme mellett Győri Judittól, mint pártos életű (?) személytől elválasztó levelet nyert volna; vette magának jövőbeli házastársának Tasnády Jánosnak leányát, Klárát. Násznagy a férjfi részéről öreg Tóth András, a Lány részéről Tót István törvénybíró.”

A 20. századi megesett lány nem remélhetett ilyen társadalmi föl-emelkedést. Tán azért sem, mert nem volt többé dicséretes asszonyi erény a termékenység. Eltűnt az a régi paraszterkölc, amely szerint a házaselet a gyermekekért van, kiknek születését korlátozni bűn. A teherbe esett lánynak immár rosszabb híre kelt, mint a rendszeresen legényeket, házasembereket ágyába fogadó nőszemélynek. Olyannyira behódoltak a városi erkölcsnek, hogy „szó ne essék róla”, elnézték a fiúk házasság előtti nemi életét. Abban viszont különbözött a győri erkölcs a várositól, hogy itt nem lettek a közösség kivetettjei a kamaszokat szerelmi praktikákra tanítató nők, a „kurvázkodással” együtt fogadta el őket a szűkebb család és szélesebb rokonság.

A tekintélyes családayává (nagyanyává) öregedett egykori „falu lányai” ma széles jókedvvel nyugtázzák és viszonozzák a vaskos vicceket, és nem húzódoznak a vicceket kísérő ölelésektől, fogdosásoktól sem. Vásári színjátékokból ismerős komédiázó kedvet szabadít föl jelenlétük – és semmivé lesz a nők és a férfiak álszent szemérmeskédése. Bár ilyenkor Hévizgyörkön fittyet hánynak az ildomos kifejezésre, tapintatos, kétértelműségbe burkolózó fogalmazásra, mégsem fájulnak az efféle beszédek malackodássá vagy trágársággá, mint ahogy ez történni szokott más társaságokban. A természetes komédiázókészség bontakozása sejtetni engedi, hogy a házasulandók szüzességét fennhangon követelő parancs csak felszíni közmegegyezés, amely a felelőtlenségre és szabadosságra hajlamos fiatalok megzabolázására és „védelmére” szolgál.

Az álszent még a „tisztességtelennél” is bűnösebb.

[3]

*„Galga partján kizöldellt már a nyárfa,
sárgarigó rászállott az ágára.
Sárgarigó azt dalolja, sej azt fütyöli,
jaj de boldog, aki egymást szereti.”*

(NÉPDAL A HÉVÍZGYÖRKI ASSZONYKÓRUS MŰSORÁBÓL.)

„A férjem unokatestvérinek volt a lakodalma, aztán elmentünk a nővéremmel lagzit nézni. Én akkor az egyik ángyomat gyászoltam, oszt a nővérem mondja:

– Ne kösd mán azt a fekete kendőt a fejedre, nagylány vagy! Kösd ezt a szép melegpirosat, nem látják ott meg, hogy föltörted a gyászt. Hátha még valaki el is hi táncolni.

Persze én tizenhárom éves voltam. – Ugyan, kinek jutnék én eszébe!

Hát amint ott a lakodalmat néztük, előttem két sor asszony állt, alig láttam ki a fejek közül... Egyszer csak odajön a férjem:

– Szabad lesz? – kérdezte. – Én adtam neki az utat, mert azt gondoltam, biztosan erre akar elmenni a sátorhoz inni valamit. Úgy el is húzódtam, hogy hát tessék. Ő megfogta a kezemet, oszt húzott. Gondukoztam én magamban: el van ez tévedve? Rosszul látott? Mondom, hát azok a lányok nagyon korán kezdtek lánykodni, tizenhat évesek voltak, amikor én tizenhárom. Azokat nem ugatta a kutya se. Mind ugye csak szebben föl voltak öltöztetve, nekik volt édesanyjuk. Hogy őszintén megmondjam, azok direkt arra számítottak, hogy táncoljanak. Még jó, hogy a nénikémnek eszébe jutott kicserélni a kendőmet, de még olyan sötétes szoknyába is voltam, mert csak félig törtem föl a gyászt. Hát bevitt oda az uram táncolni a lagzisok közé. Jaj, nagyon meg voltam ijedve, hogy ez biztos eltévesztett. Nagyon táncoltunk. Mikor vége lett a versnek, azt mondta:

– Ilonka, majd ha hazamégy, szólj, hazavezetlek!

Akkor bizonyosodtam meg arról, hogy nem tévesztett el. Még

meggondolatlanabb voltam, meg hát szerettem is viccölni, és így válaszoltam:

– Nem vagyok én vak, János! Nem köll engem hazavezetni!

És azzal nagyon el is szállt a bátorságom, mert hát alig csiperedtem föl valamennyire. Még hazavezetni? A nővérem meg nagy ijedelmibe otthatta a lagzit. Aszongya, jaj, istenem! Ez a lány fekete szoknyába! Ki a fene gondolta volna, hogy ilyen szerencsénk lesz?

Az uramnak a nagymamája nagyon kritikus öregasszony. Szerette a pénzt összerakni, így élire e. Az meg azt figyelte, hogy ki az a lány. Ugye egy unokája volt, oszt azt leste, ki kerül majd a Jánosékho'. Azt mondta anyósomnak:

– Te Bözsi! Milyen öregasszonnyal táncol a János?

No, ott kezdődött az udvarlás. Még nem kísért haza, hanem legközelebb, amikor szódáért mentem a Túróczi-kocsmába. Ahogyan benn álltam a soron, látom, hogy egy nagy csapat legény halad el az ajtó előtt. Az uram megállt. Hát én kijöttem, aztán megszólított:

– Szerbusz.

– Szerbusz.

– No, hozod?

– Hát hozom – válaszoltam neki, aztán sokáig mentünk szótlanul, egymás mellett. Amikor odaértünk a kapunkhoz, megálltunk beszélgetni. De úgy jött a szó, hogy a mai eszemmel nem is tudom, mit tudott az uram annyit mondani, mert ő különben olyan csendes természetű. De azért amíg ő egyet szólt, addig én hármat. Elmúlt az este. Nagyon rendes volt az uram, igen tisztelettudó. Mondhatom, nem is gyaníthattam semmi rosszra. Amikor el akart menni, szépen lekezelt, jó éjszakát kívánt. Nem úgy, mint a mostani fiatalok. Itt harmadik este már nem tudják, mit csináljanak, befogadják-e vagy sem, vagy mi legyen. Mi még csak a kapuban beszélgettünk, hónapokig.

Rendesen, minden legényes este jött, kedden, csütörtökön és szombaton, vasárnap. Akkor azt mondták, hogy hétfőn meg szerdán csak a húgyos legények járnak, a rendesek csak a páros estéken. Mindég fűtyölt a legény, ha még nem mert bejárni. Befogadni úgy három hónap múlva kezdtük. Ha a sógoromat, aki fordába járt, nem zavartuk az alvásban vagy a pihenésben, benn is beszélgettünk. Aztán ahogy jobban megismertem, hogy ugye rendes, nem szemtelenkedik, nincs egy kétértelmű szava, csak elbeszéli a legénységét, kezdtem megsze-

retni. Én is elbeszélgettem a napi munkámat, mondhatom a gyerekkoromat, az iskolámat is.

Még a katonaideje előtt szóba hozta, hogy komoly szándékkal van, de azután összeszólalkoztunk. Itt a faluban háromféle vallás van, még ma is sok belőle a vita. A mi családunk katolikus, az uram anyja is, de az apja evangélikus, és az uram az ő vallásán van. Nagyon tartották magukat, hogy uram egyedüli gyerek, csak nem megy el a katolikusba esküdni. Én nem mondtam igent, így aztán szétszakadtunk a vallás végett. Igen fiatal lányka voltam, mit ígérsek én katonaidő előtt.

No aztán kaptam én egyszer egy levelet a katonaságtól. Egy jó barátja írta, hogy sokat hallott felőlem, mert legényember kislányokról beszél. Az uram azt állítja, hogy az ő tudta nélkül küldte nekem a barátja ezt a levelet.

„Kelt levelem 1956. VI. hó 30-án

Ilonkám édes, fogadd szeretettel hozzád írt levelem. Ne haragudj, hogy levelemmel zavarlak, de meg kell írjam néked szívem vágyát, és a hozzád való hűséges szeretetemet. Ilonkám, tudom, hogy e levelemmel egy kis meglepetés fog érni, de én szeretnék egy igazi jó és komoly társat szerezni, és így itt az egyik barátomnak elpanaszoltam, hogy nálunk Dányon milyen komolytalan lányok vannak, és János azt mondta, hogy te egy komoly kislány vagy. Mondta, hogy ő udvarolt neked, és a valláson összevesztetek. Hát én már ebből látom, hogy tényleg komoly kislány vagy, mert aki a vallást hiszi és az Istenben bizik, az rossz ember nem lehet... Igaz, hogy furcsa dolog egy ismeretlen személynek szerelmet vallani, de Ilonka, hogyha te annyira szereted a vallást, tudom, hogy rossz lány nem lehetsz... hogyha érdemesnek tartod, írdál nekem egy levelet, mert én is katolikus vagyok, és nem dicsekszek, de olyan gyerek vagyok én is, mint Jancsi. Ilonka, én tudom azt, hogy bizony azt jól meg kell gondolni, hogy kívül köti be az ember a két szeme világát, de én már meggondoltam, és merem őszinte szívvel írni néked, hogy szeretlek, és ha érdemesnek tartod, szeressél te is... Nekem nem kell gazdagság, csak boldogság, és ha két szerető szív megérti egymást, én annál nagyobb gazdagságot nem ismerek... szeretném, ha levelemre válasz érkezne, mert én csak ilyen rendes kislányt tudnék szeretni, mint te... hogy leszünk-e még egymásé valaha vagy sem, ez csupán terajtaid múlik. Ezzel bezárom e pár sor nagyravágyásom.

Szerbusz. Ilonka”

Ezt írta szóról szóra, és én nem is ismertem. Én nem szoktam levelet kapni, nagyon meglepődtem hát, de aztán meg nagyon mérges voltam. Ugye sértőnek vettem, hogy mit kínálgat ez engömet, a János. Mert úgy értelmeztem én a levelet, hogy az uram annak a dányi fiúnak ajánlt volna. Hát nem tudta az, hogy én a világon vagyok! Nem is neki válaszoltam én, hanem az uramnak. Nem leveleztünk előtte, nem is tudtam, hogyan kezdjek hozzá, végül ezt az emlékverset írtam:

„Kelt levelem, de nem a gólya költötte, Hévizgyörk falujából volt kedvesed küldte. De nagy fájdalommal ülök az asztalnál, mint egy árva kislány az anyja sírjánál. Papír előttem, ceruza kezemben, bánatimat írom ebbe a levélbe. Kivirult a nyár, virágzik a virág, igaz szeretettel gondolok reád.” Ennyit írtam, meg a nevemet és pár sort, hogy „Kedves János, nem érdemöltem ezt tőled, hogy engem árulgassál, kigyúnyoljál ne árulgassál te engömet, nem vagyok én zsákbamacska.” Soha nem felejtöm el, ez volt az első levelem, amire persze az uram írt.

„Kelt 1956. VII. 25-én

Kedves Ilonkám,

Bocsánatot kérek, hogy soraimmal zavarom szívednek nyugalmaát, de szükségesnek tartom, hogy leveledre választ írjak. De mielőtt még levelemet folytatnám, kívánok tenéked és az egész családnak friss, jó egészséget és sok boldogságot, mint amilyen nekem van. Kedves Ilonkám, tudatom veled, hogy leveledet megkaptam, mely igen meglepett, de örömmel is olvastam, köszönöm neked, hogy nem sajnáltad a fáradságot a levélírástól.

Kedves Ilonkám, látom azt levelednek tartalmából, hogy még te sem feledted el azokat a szép estéket, amelyeket együtt töltöttünk... Nagyon sajnálom, hogy így történt a dolog, de én nem tudom azt a sok szép estét elfeledni, és így levél által nem is tudom leírni, hogy mennyire szerettelek téged... alig vártam, hogy a munkából hazaérjek, és mehessek hozzád, mert csak akkor voltam boldog, mikor veled együtt lehettem... amikor esténként elviccölödtünk a kiskonyhatokban... Nem énáltalam vesztünk össze... Amikor te azt a kijelentést tetted, hogy nem jössz el az evangélikusba esküdni, ez énnekem olyan fájdalmas volt, mintha kést szúrtak volna a szívembe... nagy bánattal

el kellett válnom tőled, mert én azt nem tehetem, hogy elmenjek a katolikusba...

Kedves Ilonka, írod, hogy megkaptad a barátom levelét, csak azt nem tudod, miért ő írt tenéked. Tudatom veled, hogy az a fiú olyan jó barátom volt idáig, hogy még egy ágyon is feküdtem vele, mert ő is lovász volt... Együtt dolgoztunk éjjel-nappal, és elmeséltük egymásnak az otthoni életünket... ő mondta, hogy majd ír Győrkre levelet, mert Dányon nincs kedvére való lány...

Kedves Ilonkám, te azért megharagudtál, azt mondd, hogy én ne kínálgassalak téged, mert nem vagy te zsákhamacska, és férjhez tudsz te menni úgy is... Én csak a barátomnak akartam jót, és ezért te megharagudtál rám... Pedig tudhatod, hogy mióta összevesztünk, és előtte sem, én még egy rossz szót sem szóltam rólad senkinek... Ez idáig egy rendes és tisztességes kislánynak ösmertelek... Írod, hogy lehetséges, hogy a jövődöbeli menyasszonyomnak, a Borkának szebb és ügyesebb volt a hozzám írt levele, mint a tiéd. Kedves Ilonkám, ne haragudj, de a Borka nékem nem menyasszonyom, és nem is lesz, nem mondom, írt egy levelet, én írtam választ és végeztünk, tovább nem levelezünk.

Kedves Ilonkám, én nem érzem magam hibásnak, én azt se tudom, mi volt a barátom levelébe írva, ezért ne haragudjál rám... Ezzel be is zárom soraimat és végül is kívánok neked igaz boldogságot és további jó egészséget. Maradok tisztelettel tehozzád és az egész családdhoz

Üdvözlöm az egész családot.

Csókkal volt *hű* szerelmed

ki soha el nem *feled*

Ivándárda, Up. Bezedek

János"

A nővérem is olvasta levelét, és mindég unszolt:

– Írjál annak a gyereknek, ilyen szépeket írt, te meg semmit sem válaszolsz?!

– Ááá, nénikém! Mit irjak? Nem tudok én semmit se mondani.

– Ne törődj azzal, majd ő mond!

Ami könnyű volt, megint emlékverset írtam egy szép képeslapra.

„Szedd a tavasz virágát
Egy csokorba össze
Rózsát is tégy, nefelejcsét
Egyet-egyet közbe.
Tekints a csokorra
Látni fogsz a múltba
Eszedbe jön rögtön
Ki a pár sort írta.”

Annyi eszem azért volt, hogy a kezdőbetűket más színnel írtam, így lefelé olvasva az jön ki, hogy szeretlek. A levelezőlapon szép mezei csokor volt egy kis kosárban. Amikor aztán elengedték szabadságra, eljött hozzánk, utána is ment a levél, jött a levél.

„Kelt levelem 1956. IX. 22-én

Kedves Ilonkám,

Fogadd forró szeretettel hozzád írt soraimat, melyben kívánok tenéked és mindnyájatoknak friss, jó egészséget, mint amilyen nekem van. Kedves Ilonkám, tudatom veled, hogy szerencsésen megérkeztem, nem történt semmi bajom. Sajnálom, hogy tégedet olyan hamar el kellett hagyni... Pedig olyan boldog voltam, hogy nem is tudom elmondani... Gondolom, hogy te is azzal a gondolattal lehettél, hogy milyen boldogok leszünk mi ketten, ha a Jó Isten segít bennünket, hogy egymásé lehetünk. Én most már bizok tebenned, és remélem, hogy nem fogok benned csalódni.

Kedves Ilonkám, most pedig az a kérésem volna tehozzád, legalább légy olyan őszinte énhozzám, mint amilyen én vagyok tehozzád, és akkor soha többet nem lesz köztünk semmi baj sem. Mert ha valaki tud valakit szeretni, akkor én szeretlek tégedet...

Végül is maradok tisztelettel Mindnyájatokhoz

János

Sokszor csókollak a messze távolból hű kedvesed János, ki téged soha el nem feled

Választ

János”

De akkor jutottam a nagy gondba, amikor már odáig értünk, hogy azt kérdezte, hogy elmegyek-e hozzá feleségül. Mennyire szégyeltem! Hát hogy írjam én azt meg, hogy el?! Jaj, mit szól, ha azt mondom, hogy igen? No, azt soha nem felejttem, nagyon sajnáltam a forradalom alatt azt a sok halottat, de nekem az a forradalom annyiból jól jött, hogy nem lehetett válaszolni. Nagy zűr volt, ő is csak innen-onnan, turai asszonytól küldte a leveleit, én meg sehogy se.

„Kelt 1956. X. 12-én

Édes Csillagom, Drága Kis Szívem. Ezen pár sor írásomat szívemnek legmélyebb forró szeretetéből küldöm tehozzád, melyben kívánok Neked és az egész családnak friss jó egészséget és sok boldogságot, mint amilyen nekem van... Drága kedvesem, hallottam, hogy volt odahaza szüreti bál, és tégedet hívtak kocsmárosnénak, és nem mentél el, pedig egész nyugodtan elmehettél volna, én azért nem haragudtam volna meg... Levelem végéhez érve csak annyit mondok, hogy mindég csak olyan hű legyél hozzám, mint amilyen én vagyok tehozzád, akkor tudjuk szeretni egymást, és ha a Jó Isten segít, akkor a mi szívünk nem sokára egymásé fog lenni. Ezért szeretném, ha te is megírnád szived szándékát az iránt, hogy beleegyezel-e abba, hogy jövő ősszel megnősülök, és el jössz-e hozzám feleségül, és farsangra vagy pedig húsvétra megcsináljuk az eljegyzést. Azért kérdem tőled meg pontosan, mert ha beleegyezel, akkor úgy fogok gondolkodni.

Végül is Maradok továbbra is hű kedvesed, ki tégedet soha el nem feledlek

János

Sokszor csókollak a messze távolból

János”

Én írni ugye szerencsére nem tudtam, így aztán egyszer csak ő írta meg, hogy majd ekkor lesz az eljegyzés. Hála istennek! Csakhogy ez a gondom is lement. Néha úgy elgondolkozok, ha a televíziót nézem, meg látom is, hogy a mai lányok maguk mondják, hogy feleségül mennék hozzád! Nekem pedig ott volt a kérdés, csak válaszolni kellett volna, és azt mennyire szégyeltem. Amúgy nagyon is szeretek barátkozni.

Aztán persze meglett az eljegyzésünk, de ugye a forradalom után sokáig nem engedték haza.

„Kelt 1957. III. 26-án

Szeretett Kedves Ilonkám, fogadd szeretettel hozzád írt leveletem, melyben kívánok a Jó Istentől friss jó egészséget és sok boldogságot, mint amilyen nékem van... Drága kis Szivem, leveledet olvastam, melyben írtad, hogy... teneked is eszedbe jöttek azok a szép esték, amit együtt töltöttünk, mikor odahaza voltam, csak amint te is írtad, az már régen volt, de reméljük, hogy most már hamarosan fogunk találkozni, de most még mindég nem lehet menni, csak jövő hónap 8-án, de én úgy terveztem, hogy majd csak inkább Húsvétra, akkor talán hazamehetek és megtarthatjuk az eljegyzést... vagy pedig augusztus 18-án, a névnapodon, mert ha minden jól sikerül, akkorra talán leszerelünk, de ettől eltekintve nékem mindegy, amikorra te akarod, akkor lesz, mert előbb-utóbb úgyis csak meg kell, hogy csináljuk, de azért ne mondd azt, én választom ki, mikor legyen, csak annyit írd meg, hogy mikor, mert akkor úgy fogok készülni én is. Drága Kis Szivem, leveledben írod még, hogy a nénike is írt volna többet, csak nagyon el van szomorodva, mert döglenek a tyúkjai, de amint írta is a nénikéd, ez még nem olyan nagy baj, az a fő, hogy a kakas egészséges legyen.

Édes Szivikém, írtad leveledben még azt, hogy ne haragudjak, amiért a levelet a Keresztanyámtól küldted, dehogy haragszom, sőt nagyon megörültem néki, amint mondta, hogy Ilonka küldött egy levelet... Más újságot nem tudok, leveletem bezárom. Maradok továbbra is hű kedvesed, ki tégedet a siromig el nem hagylok

János

Csókollak. János”

Nyáron már többször hazajöhetett, még bálba is mehettünk együtt. Augusztusra kitöltötte az idejét, és a névnapomon tartottuk az eljegyzést, de addig is jött a levél, ment a levél.

„Kelt 1957. VI. 19-én

...Szerető kedves Ilonkám, leveledben nagyon megdöbbenő volt számomra, mikor azt írtad, hogy már attól félsz, hogyha leszerелеk, sűrűbben elő fog rajtam történni a beittasodás, aminek nem nagyon fogsz örülni, és csak akkor lennénk igazán boldogok, és csak akkor tudjuk igazán megérteni egymást, ha ez egyáltalán nem fordul elő. Kedves Ilonkám, én ezt nem értem sehogyan sem, mire fel írtad ezt,

talán azért, mert ez idáig nagyon jól viselkedtem, vagy talán annyira fáj neked az, hogy egy kicsivel többet ittam, mint kellett volna, vagy esetleg azt akarod, hogy én is úgy viselkedjek, mint a mai fiatalság nagyrésze. Mert ne gondold, hogy én nem tudnám megcsinálni, amit a többi fiatal. Én is tudnék cigarettázni, tudnék focizni, tudnék kocsma töltelke lenni, és tudnék japli gyerek lenni, mint ahogy az Apósod mondta, hogy tényleg milyenek a mai fiatalok. De én ezek után úgy látom, hogy mennél jobb az ember, annál jobbnak akarod... Azért én csak azt tudom teneked mondani, hogy ezt már régen el kellett volna feledned... Szerető Kedves Ilonkám, leveletem bezárom. Végül is soha el nem múló szeretettel gondolok rád. Hú kedvesed, ki tégedet igaz szívből szeretlek és siromig el nem feledlek.

Sokszor csókollak János

Választ”

November 23-án volt az esküvőnk. Nagy lagzi volt, nálunk még nem is annyira, a többi népe uraméknál volt. Elfogyott egy tehén megtán két deben zsír, ilyen lagzi akkor még tényleg nem volt mindenütt. Húsz éve esküdtünk, akkor még nem ment olyan nagyba, nálunk talán hatvan-hetven személy volt, az uraméknál még több. Ma százak is vannak egy lakodalomban. Mi a szobában voltunk, most meg sátrat állítanak mindenhol, én nem is tudom, hanyadik ágazatig hívják meg a rokonságot.

Milyen kinom volt az esküvő után! Mikor én az uramékhoz kerültem, még földések voltak jobban azok a szobák, oszt az uram munkatársának a menyasszonya, egy hegyes sarkú kisasszony olyan gödröt táncolt ki a ház közepin, hogy beleülhetett volna egy tyúk tojni. Reggel, ahogy megláttam a gödröt, már izzadtam is, mert a régi szokás szerint azt a menyecske dolga betapasztani. De azért mégse lettem ráerre a dologra, mert édesanyám, már anyósomat szólítom így, édesanyámat négyéves koromban elvesztettem, szóval az anyósom betapasztotta. Kimélt engem nagyon, ahogyan tudott, de nemcsak ebben, hanem minden munkában. Ugye tizenhat éves voltam, nem akart megszakitani. Gondot viselt rám. 5000 forint volt a menyasszonytánc pénze, nem volt olyan sok, most még hetvenezrek is összejönnek, de én nagyon örültem neki, mert sok mindenben volt hiányom. Anyósom segített kiruházkodni. Új menyecske lábára lagos szárú csizma illett, meg vettünk berlinerkendőt is, az volt ugyan nekem, de kopottas, nem

új menyecskének való. Anyósom igen szépen szeretett járatni engem. Ugye egy fia volt, és annak a felesége szépen kellett öltözködjön, legalább úgy, mint más menyecskék.

Ott feküdtem a gyerekágyat is, bár én már nem odahaza szültem, hanem a kórházban. Amikor már éreztem, hogy beteg vagyok, elhívtuk a szülésznőt, az nézte az óráját, hogy milyen időre jönnek a fájások. Mondta, hogy nyugodtan bemehetünk vonaton Gödöllőre. Még ott is volt idő jócskán, én meg veszekedtem az orvossal, mert azt hittem, hogy ez sorba megy. Utánam hoztak egy gödöllei asszonyt, és már vitték is a szülőszobára. Hát ez borzasztó, még itt is hátulra teszik a vidékieket. Amikor kezdtek sűrűbben jönni a fájások, ugye türelmetlen voltam, nem gondoltam én, hogy még olyan is lesz, amikor azt kell mondani: Jaj, Istenem, meghalok! Mondtam is az orvosnak:

– Doktor úr, ez mégsem igazság, hogy én már egy jó órája itt vagyok, és engem tetszik utoljára hagyni!

– Kismama, nekem mindegy. Bejön?

Megvizsgáltak, aztán kiküldtek. Hát igen. Ennyire tudatlan voltam.

[VI]

HÁZASSÁGSZERZÉS
ÉS HÁZASSÁG

[1]

*„Édesanyám sok szép szava,
kire nem hallgattam soha,
ráhallgattam a máséra,
nem az édesanyáméra.*

*Ne haragudjon rám, kedves édesanyám,
majd ráhallgatok én még a szavára.”*

(NÉPDAL A HÉVÍZGYÖRKI ASSZONYKÓRUS MŰSORÁBÓL.)

A magyar népdalkincsben se szeri, se száma az édesanyát főlemlegető lírai vallomásoknak. Az anya egyszer vádlott, másszor vigaszt adó. Kegyetlen, ha tiltja a szerelmet, együttérző, ha a szerető hűtlen. Balladák és népdalok sokaságából úgy tetszik, hogy az édesanyán állt a szerelmes fiatalok, a házasságra készülő leányok és legények sorsa. A hazai néprajzi leírások többsége viszont arra utal, hogy inkább a mélyebb lelki kapcsolat, a szorosabb érzelmi kötődés fogalmazódhatott meg az anyát szölongató dalokban.

Az apajogú faluközösségekben jobban a férfi családfő határozott a házasságokról – tekintet nélkül a fiatalok szerelmi választására. Nem így volt ez a nagycsaládok alkotta palóc falvakban, az országos szokástól eltérően itt az anya szava döntött. A falusi, családi jogokból kismizett asszonynak a kiházasítás gondja jutott, ezt a feladatot körültekintően és kérlelhetetlenül teljesítette. Mert a házasságok a palócoknál is a szívek szándékától függetlenül kötöttek. Az anya még lánya könyörgésének sem engedett, pedig az egyetlen sorstársa volt a férfiak vezette családban. Csak a célt tekintette, azt, hogy az éppen érvényes falusi rend szerint kerüljenek össze az egymáshoz illők. Hévízgyörköt a magyar nyelvjárási atlasz a palócokhoz sorolja, és szokásainak nagyobbik hányada is mutatja a palóc népcsoporttal való rokonságot.

A palócság régi házastató rendje erősíthette falunk 20. századi matriarchátusát. A korai piacos forgalom és a városi munkakeresés miatt a faluközösségnek nagyobb szüksége volt az önvédelemre, mint

az utaktól távol eső, hegyvidéki falvaknak, s ezért Györkön az asszonyi föladat, a célirányos házasság a szokásosnál rangosabb társadalmi küldetésévé vált.

Morvay Judit néprajztudós az 1950-es években – öregemberek elmondása alapján – még pontos képet adhatott a palóc (mátraalji) nagycsalád és a benne élő asszonyok, gyerekek, férfiak sorsáról. Életutak, elbeszélések fordulatai bizonyítják a férfi családfői tisztelet és a nő alávetettségét – a minden helyzetben érvényesülő hierarchiát. Húsz évvel később Hévízgyörkön nyoma sincs a régi palóc szervezetnek, legfőlőbb néhány „öröklött” gazda uraskodása, kocsmázó vasutas randalírozása idézi föl a férfi-vezetés korát. Az 1970–80-as évekbeli idős györkiek századunk történeteit, szokásait, mulatságait tartották meg emlékezetükben. Gyerekéveik, fiatalságuk arra az időre esett, amikor válságok sorát élte át a falu. Olyan válságokét, amelyek egyike-másika számos magyar falut szervesen településsé deformált. A század eleji változások elsősorban az asszonyokat tették próbára. Rajtuk állott, hogy a családok a faluközösség részei, termelő sejtjei maradnak-e.

Változott az új házasságok befogadó családforma is. A népesség a határ nagyságához képest fölös számban megszorodott; az egy portához tartozó tizenöt-húsz személynek nem volt többé elegendő az öröklött föld, „válakozni” kezdtek hát az általában négy nemzedéket összefogó nagycsaládok – kisebb, két-három generációs családokra. A szétköltözések következtében kiterjedt rokonságok, nemzetségek hullottak szét, s ha maradandónak bizonyult is a régi erkölcs és szokásrend – gyengült az érvényesülését szavatoló közösségi ellenőrzés. Új falutörvények az erősödő asszonyi pozíciók hatására keletkeztek, többségük a házasságot szabályozta.

Mi volt a házasságszerzés régi rendje Hévízgyörkön, amely a nagycsaládok fölöslása után átalakult? Mire kellett ügyelnie a robotvilágban házassító asszonynak? Mindenekelőtt a vallásban megmaradásra: a közmegegyezés csak az egy hiten lévők házasságát tartotta rendjén valónak. A nemzedékek egész sorát kötelező vallási endogámia (felekezeten belüli házasság) szoros rokonságokat alakított ki az egyházközsegeken belül. Hogy az így összefonódó rokonságban megakadályozzák a „vérfertőzést” (az állami-egyházi törvényekkel egybehang-

zóan, mondhatni ezek hatására), falvanként másképpen szabályozták a rokonok egymás közötti házasodását (tiltották például az unokatestvérek egybekelését). A kétféle korlátozás – az endogámia szorgalmazása és a rokonházasságok ellenzése – egyszerűsítette a gyermeküknek jövődöbelit kereső asszonyok dolgát. Kevesebb jöhetett számításba, mint ahány közvetlen környezetükben élt.

A nagycsaládos falvakban különösen szűk volt a választhatók köre, mert az asszonyok nem megfelelő házastársat, hanem alkalmas családot kerestek. Hévízgyörkön még kisebb lehetett a választék, hiszen a falusiakat a három vallás egymástól elzárt közösségekben tartotta. Egy hitet valló család után kellett hát nézni, nem volt elég, ha maga a jövődöbeli a kívánatos gyülekezethez tartozott. Morvay Judit írja említett könyvében, hogy a palócoknál a házaspároknak nem volt közös ágyuk, az asszonyok a kamrában, a férfiak az istállóban aludtak. Nem rendelkeztek külön vagyonnal, munkájuk jövedelme a nagycsalád hasznát gyarapította. Más dolguk sem fűzte őket együvé. A gazdaság munkáinak nagyja a férfiakra, a háztartás és a gyereknevelés minden gondja a nőkre hárult. A családfői teljhatalom miatt célirányosabb volt hát a majdani házastárs családját nézni.

Az apajog érvényessége idején a családi gazdaság a fiúgyermekre szállott, a lányok ritkán örököltek földet. Őket a hozománnyal (pénzzel, bútorral, ruhával) kárpótolták a családi jussért. Épp ezért gyakrabban mentek a lányok menyecskének a legényes házhoz, mint a legények vőnek a lányos házhoz. Milyen család lehetett ilyen helyzetben megfelelő a lányos anyák előtt? Oda adták szívesen a lányt, ahol még sok volt a növendék gyermek és kevés a házaspár, tehát az új asszony legalább a menyecskék sorában az elsők között lehet. Az asszonyok életében a férj anyjának jutott a főszerep, ezért a választáskor fontosabb volt a jövődöbeli anyós, mint a férj. A fiús anyák dolgos hírű családokból válogattak, ahonnan szorgalmas menyecskét remélhettek. Párvalasztáskor az asszonyok legkevesbé a kiszemelt legény vagy lány képességeivel, tulajdonságaival törődtek. Szerények voltak a feltételek: a majdani házastárs egészséges és tisztességes legyen. A lány ne kacérkodjék, a legény ne mondassék börtönviseltnek.

Mi veszett el és mi maradt meg a robotvilág házasodást igazgató szokásaiból a 20. századra? Az első, korszakos változás a vallási endogámia törvényét ingatta meg azzal, hogy a nagycsaládokból kiváló kis

közösségek új gazdagodási módokat kerestek, hogy megtarthassák régi ágazatuk rangját. A kiscsaládok a szokásosnál gyorsabban piacosok lettek, s a foglalkozás révén rövid időn belül a gazdagság csúcsára vagy a szegénység aljára juthattak. A földtulajdon nem adott már „örökös” biztonságot a gazdálkodóknak és utódaiknak. Ez idáig szokásrend szabályozta a tulajdon jog változásait. Házasságok, örökhatóságok következtében a föld az egyházközségeken belül vándorolt egyik család kezéből a másikéba. Olyannyira „egyházi” fönnhatóságúnak vették a földet, hogy például az evangélikus egyháztanács a falujog szerint kötelezhette az „egyháza földjén” megtelepedő katolikus zselléreket az evangélikus „egyházadóra”, a párbér fizetésére. A 19. század végén, a huszadik század elején szétfűszerezett az egyházi „birtok”, mert az életképes gazdaság alapozásán fáradozó hívek el kellett, hogy vessék a vallási endogámia törvényét. A földesúri fölsőbbség megszűnte után szabad volt a földvásár, ám a földszerzés „legolcsóbb” útja a házasság volt; házassági ügyletekben pedig jelentéktelen szemponttá zsugorodott a vallási hovatartozás. És miközben a régi határokat megbontva egybekelhetek a különböző vallásúak és a más falurészben lakók, elmúlt a rokonházasságok veszélye, így tiltásának törvénye is.

Falunkban nem nyúlt hosszúra a földszerző házasságok kora, mert a gyorsan szaporodó népességnek, akárhogy osztogatták, csoportosították a birtokokat – elégtelen volt a határ. Már századunk elején a kiscsaládok gazdálkodási tapasztalatát és munkaerő-szükségletét mérték föl először egy-egy házasság eltervezésekor. Föld a módos családok fiaira és lányaira sem várt – az előrelátó gazdák nem adták ki a földeket hozományként. A lányok és legények ugyanúgy beálltak dolgozni párjuk szüleikhez, mint a nagycsaládok korában.

A házasságszerző asszonyoknak – mondhatni, 1960-ig (míg a magángazdaságok működhetek) – két fontos körülményt kellett mérlegelniük. Csak gazdálkodók gyerekeiből lehet egy pár, s ügyelni kellett arra is, hogy a munkaerőben hiányt szenvedő családba jussanak az új házasok. Ezért fordulhatott elő, hogy hiába tetszett meg két gazdacsaládban fölnőtt fiatal egymásnak, nem esküdhetek össze, ha mindkettejük családjában kivolt a létszám, és az újabb családtag betelepítése gazdaságtalanná teszi a termelést. Hévízgyörkön több mint egy fél évszázadig azon fordult meg a házasságok sorsa, hogy hova kell „új” asszony vagy „új ember”, hány személyt tart el a birtok, és hányak ad hasznát hajtó munkát. Ha például egy hold kukorica helyébe

paradicsomot vetettek, máris nőtt a gazdaság munkaerő-szükséglete, és persze haszna is. Gyakoribb volt, hogy a családok vetekedtek az új párért. Olcsóbb volt menyecskét vagy vőt, mint napszámost tartani.

A házasító anyák egy csöppet sem emlékeztettek erkölcsösséget, tisztességet prédikáló templomos öregasszonyokra – gazdaszemmel ítélték meg a jövődöbelit. Korábban szerethették egymást, párválasztáskor mégis anya és gyermeke csak magára tekintett. A tervezett házasságokat nem beszéltek meg, nem is vitatkoztak róla: az anya ellentmondást nem tűrően döntött, a házasodni készülő fiatal kiválasztotta a neki kedves párt. Szerencsés az a házasság volt, amelyiknél anya és gyermeke választása egybevágott. Ha nem, családot megrengető indulatok szabadulhattak el. A hajdani viszályokról napjainkig főlemlegetett történetek szólnak.

Egy század eleji „ellenkező” házasságról szól a következő vallomás. „Épp kukoricafosztáshoz ült össze a család, amikor a férjem szülei és keresztszülei këröbe jöttek. Akkor eljegyzés helyett még kendölakás volt, így nevezték a megkérést, amikor a fiú rokonai megkapták a lány jegykendőjét. Olyankor még meg is vendégelték a kërö szüleit és keresztszüleit. Édesanyám nem készült semmivel, ahogy fosztottunk, még a bátyám rá is káromkodott, hogy menjen be kend innen, mert nem tudom, mit csinálók! Hát hogy lehet így viselkedni?! Na, be is ment édesanyám, oszt lefeküdt az ágyra, kifele fordult, nem csukta be a szemit. Egyetlen szót sem szólt. A nõvérem összekészítette a kendõket, nem maradtak tån még egy fél óráig sem. A férjem katolikus, én meg evangélikus, de a vallást nem bánta volna édesanyám, csak a vője szegénységét szégyellte.

Igen nagy törvényű asszony volt, asszonysága nagyobbik felibe férj nélkül gazdálkodott, megözvegyült huszonnégy éves korában. Édesapámat elütötte a HÉV, amikor Pestre szekerezett, mert elaludt a bakon. Nagy gazdaság és négy gyerek szakadt édesanyámra, még egy ötödiket is vállalt, akit a maga nevére vett. Öneki hagyta minden földjét, a többi testvér csak az apai örökségből részelt, azt is nagy sokára adta szét édesanyám. A bátyámmal meg a feleségivel használta a mi földjeinket is. Mi évekig tengõdtünk néhány holdacskából, lakás, otthon nélkül. A férjem alig hozott nekünk valami kis pénzt a vasúttól.

A lagzi után a férjem szüleihez költöztünk, de nem sokáig birtam

ott. Nap mint nap verekedtek meg veszekedtek. Azok soha nem mondták egymás rendes nevét. Még ha pont békesség volt, akkor is lemicsozázták egymást. Borzasztó, milyen esték voltak. Te ilyen, te olyan, mindig ez ment. Apósom ivott, de nem is tudom, hogyan tudtak annyira gyűlölködni. El kellett onnan jönnünk. Na jó, rakáson nem lehettünk. Ők is hárman voltak, meg a legidősebb lányommal mi is. De sokszor mondta anyósom, kapd, lányom a kicsit, és szaladj vele a szomszédba, oszt már készítették egymást. Mindent dobáltak, vagdostak széjjel, edényeket, ami éppen kéznél volt. Ha ottmaradok, tönkremegy az életem közöttük, az biztos. És én ezt nem mertem édesanyámnak elmesélni soha, mert ő nem akarta a férjemet a világról se. A nővérem azt mondta, ne törődj te édesanyánk szavával. Csak menj hozzá, ha szereted. Mert őt olyanho' adta édesanyám, akit nem szeretett, és milyen élet az. Úgy történt, hogy egyszer ment haza a nővérem, oszt anyánk azzal fogadta, hogy no, odaigértetek, férjhez adtalak.

Az én életem se sikeredett valami jóra. Olyan rossz férjem volt, hogy elmondani nem lehet, több mint hét éven keresztül kártyázott. Nagyon kevés pénzt adott a gyerekeire. Amíg udvarolt, nem árulta el, hogy kártyázik meg iszik, italból ugyan nem sokat fogyasztott. Az ő anyja se beszélt el, hogy minő természetű a fia. Mert ha én mindezeket tudom, biztos, hogy nem megyek hozzá. Most már nagyon sokat dolgozik, de annak idején hiába mondtam én annak mindent. Odáig jutottam, hogy talán elválok tőle, de akkor meg hova mehetett volna egyszál magába? Sajnáltam is, mert a szülei csuda rosszak voltak. Bántani nem bántott soha, hála a jóistennek, se engem, se a gyerekeket.

Tizennégy-tizenöt éves kora óta bejárt Pestre, a BESZKÁRT-hoz, igen jó beosztása meg fizetése volt, de mi abból nem sokat láttunk. Ő mindent olyan könnyen vett, úgy nevelte az anyja. Ugye földjök nem volt, csak sok szőlő meg gyümölcsfák. Abban a házban minden-hova dugdostak egy kis pénzt, oszt amikor kértek a fiúk, a férjem testvérei, mindég elővett valahonnan egy kis zacskót. Annyi pénzük volt, hogy vehettek volna nekünk egy házat. Ki is nézték, máig jó állapotban van, és teljesen megvolt rá a pénz. Anyósom alkudozott, és nem adták olcsóbban. Egyszer csak elvesztette anyósom az egész pénzt. Azt mondták, hogy a nyakába volt akasztva, onnan vészett el

neki. Szóval ilyen komolytalan, könnyelmű család volt, innen hozta a férjem a természetét.”

Századunk harmincas éveitől a vőlegény tekintélyes múltja, családjának egykori gazdahire elegendő ahhoz, hogy kíváncsós házastárs legyen. Az sem komoly akadály, ha a majdani férj földhöz hűtlen vasutas. A lányt kritikusabban szemlélik. Ő a házasságban a gazdaság várományosa. Megítélésekor új kérdés társul a régihez: milyen munkában növekedett föl, mihez ért. Mert két-három holdnyi semmi földből lehet ugyan jövedelmezően piacolni, de nem különös errefele, ha öt-nyolc holdas család csakis uradalmi vagy napszámos fizetésre támaszkodik. Ekkor már nem a szegénység a házasságok fő akadály, hanem a munkában való járatlanság. Az az általános vélekedés, hogy könnyebb férjet irányítani, mint az új asszonyt beleszoktatni a piacos gazdálkodásba.

„Több fiú akart hozzám járni, szegényebbek, gazdagabbak is. Szegény anyám azt mondta, én nem bánom, akárkihő’ mész, de két legény ne járjon ide. Válassz közülük. Nekem a férjem tetszett a legjobban, csak itt amiatt viszálykodtak, hogy szegény voltam nekik. A férjemnek egyes lányt szerettek volna, kettőt is kinézték. Azok meg a férjemnek nem tetszettek. Egyes lány kellett volna, ahova elmehet a férjem vőnek. Itt két fiútestvér volt, oszt úgy mondogatták, hogy még két csaiados ember nem élhet meg a földből. Akkor még az a beszéd járta, miből élnek majd meg, hogyha nem gazdag lányt vesz el. Elég nagy zajgás volt, no, nem is jó rá visszagondolni.

Egy asszony fölbiztatta a nagymamát:

– Tudja, mit csináljon keed, Örzse néne? Majd ha gyün ki a templomból az a Bözsi, rángassa meg keed a vrekoccsát neki, oszt majd nem beszél a keetek fiával!

Apósom azután azt mondta a férjem előtt az anyjának:

– Tudjam csak meg, hogy ilyet szándékolsz csinálni!

De nem csinálta volna meg különben se, mondta később a nagymama. A világér se! Csak azért mesélem el, hogy lássa, ilyenek a falusi nyelvek, telezsivalyogják a falut. Én úgy gondolom, féltek tőlem a nagymamáék, hogy tán én nem értek a dologho’. A férjem nagymamája azt is pörgette, ahogy jött vissza hozzám a szó:

– Ez a lány nem is tud dolgozni! Nincs is a napon, olyan fehér a képe. Ráncos szoknyába jár a dologba, mintha bálba készülne!

Később aztán mondtam neki:

– Hát nagymama, olyat mégse képzeljen, hogy nagylány létemre elhagyom magam, és rossz hasidékos szoknyába járok! Ráncos szoknyába jártam, mert volt! Meg ha egyszer ilyen szőke, fehér képem volt mindég!

Tudtam én mindent, nem voltam én olyan buta. Ahogy kimaradtam az iskolából, az első éven summásnak álltam.

Az uradalomban a répahorolással kezdtük, ez két hétbe tellett. Amikor befejeztük, következett az egyezés. Az nem haladt úgy, vagy hat hétig is egyeztünk. A földön térgyeltünk, nem birtunk naphosszat hajolni, hol az egyik, hol a másik térgyünkön csúsztunk. Bizony néha kihólyagosodtak azon a répaföldön. Gyalog mentünk, gyalog jöttünk, négy-öt kilométer oda meg vissza is, mikor melyik táblán volt a sor. Szegény anyu, de sajnált, amikor hajnalban elindultam.

Pestre, köművesek mellé vagy négy évig jártam segédmunkásnak, maltert meg téglát hordtunk. Olyan jó helyet találtunk, ahol megbecsültek minket a munkánk után. Ez úgy kezdődött, hogy elment a faluból valaki, az mindjárt érdeklődött, hogy nem kellene-e munkások. Azok meg ugye nagyon örültek a falusiaknak, mert mink szívesen szerettünk dolgozni. Csináltak egy jó bódét nekünk, abba magos priccseket, tizenketten aludtunk egy helyen, mind egyfalusi lányok. Ha elfogyott az ennivaló, csak jöttem haza, apus vasutas volt, nekem is járt a szabadjegy. Édesanyám tudott nélkülözni az otthoni munkában, ő is csak azon volt, hogy összekeressem a hozományra valót. De azért nem maradtam tanulatlan. Mindent tudtam én, amikor idegyűttem menyecskének.

Nekünk is volt egy kis káposztáskertünk a háznál. Ha itthon voltam, tanítgatott édesanyám, meg ellestem a szomszédoktól, ki hogyan csinálja a kertészkedést. Édesanyám is értett hozzá, habár ő kartali, és ott nem voltak ilyen kertek, de Győrre nagycsaládba jött menyecskének. Itt tanulta ki, hogyan bánjon a kertiféleséggel. Nekem abba a kicsibe mutatgatta, mit hogyan kell. A kis fölösleget, amit nem éltünk föl, hátikosárba vitte vonaton. Volt négyszáz kvadrát szőlőnk, abba cseresznye meg szilva termett. Nehéz volt bizony húsz-harminc kilós csomagokkal föllépni a vonatra. Sokszor mesélte anyus, hogy még ötvenkilóst is fölkötött. Annyira nem kímélte magát. Mikor a betegsége után jobban lett, akkor meg képzelje, mit csinált?! Fölkötte a hátikosarat, hogy bírja-e. Mert ha bírja, akkor ő már biztosan nem beteg. De azért nem ment szegénykém többet Pestre.

Amikor idejöttem, még anyósom menyecske volt. A nagymama szavára kellett ügyelni, ő mondta meg, mi hogyan legyen. Én is igyekeztem a kedvibe járni, hogy vesse el azt a hitit, hogy én nem értek semmihő. Mondom, nagymama, tudja, mit vessünk? Ide borsót, aztán gyorsan leszedjük, és teszünk bele uborkát. Így aztán kétszer leszedtük a termést egy földről. Tavaszon, nyár elején a borsót, utána az uborkát, és még az is jól leadta. Ez ugye tetszett a nagymamának, hogy én ennyire értek hozzá. Látták, hogy nem is vagyok én olyan, mint aminőnek képzeltek. Meg az is tetszett, hogy én szerettem piacra járni. Mert azt hitték, hogy majd az árulásnál is buta leszek. De én úgy árultam, mint aki mindig azt csinálta. Anyósom azt mondta, inkább én menjek az apósommal a piacra, mer én jobban tudok árulni. Beismerte, no.

Jó dolgom lett, pedig de elnehezült a szívem az esküvőmön, ha a menyecskeségemre gondoltam. Mondtam is az uramnak a lagzink közepibe:

– Én úgy félek. Hogy lesz most már tovább?

– Miért?

– Idehallgass. Nekem azt mondták, hogy két fiatal anyóssal meg két fiatal apóssal nem leszek én együtt két pénteken se! Mert anyósom harminckilenc éves volt, apósom meg negyvenkettő, a nagymama a hatvanat se haladta meg, öregnagyapa is munkabíró ember volt. Oszt most vagyok itt harminc esztendeje, és még egy rossz szövélet se volt közöttünk. Már csak anyósom él. Mi mindig nagyon megértettük egymást. Nekem nem volt panaszolnivalóm, mint szegény nagymamának. Képzelve, az hogyan járt! Sokat emlegette:

– Haj, de rossz anyósom volt, csak neked olyan ne legyen!

– Miért, nagymama? Minő volt magának?

– Hát – aszongya –, hogy kiszúrhasson velem, a lagzink éjszakáján befirhangolta az istálló ablakát pokróccal.

Rége ott aludt az új házaspár, emlékszem, engem is maj megettek a legyek.

– Ennekem olyan gyanús volt – mesélte a nagymama –, de soká lesz reggel. Máskor olyan hamar reggel van, most meg sehogyan sem lesz. Mir van olyan sitét? Hát ez borzasztó – mondogatta az urának –, én már fölkelek.

– Ugyan, nyugodj már, legalább ilyenkor, amikor sitét van – mondta neki a nagypapa.

– Hallod – szólta vissza a nagymama –, énnékem már rég kiszállt az álom a szememből. Hát már mióta alszunk, még sincs reggel? Föl is kelt a nagymamám, kinyitta a kisajtót, és akik arra mentek, egyre káráltak:

– Gyertek! Nézzétek meg a híres menyecskét! Dél van, oszt még most is alszik!

Így tolt ki vele az anyósa, hogy befirhangolta neki az ablakot, oszt csúfra tette.”

A téesszervezéskor földtelenített gazdák még reménykednek a célirányos házasságkötések lehetőségében. Kicsi a maradék föld (a kert és háztáji), megmunkálásra – ha akadna is jelentkező – nem kifizetődő „naptőtésbe” járókat, cselédeket fogadni. A gondosság, az okszerű művelés hajt érdemes hasznót, ez pedig csak a családtagoktól várható, főként a munkabíró fiataloktól. Nem mindegy hát, ki dolgozza meg a földet – milyen vő vagy menyecske kerül a két-három nemzedéket egyesítő piacos családba. A hatvanas évek óta egyre nehezebb a termelésre nézve okosan házasítani. Mert milyen hit, esküvés a biztosíték arra, hogy a fiatal pár a piacozásban és a gazdálkodásban követi szüleit. Már nem csupán arról van szó, hogy segítségnék, szolgának kell az ifjú pár, és nem is a vagyonuk örökösének. A házasító szülők a tudományukat, piacos gazdaságukat szeretnék átadni – nem hisznek abban, hogy neveltjük máshol és más munkából is gond nélkül élhet.

Az ötvenes években megnyomorított parasztok félnek a jelentől, idegenkednek a társadalom eszméitől, és reménykednek a jövőben – gyerekeikben. Olyan házasságokat terveznek és követelnek, amelyekben utódaik is vállalják a vallási és rokoni szálak szövődékébe fogódzó faluközösséget. Fogynak a földben-szerzésben „hívők”. Megint a vallásos hit és közösség látszik örök életűnek, akár kétszáz évvel korábban. Most az anyakönyvi bejegyzések nem mutatják, hogy hívőbb a falu, mint például a harmincas-negyvenes években – a vegyes házasságok aránya ugyanis szakadatlanul emelkedik. Az újraéledt törvény, mely szerint házasságot csak egy hiten lévők köthetnek, nem tükröződik a számszerű adatokban. Ehelyett a családi háborúságok, vallási viták jelzik a régi törvény jelenlétét.

Századunk derekára alig akad olyan család vagy rokonság, amely kizárólag egy vallást követ. Kicsi az esély arra, hogy egy hitet vallók

találkoznak a házasságban, s még kevésbé valószínű, hogy a házasság azonos vallású rokonságokat köthet össze. Ebben a korszakban gyűrűzik tovább a régi vegyes házasságok hatása; mert például egy evangélikus fiú lehet egy vallási békességben élő katolikus anya és evangélikus apa fia, de azt egyikük sem engedi, hogy egy szintén katolikus anya és evangélikus apa katolikus lányát a katolikus oltár elé vezesse. A 18. századi helyzettől a mostani abban is különbözik, hogy a szülők már nem a jövőendő házastárs vallása ellen tiltakoznak annyira – a templomot (mondhatnánk: a demonstrációt) tartják fontosnak, ahol a fiatalok kimondják az igent. A harc nem annyira a maguk felekezetének védelmére irányul, inkább a másik felekezetének gyengítésére és az ateisták megtérítésére. Akörül forog a vita, hogy melyik templomban legyen az esküvő, illetve, hogy templomban legyen-e egyáltalán. A falu jövője szempontjából mindegy, hogy melyik szülő parancsának engedelmeskednek a fiatalok, mert ha szülői akaratot teljesítenek, bizonyos, hogy szolidárisak a közösséggel. Ám a legyőzött családnak mindenképpen tekintélye csorbul, ha veszít a küzdelemben.

Előfordult, hogy a fiatalok párválasztási szándéka a felekezeti vilongásokban erősödött meg.

„Eleinte úgy volt, hogy még énnekem nem is tetszett. Mit mászkál ez utánam annyit, gondoltam. Aztán valahogy szoba jött, idegenek mondták, hogy majd mi lesz, ha mi odaérünk, mink hol fogunk esküdni. Még szó se volt arról, hogy összekerülünk, amikor anyósom odaüzent, hogy ő nem enged abbul, hogy a katolikus templomba köll esküdni. Édesanyám pedig azt mondta, hogy arról szó se lehet! Anyósom meg apósom katolikus, de az az igazság, hogy ők nem jártak templomba, apósom benne volt a pártba, mi meg tényleg minden vasárnap istentiszteleten voltunk. Aztán édesanyám egyszer csak azt mondta, hogy beleegyezik abba, hogy a katolikus templomba esküdjünk, mert ő tudja, mi az, az édesanya ellenére férjhez menni. Az én édesanyám nem akarta, hogy magamra maradjak a házasságomban. Ő sokat szenvedett a nagyanya keménysége miatt. De az az igazság, hogy a fél falu vitatkozott azon, melyik templomba menjünk az urammal, de engem senki meg nem kérdezett, hogy akarok-e férjhez menni vagy tudomisen!” (Esküvő, 1957.)

A falu ítélete nem törődött a szülők és a fiatalok véleményével.

„A férjemké nagy református család, egy hiján a sógornőim is azok. Mi katolikusok vagyunk, és úgy mondogatták nekem, hogy ne menj

oda esküdni. Amikor kislány voltam, jobban elmentek más templomba. Akkor csak a családot nézték. Nálunk sokáig húzódott a vita, de az az igazság, hogy jobban a falu problémázott, anyósom is azt mondta később, hogy ő nem szólt bele. Olyan halk szavú volt szegény, dehogy beszélt ő úgy, mint a falu mondta. No, aztán elcsitultak lassan...” (Esküvő, 1960.)

A papok egyike sem ragaszkodik már a reverzálishoz, szinte a végletekig engedékeny, ha új hívő szerzésére lát lehetőséget. Enyhül a gyülekezetek szigorúsága, egyéni elhatározások, szándékok és indulatok építik, tartják össze az egyházközségeket. Egy fiatal pár az ötvenes években katolikus templomban esküdött. Ehhez a katolikus vőlegény családja ragaszkodott. Az evangélikus menyecske szülei nem nyugodtak bele a kudarcba, és titokban rávették az ifjú párt, hogy menjenek el az evangélikus templomba is. A titkos esküvő kitudódott, a katolikus férj szülei két évig az új házasság köszönését sem fogadták – „kitagadták” engedetlen gyermeküket.

Lassan gyarapszik a KISZ-esküvők száma, s a falu véleménye aszerint alakul, hogy a fiatalok munkahelye indokolja-e a vallás tagadását. Az egyik, 1975-ös polgári házasságkötés ellen nem lázongtak, természetesnek tartották, hogy egy katonatiszt és egy tanárnő foglalkozása miatt nem állhat a pap elé. Annál nagyobb indulatokat kavart az a hetvenes évek eleji házasság, amikor a faluban született értelmiségi, mint a férjhezmenő lány munkaadója – tiltotta meg az egyházi esküvőt. A háborgó közvélemény az akaratos falu szülötte ellen fordult.

„Az Erzsi otthon lakott, még fiatal lány volt, és annyira meg tudta győzni az az ember, hogy elérte, Erzsi elhagyja a templomba járást. Na jó, ezt még megértették, de úgy képzelje, hogy még az esküvőjébe is beleszólt. Azt mondta az az ember az Erzsi húgának:

– No, Ici, meggondolta már az Erzsi?

– Nézze, Pista bácsi, még nincs döntés. De tudja, milyen botrány van nálunk emiatt?

– Nézd, én nem beszélem rá az Erzsit, de ha meg meri tenni, hogy templomba esküdik, akkor nem marad itt, ahol van. Mehet az állásából.

Hát ezt a szerencsétlent annyira megfélemlítette, hogy nem esküdött templomba, pedig nagyon vallásos szülei vannak, a nagyanyja különösen. Az már teljesen bele volt ebbe zavarodva. – Én nem

bánom –, mondogatta –, de az esküvő napján nem leszek itthon. Én azt a szegényt meg nem érem, hogy a mi Bözsink nem esküszik templomba. Itt lakunk a templom mellett, meg Máriás lány is volt.

És kérem megzavarodott. Olyan agyvérzést kapott, hogy elvesztette a szókincsét, két hétre rá meghalt. Ennek pedig az volt az oka, hogy örökké ezen tépelődött, hogy ő azt úgyse éli túl...”

A szülő, a rokonság és a falu minden párválasztást ítéletével kíséri, s ha a fiatal „törvényszegően” esküszik, szájára veszi a falu, szapulja a rokonság.

A hatvanas évek végétől hiábavalónak látszik a „templomtörvény”, úgysem szerezhetnek neki érvényt. Ellenére házasodnak a fiatalok, mellette pedig az idősebbek érvelnek és pörölnek, veszekednek. A házasodók szabadságukat emlegetik, a házasítók a régi szokás kötelező erejét – úgy vitáznak a templomról és a vallásról, hogy közben szóba sem kerül a hit, a vallás. Hol vannak már a protestantizmus és katolicizmus felekezetet védelmező összecsapásai? A háborúság oka a hagyománytörés, mint ez egy 1976-os esküvő „harci” zajából is kihallik.

Egy evangélikus fiú szomszéd falusi katolikus lányt választott, s a fiatalok úgy döntöttek, hogy katolikus templomban lesz az esküvőjük. A fiatalember evangélikus nagyanyja telekürtölte a falut, hogy elmegy a katolikus templomba, és lerángatja a fátylat a menyasszony fejéről. Nem tűri, hogy unokája elhagyja az ősök vallását. (Botrány persze nem volt, megszelídült a nagyanya.) Az idős, valamikor nagy gazdaságot igazgató asszony ragaszkodása a vallásához azért is figyelemre méltó, mert hite mellett lányként, asszonyként kevésbé tartott ki. Első férje, akivel a húszas években esküdött, református volt – néhány év alatt kiderült gazdasági haszontalansága, és kiadta az útját. Második házastársa, kit a harmincas években választott, katolikus. Az asszony fiatalkori és mai viselkedése között csak látszólagos az ellentét – mindkét magatartásával a falu pillanatnyi irratlan törvényeinek felelt meg, „tipikus” képviselője a mindenkori közmorálnak. A húszas-harmincas években a közösség érdeke a vagyon gyarapítása, megőrzése volt, a vallási parancsok másodlagosak. Unokája esküvője idején a falu nem a könnyebb boldogulásra, a párválasztás racionalitására apellál, hanem a közösség hagyományait méltányoló tisztességre.

A hetvenes években már nem parancsaik, hanem feltételeik vannak a házasítóknak. A feltételek hangoztatása célirányosabb közösségmenetnek látszik, mint a templomok közötti huzakodás. Az évtized elején

történt, hogy a szülők közölték lányukkal: csak akkor számíthat anyagi támogatásukra, ha györki vagy szomszéd falusi férjet választ, és párjával Györkön marad. Ha idegenbe költözik, vagy idegenhez köti az életét, végleg elbúcsúzhat a szülői háztól és a szülők pénzétől. A házasság a szülők kívánsága szerint jött létre. A fiatalasszony azóta két gyermeket szült, és igényei, ízlése diktált többszintes háza fölépítésekor. A házasító középkorú szülők gyermekük párválasztásakor a váláshoz, a ranghoz, de még hévízgyörki legényhez sem ragaszkodtak – csak azt akarták, hogy lányuk ne menjen el a faluból, és ne „gyüttment” legyen a férje. 1982-ben már nyilvánvaló, hogy akarattal többet is elértek, mert mint a faluban mondogatják, a fiatalasszony fölvette a báránybekecset, az pedig azt jelenti, hogy piacozik. Anyja portékáját is ő hordja autóval a piacra. Diplomával a zsebében.

[2]

*„Nem dicsekvésből mondom,
de a férjem mindegyik testvérén túltettünk.
Egyik sem áll így, mint mi.
Lemaradtak, pedig anyósom akarta,
választotta azokat a menyecskéket.”*

A fiatalok a hetvenes évek óta egyre a városba kíváncsoznak, vonzza őket az összkomfortos jólét, a polgári életideál és műveltség. Akik a faluban maradnak, a szülői ház lakói és a termelés segítői, s hogy gazdálkodók lesznek-e, talán századunk kilencvenes éveire kiderül. Ma a kistermelés szervezése és a munka zöme a felnőtt-házasság gyermekeiket marasztaló-befogadó negyven-ötven évesekre hárul. Ugyanekkor általános gyakorlat, hogy a családi üzem hasznából többet élnek fel a „segédmunkás” fiatalok, mint az „előmunkás” középkorúak. E haszonélvezeti arányból sejteni lehet, hogy az utódok szüleik kiöregedése után is ragaszkodnak majd a megszokott magas életszínvonal-

z, amelyet – ha tetszik, ha nem – csak további gazdálkodással ronthatnak meg. Napjainkban az ifjú házások ritkán vállalkoznak önálló gazdaság alapozására, szinte munkás kedvüktől és a termelő család vételétől függetlenül költekeznek. A fiatalok fogyasztási szokásai – elyet a „nagypiacosok” gyerekei diktálnak – egyöntetűek. A „min-n fiatalnak egyannyi jár” általános elve azt a látszatot kelti, hogy lamennyi piacos gazdaság azonos mennyiségű javak megtermelésére pes. A termelés hasonló feltételeiből is ez következne; 1960 után inden gazdálkodó a kertekbe, szőlőkbe szorult, amelyek művelése ár csak egyféleképp, családi munkaszervezetben lehetséges.

Kérdés, hogy az egységes munkamegosztás és piacozás teremtett-e indenki által követhető falumintát? Megengedheti-e magának a fel-ívekvő nemzedék, hogy családja módosságára nem tekintve – fo-lasszon? Sugall-e családja olyan életmintát, melynek átvételekor mcsak a haszon élvezőjeként, hanem önálló kistermelőként is gaz-ig maradhat?

„Ha beléptek a kocsmába, mindjárt karikába vágta magukat, és gy táncoltak, mintha mindjűkben egy liter bor lenne, pedig egy deci m volt!” – mesélte a györki nőt jellemelve egy idős galgahévízi rfi, majd hozzátette, hogy a régiek ma asszonykodó lányai sem ábbvalók, „magukban elvezetnék az egész téeszt, különbül, mint a rfiak!” Hogy a téesz dolga mire megy, ma nem a györki asszonyokon úlik. A családok vezetését viszont vállalhatják – bár a fiatalok jövőjét folyásoló családi életminták nem kizárólag az asszonyok művei. Egy í életrevalósága nem elegendő ahhoz, hogy családja jövőépítő, min-szerű életmódot valósítson meg.

Talpraesettséggel a vele egyivásúak közül is kiválik a téesz egyik zetőségi tagja. A negyvenes éveiben járó családanya ma is szívesen rog a bálokban, lakodalmakban, a táncban „egy verset nem hagyna”, de nem mulatós, „szélfűtta” a hire; rátarti, erélyes, parancsoló szonynak ismerik. Uralkodik családján, férjét sikerült úgy megne-ílnie, hogy idegenek szerint „fölér egy asszonnyal”. A határban is ső munkás. Fellépése után vérbeli piacosnak vélhetnénk, pedig nem, mint ahogy elődei sem azok voltak.

Édesanyja a kilencszáztizes években született egy ötgyermekes kis-zdacsaládba. Házasodó testvérei közül egy sem került gazdasorba.

Anyjának két fivére vasutas, két húga vasutasfeleség lett, mint ahogy az asszony is. Tehát fiatalasszonyunk édesapja szintűgy vasutas, és az ő testvérei közt sem találni kiváló gazdát.

A jó téesz munkás asszony családjába sem anyja, sem apja nem hozott piacos múltat és gyakorlatot, így követhető mintát sem. Vasutasságból, szüköcske birtokból és alkalmi mezőgazdasági napszám-ból élő család lánya az ötvenes években egy helybéli iparosfamilia fiával kötött házasságot. Férje apja mesterségét folytatta, ő sem volt bennfentes a kisáru-termelésben. Ezért az új pár legfőljebb a téesz természetbeni járandóságát vitte Pestre eladni. Az alkalmi árulásból alig gyűlhetett volna össze a házra való, többet takarítottak meg a férj keresetéből és a téesz-munkaegységből, a szerződéses uborka árából. Egyszer-egyszer azóta is akad a családnak piacos áruja, de a házi költségvetésben nem számolnak vele. Házuk, autójuk megvan, telik a rokonlagzik kötelező nászajándékára és a gyerekek taníttatására. Sem a szükség, sem a múltbéli példa nem készíti a családot rendszeres piacozásra.

A házasságban a férfi és a nő ugyan különböző társadalmi rétegből származik, de a földről, termelésről egyképpen gondolkoznak. Nyilvánvaló, ha gazdahelyről való fiatalok kerülnek össze, az új házaspár életvitelében egymást erősítik a gyerekkori minták, s alkalmazkodva az új körülményekhez virágzó piaczgazdaságot teremthetnek.

A föltörekvők, hirtelen gazdagodók többsége olyan házaspár, ahol az egyik házastárs szegény szülőktől való, a másik pedig gazdagoktól. Ezek a családi gazdaságok különösen az ötvenes-hatvanas években erősödtek meg, miután a gazdagodás lehetőségeit és mértékét állami törvények szabályozták. Nem könnyítették az indulást, nem is következett belőlük elsőprő egyenlőség, hisz másként kezdtek azok, akik jól fölszerelt tágas portát, gazdagon termő káposztáskertet örököltek, mint akikre csak hosszúházat hagytak a szülők. A törvény inkább a jövőbeni egyenlőség lehetőségeit hordozta. Mert a házikert piacos jövedelméből vásárolható káposztáskert, háztájiként is szereshető föld, építhető tekintélyes családi ház, aki pedig csak „beleült a készbe”, az örökségbe, nincs mivel gyarapodnia.

E gyorsan gazdagodó házaspároknak a késztetése különféle volt, de mindig az asszonyon fordult meg a jövő. A szegény legénnyel házashodó gazdalány korábbi életében részese volt egy működő gazdaságnak, és ezért új családjában – kihasználva az újszerű körülményeket, mely-

EGY UTCAI ÖREG ZENESZ

MENET A TEMPLOMBA

AZ EMBEREK UTCAI TÁNCA

...ÉS AZ ASSZONYOKÉ

AZ ÖRÖMANYA ÉS MENYE

en már nem játszott szerepet az örökség – maga is gazdaságot terem-
ett. Ha gazdag legényt választott a szegény ember lánya, nagy kinnal
s igyekezettel akart „méltó” lenni a rangos rokonsághoz. Szinte
rején felül vállalkozott, dolgozott azért, hogy piacos gazdasága le-
gyen, s ezzel meg szolgálja férje családjának, elsősorban anyósának
licsérétét.

„Az én anyósomat mindenki úgy ismerte a faluban, hogy a nagytör-
vényű Rajkó Julis. Nagyon akaratos volt, mindennek úgy kellett
ennie, ahogyan ő mondta. Még csodálkoztak is a faluban, hogy engem
nagyott elvenni a fiának. Nem tudom, mennyi földjük lehetett, gondo-
lom, olyan tizenöt holdat vett el a téesz, de jobban az számított, hogy
nagy gazdaságot vittek. Anyósom elsőnek tartotta magát, az egész
házata jó módba volt. Mind a három fiának eltervezte a házasságát,
csak a férjemét nem tudta elvégezni. Anyósom evangélikus volt, a
másik két menyecske meg katolikus, és anyósom kikötötte, hogy az
evangélikusba kell nekik esküdni. Úgy is lett. A férjemnek egyes lányt
szerettek volna, vagy ha nem is olyat, de öhöz z hasonló gazda lányát.
Köztünk a valláson nem volt vita, mert én is evangélikus vagyok.
A szegénységem miatt békült nehezen. De sok minden történt azóta!

1957-ben volt a lagzink. Nem dicsekvésből mondom, de a férjem
mindegyik testvérén túltettünk. Egyik sem áll így, mint mi. A bátyja
húsz éve épített, az vőnek ment, de még most sincs úgy rendben, mint
mi. Pedig nekünk ez már a második lakásunk. Mert mi két házat
kellett építsünk. Az öccse ezen a nyáron fogott a házához. Lemarad-
tak, pedig anyósom akarta-választotta azokat a menyecskéket. No jó,
aztán mikor beteg lett, sokat emlegette szegény, hogy hejj, ha ő
egyszer megint jobban lenne, nem beszélne énrám, megbocsátana,
mindenben csak engem segítene. Hát belátta, hogy bizonyítottam. Ha
szegényebbek voltunk is, ha öt testvérnek is kellett azt a hat hold
földet szétosztani, sokra vittük. Mert birtunk. Mondhatom, mind az
ötünknek nagyon szép házaink vannak. A bátyámnak is emeletes ház,
az öcsémnek Pesten van szép lakása meg kocsija, a nővérem szintén
gyönyörű nagy házban lakik. Belátta anyósom, hogy kár volt vitatkoz-
ni. Úgy örült, hogy mi ennyire haladunk. Sajnos, nem sokáig örült
szegény, mert meghalt.”

A legnehezebb sorba az a gazdalányból lett asszony és családja került, amelyikben a férfi városi karrierre tette föl az életét. És mivel a férfiak kudarcra gyakori, a városhódító kísérletek mindannyiuk sorsát megkeserítik. Sikertelenségük egyik oka a falusi környezet. Gyerekkorukban a városról álmodtak, de még csak a falu gazdasági és erkölcsi mintáit, parancsait ismerték. Felnőtt életüket a város szabályrendszeréhez akarták igazítani, s magukra nézve érvénytelennek hitték a falu rendjét és szavát. A két erkölcs hatása alatt ingatagnak látták a világot, vitathatónak az értékeket, kiszámíthatatlannak tetteik következményét. Sem öntudatos munkások, sem magukbíró parasztok nem lehettek. Sehova tartozásukat közmegegyezést sértő viselkedéssel ellensúlyozták. Legszembetűnőbb megnyilvánulás a tömeges alkoholizálás. Sok asszonytól hallani a faluban, hogy „az én életem átka az ital”. Az evangélikus lelkész is a mértéktelen italozást tartja minden baj forrásának. Inni persze a régi gazdák is ittak (mint ahogy egy-egy asszonygazda is fölhajtja a „kontyalávalót”), nem is mindig módjával, de bocsánatos bűn a részegség, ha „megyen a munka és jön a pénz”. De megbocsáthatatlan, ha a részeges ember talponállóban hagyja egy álló hónap munkájának hasznát. A borissza nem okoz galibát, ha fölhagy a városi versenyfutással, és – megtartva fix fizetési állását – beáll segítőnek az asszonygazdaságba.

Az a férfi, akinek nincs piacoló felesége, és nem tudja otthon mire fordítani idejét és kedvét, sokszor megrokkban, mire az új életformába beletanul.

Volt egyszer egy házaspár, és annak három lánya. A szülők (ahogy mondani szokták), mindent megtettek azért, hogy gyerkeik ne lássanak szükségét, és majd asszonykorukat is gond nélkül kezdhessék. Az apa bevált a vasútnál, fiatalon a jól fizető pályamesteri tiszttel bízták meg. Az asszony a piacról hozta a pénzt, legtöbbit a néhány holdnyi gyümölcsöséből és a párszáz négyszögöl zöldsárga kertből árult ki. Ahogyan a gyerekekből lassanként eladó lányok lettek, a család összegyűjtötte a kelengyét, amihez hozomány is járult. A két nagyobbik lány a harmincas években különös értéket képviselő telket és egy kétszobás házra elegendő építőanyagot vihetett a házasságba. A szülők földet nem adtak, otthon tartott legkisebb lányuk családjával fogtak össze.

A jó kereső vasutas apa nem akart gazda lenni, és lányait sem szánta parasztfeleségnek. Szívesen adta hát a legidősebbet szomszéd falusi kérőjéhez, aki, mint fiatal szakmunkás, ígéretes városi karrier előtt állt.

A fiatalasszony hozományából hamarosan elkészült az új pár háza. A harmincas évekbeli két utcai szobás, üvegezett verandás épület peremvárosi tisztviselőlakokhoz hasonlított. A házasság első éveiben a férfi gyárba járt, az asszony egyetlen fiúgyermekük megszületéséig napszámos munkára. Állattartással, kertészkedéssel kicsiben sem próbálkoztak. Életük irányát a háború utáni falusi átalakulás sem térítette el, őket inkább a táguló városi lehetőségek vonzották. Amint tehették, házukat odahagyva Pestre költöztek, iskoláskorú fiuk gondozását, nevelését az asszony szüleire bízta. Három-négy évi fővárosi szabad élet után mentek vissza Hévízgyörkre. A férfi karrierje az ötvenes években a gimnáziumi érettségi letételével kezdődött. A hatvanas évek végéig számtalan gazdasági és politikai vezető tisztséget töltött be.

Sikerekkel és bukásokkal teli pályájának egyik tanúja a menyé volt, aki az ötvenes években került a házhoz.

„Amikor idejöttem, anyósommal kezdtünk járni az erdőgazdasághoz szezonmunkára, de egy év múlva egyedül maradtam, mert anyósom visszament a gyárba. Dolgozott ő már előbb is, Pestre meg Gödöllőre járogatott. Apósom úgy kívánta, hogy a felesége is gyárba járjon, mint ő. Akkor apósom éppen a gépgyárban dolgozott, de nem gép mellett, hanem ilyen pártvonalon. Aztán áttették a járási pártbizottságra, utána meg a járási tanácson elnökhelyettes lett, de ezt az állását anyósom végképp nem pártolta. Akkorába apósom sokszor úgy állított haza, hogy a lába alig bírta. Volt, hogy engem nagymosás közepibe talált, de abba kellett hagynom, mert ugye ő parancsolgatott, hogy ezt adjam oda, azt adjam oda, meg terítsek neki. Ez még nem lett volna baj, mert hát megtettem én mindent szívesen, amit kívántak, de apósom ilyenkor mindig beivott valahol, az új baráti körrel. Ez aztán nem tartott sokáig, mert anyósom föl hívta a pártbizottságot, hogy helyezték vissza a férjét a gyárba, vagy ő nem tudja különben, mit csinál, mert ezt nem lehet kibírni. Estéről estére csavarog, haza nem jön, és ha jön, egyre többet italosan jön. Hallgattak anyósomra, apósomat visszatették a gyárba, igen jó helye volt neki ismét.

Az lett volna a szép, ha ennyivel vége szakad a dolognak, de az igazi

botrányok csak aztán következtek. Úgy ütött ki, hogy az egyik fiatalasszonynál voltam valami apróság végett, ő fordult nekem:

– Mondd már apósodnak, hogy hozza meg az 1000 forintomat.

– Milyen 1000 forintot? – néztem rá ütődötten.

– Hát te nem tudod? Amikor vendégség volt nálatok, akkor kérte. Nagyon megdöbbsentem, valamit mondani köllött:

– Ide figyelj, már engedj meg, az ember addig nyújtózkodik, ameddig a takarója ér. De ha mégis úgy adódna, hogy megszorul a család, ne haragudj, nem tehozzád jönnek pénzért. Van énnekem édesanyám, vannak nekem testvéreim, hát azokhoz fordulnék, nem egy idegenhöz.

Egész este nem tudtam nyugodni, még másnap is azt beszélgettük a férjemmel, hogy mit csináljunk, hogyan mondjuk meg. Másnap meséltem el a húgomnak: – Képzeld el, apósom tartozik a Margitnak 1000 forinttal. – Ūhüm – mondja rá –, nekem is tartozik. – Te meg nem mondtad meg nekem? És tudod, már mióta. Mindig kérte, hogy el ne áruljam, mert ő majd azt hamarost megadja.

Hát így álltunk. Szólni kellett anyósomnak, az meg persze kérdőre vonta apósomat. Az nagyon durván válaszolt, kiabálta, hogy mi közünk hozzá! Aztán kitudódott, hogy csak itt az utcában nem is tudom, hánynak 400, 600, 800 forintokkal adósa. Bagról jött egy levél, amiben 2000 forintot követöltek, Gödöllőről négyezret. Már össze se igen számolhattuk, mennyiket kunyorgott össze. Egy nagy veszekedés után fogta magát és elment. Én éppen a piacról jövet futottam össze anyósommal, elindultunk együtt, megkeressük és hazahívjuk, de nem sikerült. Anyósom akkor a férjemet küldte utána:

– Eredj, biztos a kilenc tizenkettessel készül elmenni, hívd vissza! – Ahogy mesélte a férjem, őrá se hallgatott:

– Mondtam szépen, hogy jöjjön, de elég italos volt, nem lehetett vele beszélni. Én nem akartam rángatózni, hogy majd mindketten a kerekek alá essünk. Föllépett a vonatra, oszt elment.

Négy nap múlva összetörődötten jött haza, sáros és szakadozott volt a nagykabátja, a nadrágja, mindene. Hogy valami legyen, anyósom azt mondta, hogy vesz föl kölcsönt az adósságokra, de még utána nagyon sok kiderült, amiről mi a férjemmel csak később szereztünk tudomást. Valahogy megvoltunk azért. Apósom azt mondta, hogy ő egy fél évig nem ad haza semmit, és minden dolgát tisztázza. Csak nem lett így, mert nem változott. Anyósom akkor azt mondta:

– Elmegyek, megpróbálom vele – és beköltöztek a városba. Ott

megint újabb adósságok buktak ki, a gyárban kezelt pénzt, abból is hiányzott, fegyelmi úton elbocsátották.

– Én nem keresek neki tovább – mondta anyósom, és elváltak.

Apósom visszajött hozzánk, oszt mondta a férjemnek, hogy ad minékünk 600 forintot minden hónapban, ezért én mossak, főzzek rá, jól jön nekem is az a pénz. Nem velem közölte, nem is merte volna, hanem a férjemmel.

– Nem vállalom – mondtam neki. – Nekem jól jön, hogy 600 forintért mosok, főzök? Nagyon sok marad nekem abból a hatszázból! Hát semmi! Nálunk két gyerek van, nekem menni kell a pénz után. Ha én azt mondom a férjemnek, hogy most nem érek rá, csak egy könnyebb vacsorát tudok összecsapni, az belátja, még segít is. Oszt mit csinálok magával, ha megint berűg? Én szedjem össze, mossam föl a földről? Minek viselkedett úgy, hogy idekerült a sor? Engem nem érdekül, mit csinál, hogyan van.

Fél évig lakott itt egyedül, aztán megnősült megint, és elköltözött a faluból. Aztán meg követelte, hogy fizessük ki a házból. Ebből e, amibe neki egy fillérje sincs, mert itt annak idején mindent az anyósom szülei vettek. Nem mondom, nem éppen keveset keresett, de a pénzök elment a társaságra, mert az mindig volt. Szórakozni jártak velek, meg ide is elhívta őket. Sokat nyaraltak anyósommal, nem volt különös, ha három hétig Hajdúszoboszlón pihentek. Én nem voltam. A férjemmel én tizennégy évig sehhol nem voltam. Esetleg szombatvasárnap a gyári üdülőbe ha elmentünk, de én még akkor sem mehettünk szombaton. Apósomék vitték a gyerekeket, én meg másnap reggel indultam utánuk az ebéddel. Nekem mindig azt mondták: majd fiam, majd, ha a gyerekek fölnőnek, majd fiam így lesz, majd fiam úgy lesz. És most, hogy már nagylányt kell taníttatni, akkor szakadt rám minden. Egy fillér nélkül maradtunk, mert addig minden a közösbe ment.

Apósom 100 000 forintot követölt. Amikor idejöttem, nagyon rossz állapotban volt ez a ház, még a háborús belövéseket se javították ki. Azután kezdtük bővíteni, alapincézni. Körbecsatornáztattuk, kívül-belül tataroztuk, nagyon sok ráment.

– Te nem jártál dolgozni, hát mi részed ebből? – így az apósom.

– Én nem dolgoztam? Hát gondolkozzon! Én annyi éven keresztül csak ide dolgoztam. Én a gyerekek nevelése mellett disznót hizlaltam leadásra, mindig volt kacska, liba, csirke. Főztem mindőjükre. Rendet tartottam. Ez semmi?

Nagy nehezen megegyeztünk 65 000 forintba. Hálaistennek, már kifizettem neki. Anyósom nagyon segített. Akkor haltak meg a szülei, és nekünk adta az örökségrészét. Így most a ház fele a mi nevünkön van, a másik fele anyósomén. Először azt akarta, hogy írassuk át az ő részét is, de én nem engedtem.

– Maga se érizze úgy, hogy magának esetleg semmije nincs, maradjon ez a fél ház a maga nevin. – Ő gyorsan elkészítette a végrendeletét arról, hogy ez senkié nem lehet, csak a mienk. Nálam van a papír.

Anyósomék elvitték a fekhelyeiket, de apósomnak még annál is több kellett. Vitte a mosógépet, a rádiót, a lemezjátszót, meg ilyeneket. Nem szóltam ellene, legyen vele boldog. Anyósom semmit nem vitt el az ő háztartásába, pedig ő is férjhez ment. Üresen maradt a nagyszoba, vettem bele bútort, gondoltam, jó lesz majd a nagylánynak, ha férjhez megy, és képzelje, apósom még ebből is elkívánt volna.

– Ne haragudjon – mondtam neki –, ahogy maguk elmentek, ezt én gürcöltem össze. Nem nagy összeg 10 580 forint, de aki úgy kezdett, mint én, hogy semmi pénz nem volt a kezem között, nekem elég drága bútor ez.

Nagyon sok vita lezajlott miköztünk. Ő birta szóval, mert azt nem lehet tagadni, hogy nagyon nagy szókincse van, nagyon tud beszélni. A községben is elismerték a nagy eszét, és mindenki megdöbbsent, amikor ezek a dolgok kitudódtak. A mái napig nem tudom, hogyan tarthatta olyan sokáig titokban a tartozásait. Hogy megfélemlített-e valakit, hogy nem árulták el, vagy esetleg mást csinált, nem tudom. Borzasztó, hogy egy élet, hosszú évek teltek el, mire én kiismertem. Nem is kétszínű, hanem nagyon sokszínű ember, aki így tud fordulni.

– Tudom, hogy igen okos embernek gondolja magát, de mondhat nekem maga, amit akar, maga mint ember, énelöttem itt lent van, semmi az embersége. Maga akarmilyen pártiskolát, tudom is én miket végzett, nem sok jót tett az életébe. Egyszem fia van, azt se nevelte rendesen, se semmit nem hagyott rá. Anyósomnak is sokszor mondtam: – Tudja, hogy nevelték a fiukat? Sehogy.

Sehogy, mert kiengedték a kezök alól, a nagyszülők gondjára hagyták. Nem vonták bele semmibe, mit se tudott a családi dolgokról. Egy csöppet sem önálló. Hallottam már olyat, hogy a férfiak felelősségre vonják az asszonyt, hogy hova tetted a pénzt, meg így meg úgy. Őt az se érdekli. De az se, hogy van-e pénzünk vagy nincs. Ő hazahozza a fizetését, azt mondja, osszam be, ahogy akarom, csináljak vele, amit

gondolok. Egy szemet nem önálló. Olyan elképzelhetetlen, hogy ő kinézzen magának valamit, hogy no, most ezt én rendbe teszem a magam kedve szerint. Csak úgy tevékenykedik idehaza, ha mellette vagyok és irányítom. Legénykorába nem volt beleszólása semmibe, most már nem is akar dönteni, tervezni se. Örül neki, ha valamit veszek, de hogy kigondolni, mi lenne a legjobb, a legfontosabb, azt nem. Aztán még rontja, hogy vele is előfordul, hogy beiszik. Nem azt mondom, hogy ledönti a torkán, amit megkeres, mert ő a fizetését mindig a fizetéspapírral együtt odaadja nekem. Az a baj, hogy öneki kevés ital is megárt. Olyan azért nincs, hogy énnekem azon kellene izgulnom, hogy fél estétet a kocsmában tölt. Ő nem. Nem is szeret itthonról elmenni. Elég neki, ha munka után bedob egy italt, itthon esetleg bemegy a presszóba, megiszik valamit, jó erősen látszik rajta, és akkor engem már az idegesség kerülget. De nem olyan, hogy túrni nem lehetne. Összeszidhatom nyugodtan, nincs benne rossz természet, hogy ő majd nekem áll, káromkodik, kiabál. Ilyen nincs. Mondhatom, inkább én kiabálok, de ő nem. Évek telnek el, míg egyszer káromkodik.

– Ide figyelj – korholom sokszor –, mikor italosan jössz haza, nem tudom, hogy a munkahelyeden is úgy vagy-e, mert ha itthon nem sokat érsz italosan, akkor ott se sokat érhetsz!

Különben nem is tartom jónak a munkahelyét, mert mindig küldöztetik a városba a telepek között, ez jó alkalom arra, hogy betérjen ide vagy oda. A BKV-nál diszpécser. Már a felesége voltam, amikor elvégezte a technikumot. Csak az érettségi után vallotta ki, hogy az iskolatársaival, a haverokkal el-elcsavarogtak a kocsmá vagy a mozi tájékán.

Nem sokra vitte az érettségivel. Nem olyan élelmes típus, hogy ügyeskedne a több fizetésért. Ajánlgatom neki, hogy menjen vissza a szakmájába, azzal többet keres. Apósommal egy gyárban volt, ipari tanuló. No jól van, nem akart az apja közelibe lenni, de azért máshol is elhelyezkedhetne a szakmájával. Hát nem és nem. Így aztán én kényszerülök kapaszkodni mindenbe. Szerencsém, hogy segít a kerti meg a szőlőmunkákba. Ha piacra készülök is, ott van körülöttem, ha valamit meg kell fogni, megfogja, ha meg kell mosni, megmossa, mindent odahoz, kiszolgál. Leszedi a babot, az uborkát, de azt már nem teszi meg, hogy bekösse a zsák száját, azt külön kell mondani.”

A nagylánynak szánt új bútorok közt beszélgettünk az asszonnyal,

amikor beköszönt a férj – a néhai főpályamester unokája. Kedvetlenül figyel, amint letelepszik az egyik heverő végére. A néhány szavas üdvözlés és bemutatkozás során azt latolgattam szomorúan, hogy búcsúznom kellene. Félbemarad a férj mihasznaságát fölpanaszoló vallomás, gondoltam, hiszen itt ül a férj maga, aki a legilletéktelenebb tanúja lehet ennek a beszélgetésnek. Már elszántam magam az indulásra, amikor az asszony minden zavar nélkül folytatta az egy-két perce megszakított mondatot. Férje önállótlanágáról, italozásairól mesélt, s én meglepetten láttam, hogy a „mihaszna” olyan nyugodtan gubbaszt a beszéd hallatán, mintha nem is róla lenne szó. Csak egy pillanatra szólalt meg – kávéval, itallal kínált.

A számomra kínos végbeszéd után, már kabátban álldogálva, régi és új költőkről beszélgettünk a férfival. Az asszony közben épp olyan közömbös maradt, mint férje a szenvedélyes vádak elhangzásakor. Egy megjegyzése akadt csak.

– Sokszor még rendes ruhába sem bújik vasárnap, annyira leköti az olvasás – szakította meg a művelt disputát. – Akkor a gyerekekre se szól, a feje tetején táncolhatnak, ha könyv van a kezében.

Ebben a családban az asszony a kerti, a férfi az irodalmi termést tartja számon. Bár szeretnék meggyőzni egymást, mégis békességben élnek. A gazdálkodó györki előtt rangos, tiszteletre méltó a városi ember, ő „könnyebben”, diplomája révén keresi a kenyerét. Nem becsüli viszont a falusi ember műveltségét, kivált akkor nem, ha a tanultság – mert nem fizetik meg –, haszontalan.

[VII]

UTAK ÉS ÚTVESZTŐK

[1]

„Dalolva megyünk tönkre...”

A görkiek évszázadokon át gyakorolt kiváló képessége a „résztétlen” alkalmazkodás: a társadalmi-hatalmi struktúraváltozás hatásaiból csak annyit engedtek beszüremelni a faluba, amennyit az új rend feltétlenül elvárt. A faluközösséget sem ellenzékiiségre, sem pártosságra nem ösztönözték létérdekei, és noha csöndes békepártiak voltak, sohasem éltek a mindent elfogadás politikájával. A hatalom mindenkori követeléseire úgy reagáltak, mint az az asszony, ki szóval helyben hagyja férje akaratát, aztán mégis mindenben a maga kedvére intézkedik. Még akkor sem lázadoztak, ha némelyikük – olykor kisebb csoportjuk – kárára parancsolt a külső hatalom, mindig számoltak a kisebb-nagyobb veszteségek lehetőségével.

A sorsdöntő kérdéseikben eljáró idegentől nem vették zokon, ha nem ügyelt a helyi erkölcsre, szokásokra és érdekviszonyokra, sőt sokszor azon igyekeztek, hogy az avatatlan előtt „titokban” maradjon a falurend. A közösség épsége e titkolózásnak is köszönhető. De nem voltak elszántan zárkózottak: ha az állam szolgálai és küldöttei tudták a dolgukat, és működésük hozzáértésről, jártasságról tanúskodott – szívesen fogadták (néha be is fogadták) és megbecsülték őket. Általános ellenszenvet a renegát faluszülötte keltett, az az idevalósi értelmiségi, aki „hatalmas és tudós” akart lenni – mindenki ellenére. Ő ugyan is képes a közösség bomlasztására, a falu hagyományos világviszonyának megingatására, hisz „tanulatlan” korában maga is a falutörvények szerint élt. Most, diplomás fővel, a vezető ideológiát hangoztatva a maga hasznára „forradalmárkodik”.

Hévízgyörk egyik vezetője sok vihart kavart már a faluban. Képzettsége szerint tanár, de azt a hatást kevesli, amelyet a gyermekek tanítása révén elérhet. Szakmai és politikai téren hatalmi pozíciót tölt be, és sérthetetlensége tudatában – publicisztikai szóhasználatával – kiskirályságra tör. Évekig, a falun kívül, magasabb posztokon tevékenykedett (szakmája gyakorlására nem áldozott időt). Aztán (egy kisebb bukás után) hazatérve egy-két éven belül fontos ember lett

Hévízgyörkön. És szeretett volna még fontosabb lenni, ezért az egyetlen komoly helyi vállalkozás, a termelőszövetkezet vezetésére pályázott. A szövetkezet képzett mezőgazdász elnöke – röviddel emberünk érkezése után – otthagytta az állását. A következő menetben a humánszakos tanár elnöknek jelöltette magát. A társjelölt kebelbéli jó barátja volt. De nem a tanárból, hanem a barátjából lett elnök. Hogy miért? Ez a választási kampány virágzó gazdálkodása idején érte a falut, abban a korszakban, amikor a szövetkezet tagjai bizvást hihették, hogy a községből is meg lehet élni. Nem engedhette a tagság, hogy a föllendülő téesz irányítását a mezőgazdálkodásban járatlan ember vegye a kezébe, egy földtelen család sarja, aki otthon nem gyakorolta, iskolában nem tanulta a földművelést. Ő maga azt terjeszti (szóban és írásban), hogy a fölsőbb szervek utasítására engedte át az elnökséget a másik jelöltnek, sok falubeli szerint pedig egyszerűen és csúfosan megbukott, hiába járatta házról házra a mellette agitálókat. Így is nyert a vezetőváltáson, mert a régi elnök helyébe olyan fiatal szakember került, aki elfogadta az idősebb cimbora és pozicionált falusi értelmiségi gyámkodását.

Tanulsággal is szolgált választási kudarca: belátta, hogy tanácsos beérnie eddig megszerzett formális tisztségeivel, informális vezető szerepét kell erősítenie. Hatalma érvényesítéséhez elegendő, ha tanácsadó marad, és számon tartja a gyakorló vezetők és beosztottak kisebb-nagyobb bűneit, botlásait, s minduntalan határtalan befolyássága hitét kelti a faluban.

Nemsokára a falu másik vezetője, a tanácselnök távozott. Bukása után a györkiek nem a volt tanácselnök állítólagos „bűnein” háborogtak, hanem az újonnan kinevezett elnök fölkészületlenségén. „Hogy bizhatják olyan emberre a falut, akinek semmi iskolája nincsen, aki csak azt a szerény nyolc osztályt végezte” – mondogatták. Hogy az új elnököt a tanár hozatta-e, nem tudni, csak annyi bizonyos, hogy az új elnök felesége a tanár beosztottja volt. (Ebben az időben kövezték le az egyik forgalmas utcát, de csak félig, éppen emberünk házáig jutottak az útépitők.) Az elnök képzetlensége nem sokáig volt szóbeszéd tárgya, az általános fölháborodás hullámai a tanácsjegyesítés nyomában csaptak föl. Ennek egyik mozgatója a tanár volt. Kedvére alakult a szomszéd községgel közös tanács vezetőgárdája: az egyik fő tisztséget szomszéd falusi származású, vele egy sorsú és szándékú személy foglalta el.

A hetvenes évek egyik utolsó botránya bíróságon fejeződött be. Az új téeszelnök (szakmájában kiváló és nagy tekintélyű), aki a tanár barátjának, az egykori társjelöltnek a helyére került, pártatlanságra törekedve a téesz vezetésében, nem hajlott senki szavára (sajnos, a tagoké-ra sem eléggé). Feddhetetlenségét egy névtelen rágalmozó levél próbálta kikezdeni, melynek vélt írója ellen becsületsértési pert indított. A per vádlottja a tanár egyik közeli hozzátartozója volt. A vád megalapozottságát a bíróság hivatott eldönteni, a példából kitűnik viszont, hogy emberünkre milyen módszereket tartanak jellemzőnek a faluban. Rokonságából és lekötelezettjeiből tábort szervez maga köré, segítségükkel próbálja igazgatni a falut, s maga és pártfogoltjai számára előnyöket szerezni.

Egy helyi születésű falusi értelmiséginek lehetne táborra és támasza az egész falu, még egy kívülről jött akarnokkal szemben is – a tanult emberek közül ő ismeri a szokásokat, a célokat, a gondolkodásmódot. Tanárunk sohasem lesz kedvelt, mert a faluval ellenkező életelveket erőszakolna a közösségre, csak taktikai lépései megtervezésekor jutnak szerephez a helyi jellegzetességek.

Megtörténik, hogy a falu erkölce szerint tisztességes és szakmájában tehetséges helyi „prófétát” elfogadják, bizonyíték rá néhány györki származású és Györkön működő pedagógus és népművelő népszerűsége.

A formális vezetők, értelmiségiek és hivatalnokok többsége – jó szándékkal és tudatlanul – idegenből kerül a faluba. Tanárunk atyai jó barátként veszi pártfogásába az „új fiúkat”, akik hálásan fogadják a helyi ügyekben tájékozott, bennfentes és tősgyökeres györki értelmiségi tanácsait. És miközben biznak tanácsai jóra valóságában, s azok szerint járnak el, szinte észrevétlenül lesznek tanárunk lekötelezettjei. E szövevényes hűbéri viszonyokra épül a falu hierarchikus hivatalnok-értelmiségi szervezete, amelynek léte és működése kilátástalanná teszi a más elveket valló értelmiségi munkáját.

A hévizgyörki vezetőség olyan személyt lát a legszívesebben köreiben, akit maga taníttat ki, indít el a tisztviselői-alkalmazotti létrán, és így joggal (vagy anélkül) adományozza vagy vonja vissza az értelmiségi rangot és beosztást. Az idegen származásúak úgy vállalják a györki szolgálatot, hogy mit sem tudnak a hierarchikus szervezetről és az egyének kiszolgáltatottságáról. Hosszabb működés után egyesek igazodnak, mások továbbállnak. Nehezebb a sora a helybéli születésű,

negyvenes-ötvenes években porondra lépő „fényes szelek” nemzedékének. Ez a csoport világmegváltó akarattal lépett értelmiségi pályára. Hitük, erejük és munkájuk célja, változó taktikája szerint néha együttműködésre készek, máskor „ellenzékbe” vonulnak vagy üldözöttek lesznek. A korosztály tehetségtelenebb tagjai megtúrt „veteránként” szorulnak ki a küzdőtérrel.

A hatvanas-hetvenes években diplomázó györki fiatalok helyi állásra nemigen pályáznak. A tanult szakmájukban elhivatott indulók nem a nép „megváltását” érzik fontosnak, mint az előző nemzedék, hanem hivatásuk szakmai kiteljesítését. A „nép védelmében” talán érdemes és sikerrel kecsegtető lenne fölvenni a harcot a kiskirálysággal és mindenkorí udvartartásával, de a györki terep szakmai kibontakozásra semmiképpen sem látszik alkalmasnak. Mintha már a felsőfokú iskolák – egyetemek, főiskolák – megválasztását is a távolmaradás szándéka befolyásolná: a szülőfalu értelmiségi szervezetét látva az ifjak alig-alig döntenek „népnevelő” vagy „községigazgató” foglalkozások mellett. A többség a faluban haszontalan műszaki, közgazdasági diplomáért tanul. Ha némelyik humándiplomás a faluban is köt ki, családjá, lakása kényszeríti erre a választásra. Ilyen helyzetbe inkább azok a tanult lányok jutnak, akiknek fontosabb a kiegyensúlyozott családi élet, mint a szakmai előmenetel. Az általában családalapítónak mondott férfiak pályaválasztásukkor éppen a családra tekintenek legkevésbé. A húsz-harminc év közötti pályakezdők indulataiban és cselekedeteiben a kamaszkor maradék elszántsága és a felnőtt férfi bontakozó magabizása munkál. Nincs is példa arra, hogy a hetvenes-nyolcvanas években friss diplomás fiú györki munkahelyet választana. A távolmaradók igazát támogatja annak a két érettségizett fiúnak a története, akik a hetvenes évek végén értelmiségi szerephez jutottak a faluban.

János és Miklós unokatestvér, szomszéd és jó barát, János 1958-ban, Miklós 1960-ban született. A hetvenes években szakközépiskolai érettségi bizonyítványt szereztek, de nem volt nagy kedvük képzettségüknek megfelelő álláshoz. Otthon, a faluban szerettek volna csinálni valamit, talán ezért is lettek tagjai az újonnan szervezett irodalmi színpadnak. E csoport vezetője a helyi születésű Fercsik Mihály volt – egy tehetséges, alapos faluismerettel bíró népművelő. Az ötvenes

évek óta dolgozik értelmiségiként, a hetvenes évek közepén lett a győri művelődési ház igazgatója.

Kalandoz pályát futott be. „Futásainak” egyik oka lehetett, hogy nem vállalt állandó szerepkört a falusi értelmiségi szervezetben, és gyakran juttatta kifejezésre a hierarchiával szembeni ellenérzéseit. Közszereplésének elemzéseként azt is mondhatnánk: egyszer „pikszisen” belül volt, másszor kívül maradt vagy kirekesztették. Igazgatósága előtt a művelődési házat tiszteletdíjas pedagógus vezette, kinek tevékenysége nem sokban különbözött a portásától, ezért a falu várákozással figyelte az új igazgató kulturális-közösségi életet föltámasztó próbálkozásait. Fercsik Mihály rövid ideig lehetett igazgató (áthelyezték), de ezalatt is sikerült kedvelté tenni az intézményt. Rendezvényeit sokan látogatták, csapatostól jelentkeztek az alakuló kis csoportokba, szervezett közösségekbe.

Fercsik Mihály példászerű munkája, eredményes népművelése meghódította az ambiciózus unokatestvéreket. Amikor a téesz és a tanács összevonása után a hévízgyőri művelődési házat a bagi központ fennhatósága alá helyezték, a bagi nagyközségi tanács népművelőként alkalmazta a két lelkes fiatalembert. Bár a bagi főnökség volt a munkaadójuk, hévízgyőri tevékenységük irányítására a helyi hatalmi szervezet is jogot formált.

Pusmogások, pletykák, pártoskodó csoportosulások nehezítették a két unokatestvér munkáját. A finom és durva pozíciójátékoknak véletlen-akaratlan részesei lettek, és lassanként már szó sem esett arról, hogyan és mit akarnak dolgozni. Alig mozdulhattak a torzsalkodásoktól. Hogy mégis mit tehettek ilyen helyzetben? Állhattak volna például valamelyik erős párt vagy csoport oldalára, hogy ezután döntéseiket és cselekvéseiket a csoport érdekeihez igazítva háborítatlanul dolgozhassanak. Vállalhatták volna a prófétaí egyedülletet, a céljaikat megvalósító heroikus küzdelmet. Végül mint kortársak, rokonok és jó barátok, egy kétszemélyes pártban szövetkezhettek volna. Egyik mindkettejüket megsegítő lehetőséget sem választották – útjaik szétváltak. Miközben barátságuk csorbitatlan maradt, együttműködésük kereteit fölszámolták.

Miklós, a fiatalabbik lemondott a küzdelmes népművelésről, és apja, nagyapja, dédapja nyomát követve a vasúthoz ment dolgozni. Távozására nem gyártott ideológiát, senkinek sem magyarázkodott.

Közgazdasági szakközépiskola második osztályába járt, amikor elő-

szőr találkoztam vele, és vasutas volt, amikor utoljára. Középiskolásként még fogalma sem volt arról, hogy mihez kezd érettségi után. Szülei is tanácstalanul válaszolgattak, amikor fiuk jövőjéről kérdeztem. Semmihez sincs különösebb kedve – hajtogatták –, az ő képzettségével talán valami irodistaféle lesz. Nem voltak elégedettek ezzel a lehetőséggel, de nem tudtak jobbat. Az iskola, a tanulás alig érdekelt, a technikai dolgokhoz, gépekhez sem vonzódott, de ha kapálni, cipekedni kellett, vidáman és energikusan dolgozott. Idegenek társaságában székszavúnak és visszahúzódónak láttam, nem úgy lakodalomban, szüreti mulatságban, ahol fáradhatatlan intézkedőnek, fürge táncosnak bizonyult. És mert jó kedvvel barátkozott és borozgatott, szerették kortársai, és szót értett az idősebbekkel is – pedig nem akart népszerű lenni. Nem is lehetett az mindenki előtt, mert gyakran és meggondolatlanul szájalt, vitatkozott, ha nem tetszett neki valami. Jól érezte magát a népművelés körüli nyüzsgésben, a Fercsik Mihály vezette irodalmi-színpadai játékban, a táborozás hangulatú vendégszerelésekkor. Ezért választotta a népművelést foglalkozásnak.

Hivatásos dolgozóként kesergő-dühöngő, néhány szakmabeli szerint „hányaveti” emberré vált. Sokallotta az „elvi dumát”, a megzabolázására fogalmazott szentenciákat. Az „elvizést” béketűrően unta, a viselkedését, kapcsolatait korlátozó rendszabályokat kinevette. Készségre vonta ugyanis, hogy bárkinek jogában állna eltüntetni őt a „have-roktól”, egy pohár vagy egy-két üveg bor elfogyasztásától. Azt az „elvárást” sem vette komolyan, hogy ezentúl minden rendű és rangú emberrel szóba kell elegyednie, ám tartózkodnia kell a falusi pletykák meghallgatásától. Eleinte csak hitetlenkedett az elvi és illemtani nevelés komolyságát illetően, ezután a maga igazának elfogadtatására és jogainak tisztázására tett kísérletet, majd a reménytelen vagdalkozások kora is eljött, végül kikérte a munkakönyvét.

Miklós e sikertelen vargabetű után sem megkeseredett ember. Vasutasnak lenni jó – mondja –, szüleinek is segíthet a földmunkákban. Nagy lendülettel fogott a családi szőlők följavításába, amelyet még egyik vasutas öse, apai nagyapja telepített a negyvenes években.

Unokabátyja, János – szülei, rokonai nem kis szomorúságára – népművelő maradt. Édesanyja már akkor szerette volna „kimenteni” a művelődési házból, mikor még csak egy hónapja dolgozott ott.

„Mondtam a Jánosnak, hogy nősüljön meg. Azt mondja, hogy ráér?! Még hogy ráér?! Most szerelt le október 3-án.

– Miért nősüljek? Útban vagyok? – vágott vissza.

– Dehogyan vagy, fiam, de hát mégis... Jobb lenne már teneked is egy rendes asszony.

Van egy darab kenderföldünk a falu végén, négyszázötven négyszögöl, nagyon szép helyen, a köút mellett. Jánosnak jó lesz valamikor, ha értéköli. Hát ha értéköli, mert az mindig a feleségtől függ. Ha akarmilyen felesége volna, csak egy kicsit is megbecsülné, még meg is élhetnének belőle. Még ha megdolgoztatná, akkor is megélné, mert abban az égvilágon minden megterem. Mindig mondom neki, hogy most a pestiek is kertes házat akarnak, jó lesz az nektek, ha megnősülsz. De most nem érdekli semmi, csak a kultúr. Itthon van munka épp elég, ugye járunk a piacra. János azt mondja, hogy ő segít, szólnunk, de most is bement meszelni a kultúrba.

– Inkább a lányokkal törődnél – mondom neki sokszor, de mindig az a válasz:

– Nem ért maga ahhoz. Tudom én a dolgomat.

Nem szeretem, hogy odajár, egyáltalán. Őnéki tetszik, csak énnékem nem. Nagyon szerették a katonaságnál, elbecézték tanár úrnak. Azt akarták, maradjon ott. Mondtam is neki, hogy bár ottmaradt volna. Ha meg hazajött, miért nem megy a vasúthoz? Az ő szakmájával szép pénzt kereshetne, és megbecsülnék. Nem szeretem, hogy itt van... Fűrik egymást, ellentétek vannak, meg áá..., mit mondjak még, tudja ezt az egész falu..., de nem lehet a kultúrról lebeszélni..."

János nem sokat mesél otthon a művelődési ház dolgairól, édesanyja sem az ő panaszai, beszámolói, hanem a faluban szállongó hírek miatt szeretné őt eltéríteni a népműveléstől.

Másnak sem panaszkodik, ideje, ereje javát a nyilvános és rejtett érdekkörök, érdekkapcsolatok megismerésére fordítja. Taktikai megfontolásokból a naiv, a tájékozatlan, a megértő, a pártatlan fiatal értelmiségi szerepét vette föl, óvakodik az éles vitáktól és mindenféle szélsőséges megnyilvánulástól. Véleménye szerint csak ilyen harcmodor lehet célravezető.

– Tudom, hogy sok disznóság volt már ebben a faluban, meg van is, és az az ember, aki a többiekért akart tenni valamit, nem sokáig állhatott a porondon. A tudati fejlettség szintje alacsony nálunk, a közösségi szellem sem éppen jellemző, még a párttagok gondolkodása is maradi. Képzelve, hogy az egyik pártalapszervi gyűléskor kevesen múltott, hogy határozatot nem hoztak Kádár János ellen. Komolyan

tervezték, hogy levelet írnak a Központi Bizottságnak arról, hogy egy kommunista pártvezérhez méltatlan a pápához zarándokolni Rómába. Ilyen felfogású, felkészültségű emberek állnak az élen. Hát hova juthat ilyen példaképeket látva ez a falu? A múltban sokat tettek ezek az emberek, de jövőjük, az aztán nem lehet, ha komolyan akarjuk, hogy fejlődjön a falusi nép gondolkodása. De nemcsak ez a kis alapszervezet próbál hangadó lenni, hanem más csoport is. Nem szabad persze ezeket az embereket egyértelműen rossznak kikiáltani, mindenki van valami jó, amivel használhat a társadalomnak. Én mindenkinek köszönök az utcán, akármilyen a híre, akárki az ellensége. Az ellenségeskedésből nem jöhet ki semmi jó.

Mi a népművelési programja Jánosnak? Milyen célt szolgál ez a harcmodor?

– Vannak fiatalok Győrön, akik hozzám hasonlóan gondolkodnak. KISZ-gyűlésen, ifjúsági klubban sokat beszélgettünk arról, mit kellene tenni, hogy ne csak magukkal törődjenek az emberek, hogy a művelődésre is hagyjanak időt. Ezeken a találkozásokon nagyon egészséges viták szoktak kialakulni. Véleményem szerint ezekből a gyerekekből egy erős, ütőképes csapat lehetne, egy olyan csapat, amelyik a társadalom érdekeit szem előtt tartva képes a cselekvésre. Persze nem úgy gondolom én ezt, hogy az idősebbeket kitenni a vezetésből, hiszen ők sok hasznos tanácsot adhatnak, de én azt hiszem, ha sikerül ez a szerveződés, pozitív irányba fejlődhetne a falu. A mi hangunk erősebb, és a mi gondolkodásunkat jobban áthatja a társadalmi felelősségérzet, jobban megfelelhetünk a közös céloknak, és hatékonyabban tudunk tenni a tudati elmaradottság ellen.

János szavaiból nem derül ki, hogy célnak vagy eszköznek véli a népművelést.

János és Miklós szomszéd, életkörülményeik és lehetőségeik közt alig van különbség, mégis másként választottak. Ez lehet véletlen, de lehet családi múltjuk egyenes következménye.

Miklós apja, Antal is ambiciózus fiatalember volt. Népes családban nőtt fel, amelyet vasutas apja és piacoló anyja vezetett. A szülők 1949-ben reménykedve küldték-engedték az aszódi gimnáziumba. Anti nem sokáig lehetett gimnazista. Szülei, nagyszülei nem győzték a beadásra köteles termények megtermelését, pénzük sem volt elég a megélhetésre és az adóra. A fiúnak dolgozni kellett hát. Aztán szakmát tanult, és kisebb kitérők után hosszú évekig a közeli állami gazdaság

kombájnos, gépszerelője volt. Jó szakember lévén több györki téceszelnök csalogatta a helyi szövetkezetbe. Hiába az ígérgetések és a várható kedvezmények, Anti nem jött át Györkre, mondván, hogy nem akar ő senki falubelinek parancsolgatni. A hetvenes évek végén kilépett az állami gazdaságból. Ahogy magyarázta, a gazdaság az utóbbi években túl sokat foglalt le az idejéből, és rosszul fizetett. Vasutas lett, hogy maga rendelkezhesen idejével. Ha kedve van és kell a pénz, nyaranta alkalmi kombájnozást vállalt régi munkaadójánál. A helyi téeszben néha-néha csak besegítőként dolgozott.

Miklós, a fiú más élethelyzetben került választás elé, de apjához hasonlóan a kétéves kimenetelű karrier helyett olyan foglalkozás javára döntött, amely megengedi, hogy kedvére élhessen.

János, az idősebbik unokatestvér legjobban apai nagyapjára emlékezett. A nagyapa a falu törvénybírója volt, vagyona és gazdálkodó tehetsége élete végéig az élen álló gazdák között tartotta. A rokonok, ismerősök rátarti, büszke, a gazdasági munkák szervezésében kiváló embernek tudták.

A népművelő János apja a „kulák” törvénybíró fiaként, megfélemlítésektől terhes időben ért férfikorba. Mint földben bizó gazda, az 1960-as szervezéskor lépett a téeszbe, és gazdálkodásban való jártasságát, mezőgazdasági tudását majd másfél évtizeden át brigádvezetői beosztásban és a téeszvezetőség tagjaként alkalmazhatta. Családjával megélhetett volna a maradék apai örökség piaci jövedelméből és a téeszkeresetből, de mindig szívesebben dolgozott a közösben vezetőként, mint felesége segítőjeként az otthoni földeken. A gyakori elnök- és vezetőségváltozások okozta zűrzavarban kicsöppent a vezetésből. Mivel szünet nélkül bírta az egymást követő elnökök bizalmát, mellőzésének fő okát a téesztagok viselkedésében, „hozzaállásában” (irigységben, kapzsiságban) látta. Valószínűleg csökkenő vagy ingadozó népszerűsége és pozícióvesztése miatt lépett ki a téeszből 1975 tavaszán. Ma a vasútnál targoncavezető.

János nagyapja megbélyegzett kulák volt, amikor meghalt, de társadalmi-politikai kitaszítottságában is irányadó gazdája a falunak. János is efféle irányadó szerepre pályázik.

Apja minden munkát, beosztást elvállalt, a tőle elkívánt iskolákat kijárta, hogy példás vezető legyen a megváltozott társadalmi körülmények közepette, egy új, a falu életét és gazdálkodását befolyásoló meghatározó szervezetben. Nem ő az egyetlen a mai javakorúak közül,

aki a társadalmi célok szolgálatába szegődve „félreértette az idők szavát”. A hévízgyörkiek szerencséje, hogy itt a csatavesztesek sorsa sem fordul tragikusra. Kettős menedékük a vasút és a piac.

Mi lesz Jánossal, a népművelővel? Lehet, hogy ő „jól érti az idők szavát”, és népvezető-népművelő lehet belőle, esetleg magasabb posztion funkcionárius. Azon sem csodálkoznék, ha néhány év múlva vasutas lenne.

A helyi társadalmi szervezet megfelelő intézményesülésének hiányára és a működő intézményrendszer deformáltságára utal a két közszereplésre vágyó fiatalember választási lehetősége.

A faluért felelős formális intézmények vezető posztjaira a falu iránt közömbös „felsőbb szervek” neveznek vagy jelölnek ki szakmailag-politikailag alkalmas személyeket. A fölsőbbtség kinevezési jogát (vagy inkább gyakorlatát) a helyi társadalom alig nehezményezi. Az érdektelenség egyik oka az a szinte közhelyként emlegetett tétel, mely szerint „egyre bonyolultabb, technicizált világunkban” csak a különböző iskolák által „kvalifikált” és „tanult fők” képesek helytállni. Ebből az axiómából következik, hogy például a falu mezőgazdaságának élére kizárólag diplomás való – ma már a falubeliek közül sem jut eszébe senkinek, hogy az „ideszalajtott” agrármérnöknel jobb téeszelnök lenne a legügyesebb, kevésbé iskolázott helyi gazda. A termelőszövetkezet megalakulása óta tapasztalhatták, hogy nem a jó gazda a sikeres elnök. Csak az tarthatja meg pozícióját, aki a „fölsőbbtség prémiumára” ügyelve termeltet. Ha belefeledkezik a tagság termelési mániáiba, és a termést egyszerű árunak tekinti – elveszett ember.

A téeszelnököt – az érvényes jogszabályok szerint – a tagok választják. Ennek az írott törvénynek ma nyoma sincs a közfelfogásban: a hetvenes-nyolcvanas években már azok az idős gazdák is magától értetődőnek tartják, hogy tanult idegenek vezetik a téeszt, akik a negyvenes-ötvenes években még azért keseregték és dohogtak, mert példás gazdaságukra legyintve félreállították őket. E gondolkodásmód egyenes következménye: ahol a falu létalapját képező szervezet vezetése nem formál jogot egyetlen tagja sem, a keretté silányult szervezet széttöredezik. (A téesz feloszlásánál gyakoribb, hogy az irányítás szisztémája és a szervezet fölépítése változik: a közösből bevallottan kívülről irányított, hierarchikusan rendeződő vállalat lesz. Nő az irá-

nyítók, csökken az irányítottak száma.) A szervezetből kiváló tagok egy része más – új vagy hagyományos – formációt választ létalapjának megmentésére, a kisebbik hányad nemcsak életforma-, hanem életmódváltásra is kényszerül.

A falu nem vonulna vissza sorsának intézésétől, ha csupán a régi nóta szólna, miszerint „tudatlan a paraszt”. Sokszor fölhánytorgatott közömbösségének nem egyetlen oka, hogy maga is hinni kezd önnön tudatlanságában. Az viszont már nem ilyen-olyan hite, hanem meggyőződése, napi tapasztalata, hogy a falu dolgai nem a faluban dőlnek el – akár a helyi téeszé, akár a helyi tanácsé az illetékesség. (E nézet kialakulásában vajmi kevés szerepe van annak, hogy a téesz és a tanács központja néhány éve a szomszéd községből „irányít”. A rossz tapasztalatok sorát inkább az szaporította, hogy a faluegyesítést a falvak hozzájárulása nélkül, [ügyefogyott és ügyrendileg értékelhetetlen] akadékoskodása ellenére véghez vitték.)

Az egykori falubíró megcsüvegelték az emberek, a mai tanácselnőket – ha ismerik egyáltalán – sajnálják. Milyen lehetetlen a helyzete szegénynek – mondogatják a bennfentesnek számító tanácstagok –, amikor háromszáz méter útra való pénzből három kilométernyi földutat kellene kiköveztetnie. És mivel a tanácselnök fizetése nem egy vezetőnek vagy szakembernek kijáró summa, hanem szerény hivatalnokbér, s amúgy sem rendelkezik nagy ügyekben és nagy pénzből, a közigazgatási többség még a jó eszű falusit, ha kissé „faragatlan” is, szívesen fogadná a tanácselnöki székbe. Csakhogy a jó eszűek pénzért és virtusból dolgoznak, és semmiképpen sem akarnak a cselekvési lehetőségekben korlátozott, sovány pénztárcájú, sajnálatra méltó címzetes vezetők lenni. Így aztán a tanácselnökséget a gyengébb képességű vagy hivatali karrierben reménykedő helybeliek vállalják, de ilyenek is elvétve jelentkeznek. (Szerencsésebb az a falu, amelyik olyan vezetőre lel, aki fáradhatatlan harcos és diplomata-tranzakciók sorával „csak azért is fölemeli” a falut. E megszállottakból Hévízgyörknek eddig egy sem jutott.)

A tanács- és téesz törvény egyértelműen kimondja, hogy a szervezetek élére az érdekelteknek kell vezetőt állítani, a sokat hangoztatott demokratizmus elve szerint lehetőleg az érdekeltek közül. E törvények szellemében ítélkezve a györkieket törvényszegéssel és antidemokratizmussal vádolhatnánk, hiszen eszük ágában sincs választani vagy megválasztatni. Felmenthetők a vádak alól, ha nem a törvény meg-

szabta formációra, hanem a megvalósult szervezetekre figyelünk. A szervezetek életéből úgy látszik, hogy működésükben csak jelképesen érdekeltek tagjai. Akkor sem menne többre a falu, ha eljátszaná az érdekelt szerepkörét, hisz érdemes tét híján nincs játszma, amely a köz javára fordulhatna.

A tanács – jogköre szerint – a falu valamennyi közügyéért felelős. Gazdája az egészségügyi és oktatási intézményeknek, gondozója-építetője a köz leg útjainak, kommunális létesítményeinek, a tanácson működik, milyen az áruellátás, a vendéglátás, az üzlethálózat, a helyi közlekedés. E funkciók ismeretében elmondható: a közállapotok minősége jelzi a tanács ügyszeretetének és gazdasági lehetőségeinek mértékét. A hévízgyörki közállapotokból a tanács tehetetlenségére és szegénységére lehet következtetni, mégis úgy vélem, ez nem helyi különlegesség, és a fő ok nem a tanács apparátus gyengesége. A közszolgálat elégtelenségét részint a falu és tanácsa közötti fogyatékos viszony eredményezi. A kapcsolatoknak mindössze egy lényegi pontja van: a lakosok (különböző áttételeken keresztül) megválasztják a testület vezetőjét. Ugyan arra is lenne joguk és módjuk, hogy a választott vezetőtől számon kérjék „választási programjának” teljesítését, csak-hogy mindenki (minden választópolgár) bizonytalan a számonkérés illetékességében. Mert a községi lakos csak szavazatot ad, mellyel hozzájárul a tanács létrejöttéhez, de pénzt nem. A tanács munkálkodásának pénzügyi fedezete „fölülről”, az államtól jön, és persze nem a falu szükségére méretezve. (Az a jelentéktelen összeg, amelyet a falusiak ház- és földadó címén befizetnek, elvegyülve a központi pénzekkel, szigorúan kezelt rovatokba kerül.)

A „más” pénzből pedig bajos gazdálkodni, legfőlőbb érdektelenül költeni lehet, vagy megszavazni az államilag szabályozott keretösszegek fölhasználását. Akkor sem lelkesültebb a lakosság, ha a központ úgy dönt: kap a falu pénzt óvodára – a központi ellátmányt a lakosok ekkor nem alamizsnának, hanem ajándéknak tekintik.

Törvényszerű hát, hogy olyan falvakban, mint Hévízgyörk, ahol egyetlen gazdálkodó család évi bevétele több, mint a tanács évi fejlesztési alapja – „felháborítóan” közömbös a nép. Szokás mondogatni, hogy miért nem ad a györki a köz javára is, ha annyira gazdag. A györkiek nehéz munkával keresik a pénzt, a falut nem jótékonykodó milliomosok lakják. Az adakozás helyett a falu inkább „leválik a közről”: évekig fizetgeti a víztársulati hozzájárulást abban reményked-

ve, hogy vezetékes vizet, szennyvízelvezető csatornát kap, aztán beleun a várakozásba, kútjára szivattyút szerel, és a kertjében megássza a derítőt, hogy használhassa végre az évek óta a falban szunnyadó vízvezetékét. A boltok szerény kínálatára, a központi húskeretből „böjtösen” kimért húsárura már nem is számít; a piaci árulás végeztével a kiürült hátikosarat a fővárosi közértekben, húsboltokban tölti meg. A közellátás silányságát leginkább a bejárók, a csupán városi fix fizetésből élő családok szenvedik meg. Kevesebb a pénzük, csak keservesen tudják összehozni a pénzt a fürdősoba és a vécé használatához szükséges rendszer kiépítésére. Ők a városban is kevesebbet vásárolnak: jövet-menet rohannak a vonathoz, nincs idejük tájékozódni a pesti üzletekben, és hátikosaruk sincs a cipekedéshez. Azt vesznek, amit Hévizgyörkön kapnak.

A tekintélyhez a pénze és a hatalma kevés a tanácsnak, a téves importált termelési és változékony elosztási elvei miatt népszerűtlen. A falusi ember szemében mindkét szervezet teljesítményre alkalmatlan ingoványnak látszik. Mintha a lakosok létfeltételeiben legjelentéktelenebb szerepű népművelésnek jutna a legtöbb a közfigyelemből. Nem hiszem, hogy ez a nép „fölemelkedési” vagy „önmegvalósító” vágyát jelezné. A györkiek aligha érzik, hogy napi munkájukhoz minduntalan megújuló ismeretekre volna szükség, mint ahogy a „szabad idő hasznos eltöltésének” gondja sem szorongatja őket. A népművelésben inkább virágos virtust látnak, nagy népi multságok, „kunsztok” lehetőségét. (Bár kedvvel szórakoznak mindannyian, azt azért vallják, hogy az élet nem csupán multság, és rossz szemmel nézik azt, aki az illendőnél többet „művelődik”.) A népművelőt a szakmabeliek általában „felnőttnevelőnek” vagy a közösségi művelődés animátorának tartják, a hévizgyörkiek pedig mutatványosnak.

A falu ünnepeinek mindenkor voltak irányítói, főszereplői – a legénybírók, lakodalmi ceremóniát igazgató vőfélyek, nótafák, tréfamesterek nélkül nem lehetett volna teljes a vigasság. Közreműködésük szavatolta a helyi szokások sokszínűségére épülő multságok rendjét. A negyvenes-ötvenes évek kultúrigazgatója-kultúrfelelőse még politikus „népnevelő” volt, a véget nem érő szemináriumok rettegett szervezője. Nem is kellett „mutatványos” akkor a falunak, mert a multságok még a hagyományos rendezők irányításával mentek végbe. A hatvanas évek közepén bomladozni kezdett a legénybírókat és társait kibocsátó közösség, s ezzel egy időben váltak sivárabbá a közös ünne-

pek. A hetvenes évekre nincs „önkéntes” legénybíró vagy nótafa (csupán a lakodalmi vőfélyek maradtak), utódjaiknak a falu a népművelőket tartja. A hagyományokat tisztelő és élesztgető népművelő maga rendezi a szüreti mulatságot, és rajta áll, hogy kerül-e a fiatalok közül talpraesett bíró és bíróné, elegendő szőlőfürt a bálterembe és szépen parádézó lovas csapat.

A nótafák „híres jányok”, a legénybírók „híres legények” voltak a csorbitatlanul hagyományos mulatságok idején. E hírességet örökölte a népművelő, amely persze nem feltétlenül jár együtt a tekintéllyel, mint ahogy régen sem az ügyesen recitáló vőfély volt a falu első embere. A bizalom és az elismerés már általánosabb, feltéve, ha az egykori hangadók utóda jól végzi a dolgát. A népművelők munkája látszólag kevésbé múlik a pénzen és a hatalmi apparátus utasításain. A falut érintő gazdasági-politikai ügyekben a falun kívül születnek a döntések, emiatt érvényüket és hatásukat veszítik a települést jellemző érdekviszonyok – a lakosság lefokozottnak, saját nyilvánosságából kiszorítottnak érzi magát. E torz helyzet következménye, hogy a mutatóványos többet adhat a falunak a hatalmat birtokló elnököknél. Mivel megszűnt a helyi társadalmi nyilvánosság, lassanként mindenki tudomásul veszi, hogy a falu csak akkor létezik „érvényesen”, ha a kívüljáró és az ezt megtestesítő tömegközlés is figyelemre méltatja. A népművelőnek tehát országra szóló, vagy legalább megyeszerző híres mutatóványokat kell produkálnia, hogy köztudomású legyen: Hévízgyörk is van a világon!

E társadalmi szükséglet ismeretében nyilvánvaló, hogy a falusi népszerűsége, közszereplésre, produkcióra vágyó fiatalember népművelő állásra pályázik. Persze nem általános az ilyen választás. Nem tudok arról, hogy a két példabeli fiatalon kívül más is népművelő szeretett volna lenni falujában. Ezért János és Miklós története egyedi eset, s leginkább a népművelő szerepkörének falubeli megítéléséről árulkodik. Mindössze azért érdemes kitérni a pályán dolgozókat orientáló hivatalos népművelés követelmény-rendszerére, mert e területen a legszembetűnőbb, mennyire távol esnek egymástól a deklarált társadalmi célok és egy valóságos társadalom szükségletei.

Hogy János és Miklós sorsa kétségesre fordult, részint a mutatóványosi és a felnőttnevelői szerep együttéléséből adódik. A szakmai irányítók a felnőttnevelőt szeretnék látni a helyi művelődési ház élén, a györkiek viszont a találegény és energikus mutatóványost. A népmű-

velő egyik szerepet sem töltheti be maradéktalanul, a kudarc veszélye nélkül. A népművelésből dezertált Miklós testestől-lelkéstől mutatványos volt – ezért a szakma alkalmatlannak ítélte. János erre is, arra is „teljesíteni” szeretne. Népszerűséget akar, hát szívvel-lélekkel szervezi a demonstrációkat, arra a legbüszkébb, hogy rendezője volt a híres Galga menti Népművészeti Fesztiválnak. De hogy hivatalában is elfogadják, betanulta a felnőttnevelés időszerű elveit és politikai célkitűzéseit, és megfelelő helyen prezentálja tudását. A tevékenységét meghatározó célrendszer kettőssége ösztönös reagálások sorát hívja elő; csak csinálja, de nem érti, miért kell a falunak a mulatság és az országos nyilvánosság, az is homályos előtte, hogy mi célt szolgálhatnak például az ismeretterjesztő előadások. Talán csak ösztönössége menti meg attól, hogy a bálban nótázva duhajkodó férfiakból többszólamú kórust szervezzon.

A helyi társadalmi nyilvánosság virágkorában sem éltek a falvak a világtól elzártan. Különleges tehetségükről vagy teljesítményükről (és oktalanságaikról) tudtak a környék lakói, sokszor messzi földön. Koronként más és más volt, amivel egy település hírnévre tehetett szert. A 18. századi Galga mentén rang volt györki csizmadiával dolgoztatni, a két világháború között a káposzta és a magas zsírtartalmú tej volt Hévízgyörk híressége. Napjainkban is léteznek települések, amelyek speciális termékeikkel aratnak dicsőséget, de Hévízgyörk nem tartozik közéjük. A györkiek hovatovább attól félnek, hogy még falujuk neve is elvesz. (Sem a határát használó szövetkezet, sem az ügyeit intéző községi tanács nevéből nem tűnik ki, hogy köze lenne Hévízgyörkhöz.)

A mai mezőgazdasági hírnevek nagyobb részt régi termelési hagyományokon alapulnak, de a rang szempontjából hiábavaló a hagyomány, ha nem akad finanszírozásra, felfuttatásra, támogatásra hajlandó állami vállalat vagy szövetkezet. A hazai mezőgazdasági népességnek csak jelentéktelen hányada hagyományosan vállalkozó szellemű parasztpolgár, a mezőgazdasági termelésben ma kiemelkedő teljesítményt nyújtó magánvállalkozók többsége a piaci konjunktúra hatására létesített kisárutermelő gazdaságot. (Remélhetőleg a konjunktúra eltart addig, amíg a mezőgazdasági magánvállalkozás is hagyománnyá

lesz. Ha viszont szűkülnek a piaci csatornák, lehet, hogy a konjunktúrával együtt kimúlnak majd a nagyban termelő magángazdaságok.)

A falu évszázadokon át a kis parcellához és mérsékelt kereskedéshez szokott. A nagy befektetésben inkább a nagy veszteség veszélyét látják, mint a nagy (de bizonytalan) nyereségét. (A mai fiatal nemzedék bátrabban „kalkulál”, de többségük csak tanácsadó lehet az idősebbek gazdaságában, akik ritkán hajlanak a „felelőtlen” termelési ötletek megvalósítására.)

Úgy tetszik hát, hogy a helyi társadalmi nyilvánosságától megfosztott falut, amely egyre inkább az ingadozó önértékelés állapotában él – a közfigyelem is elkerüli. Egyetlen hírességgel büszkélkedhet csupán: az asszonykórusával.

A népművészet ki tudja, hányadik reneszánsza a hatvanas évek utolján teremtett országos mozgalmat. A hagyományörző együttesek, a néptáncsoportok és a hangszeres szolisták, a népdalkörök a hetvenes években tömeget vonzottak. A mozgalom éltetője kettős népszerűség: a műsorok láttán tapsol a közönség, és szívesen szerepel az amatőr csoport. A műkedvelő társulatok általában tisztavirág-életűek. Mi teszi mégis, hogy e csoportok közreműködésével majd másfél évtizede létezik egy meg-megújuló mozgalom?

Kiegyensúlyozott, határozott gazdaságpolitika és ideológia alapján álló társadalmunkban főként a gazdasági és politikai jelenségek okai látszanak kutatásra érdemesnek. A hivatásos és a műkedvelő művészeti életnek pusztán a produkcióit szokás elemezni – elmarasztalni vagy fölmagasztalni. Ha az elemzők figyelme a mű közönség hatásának vizsgálata felé fordul, általában a műértő kapja a legtöbb jó pontot, a kérdéseket és következtetéseket az esztétikai önelvűség uralja. A közélet módjából kitetszik: a mű fontosabb, mint a közönsége. A társadalmi cél tehát: művészileg értékes művek tömeges befogadása. Az már a nép (szövegkörnyezettől függően: tömeg vagy közönség) örvendetes és nem várt fölemelkedését mutatja, ha maga is művészi „ön-megvalósításra” – színpadra, nyilvános bemutatkozásra – törekszik. Hogy miért? Mert műveltebb, műértőbb, igényesebb lett – hangozhatik az önelégült válasz, és ha ebből még országos méretű mozgalom is keletkezik, akár „kiművelt emberfők” sokaságáról beszélhetünk. Csakhogy: a „szabad idő hasznos eltöltésének” igényén túl egy mű-

kedvelő mozgalom megszületése a közszereplés társadalmi méretű hiányát is jelzi – különösen akkor, ha a közelet túlságosan szabályszerű és zökkenőmentes, s alig számol a közkívánnattal. A műkedvelő színpadis szereplés tehát pótlék, ideig-óráig helyettesítheti az életszervező tevékenységet, így a csoportok sem érnek meg több évfordulót. Az együttes tagjainak hovatovább ez sem lesz fontos. Ha egyes csoportok és általuk a mozgalom mégis maradandó, tanulságos lehet az életre hívó és életben tartó okoknak utánajárni.

A közszereplés egyéni vágya könnyen elenyészik, ha az emberek szokásokból és tennivalókból építkező életvitele a közszereplést gátló viszonyok között alakul ki. Életük nagyobbik felében a györki kórustagok sem jutottak közösségi szerephez, nagy felelősséggel és ezernyi munkával jár családjuk és kisárutermelő gazdaságuk irányítása. Mondogatják ugyan, hogy ők mindent a közösségért tesznek, mégis azt hiszem, hogy az éneklés főként mulatságukra szolgál, nem közösségszolgálat, és nem is pótlék életükhöz. A kórus léte a falu önbecsülésében játszik pótolhatatlannak látszó szerepet. A helyi társadalom emlékezete, közösségi élménye gazdagabb, mint e társadalmat alkotó egyéneké, ezért (egyes tagjainál) nehezebben viseli-tűri el önnön képviseleti lehetőségeinek fölszámolását. Ezt az egész falut érintő veszteséget bizonyára a kórustagok is érzik; találkozásuk-szövetkezésük óta több támogatójuk, gazdájuk volt, de ahhoz mindig ragaszkodtak, hogy a nevük „hévizgyörki asszonykórus” legyen. Mit adhat a kórus a falunak?

A szomszéd települések is csak akkor vették tudomásul, hogy Hévizgyörkön működik termelőszövetkezet, amikor a téesszhez tartozó építőipari vállalat az újságok bűnügyi rovatába került. A tanácsról legföljebb botrányos elnökválságok kapcsán hallhattak. De nem e hírheft esetek jutnak eszébe a Galga menti lakosnak, ha Hévizgyörk neve szóba kerül, hanem az országos sikereket arató asszonykórus. E vidéken többen ismerik a kórus első szólóénekesét, Bankó Gáborné nevét, mint a milliós vagyonnal gazdálkodó téesszelnökét. A pávamoszgalom virágzásakor nem egy györki lakossal fordult elő, hogy a vonatozás, a nyaralás vagy a piaci árulás olyan alkalmi ismerőssel hozta össze, aki nem tudta, merre található a falu, csak azt, hogy asszonykórusa van.

Hogyan emelkedhetett faluképviseleti rangra az a csoport, amely a hagyományos erkölcsű falu szerint mihaszna éneklésre adta magát?

A megalakuláskor röstellte a rokonság, hogy fölkontyolt családanyákhoz méltatlanul, kóruspróbákra pocskolják idejüket. Az első tévészerplés után a rokonság megbocsátott: a férfiek beletörődtek feleségük nyilvános szereplésébe, s volt olyan „kacifántos” anyós, aki ezután szedegette elő kórustag menyének a sublódfiókban őrzött értékes viseleti ruhadarabokat. De a falu még javában dohogott. Amikor a tévészerzetőségbe három kórustag került, egyre-másra tették a megjegyzéseket: „Na, majd legalább dalolva megyünk tönkre!”

Miközben a falusiak büszkén, tartózkodva vagy ellenszenvvel figyelték az asszonyokat, a kórus szabályos szakmai karriert futott be. Először csak a környéken szerepeltek, aztán járási, megyei, országos minősítő versenyeken. Közismertté váltak az amatőr művészeti mozgalom, a népművészet és a néprajz szakértőinek körében. Különböző népművészeti rendezvényeken bemutató előadásra kérték fel a csoportot, példaként állítva más amatőr együttesek elé. Állandó szereplői lettek a rádió népművészeti műsorainak, felléptek a Zeneakadémián, a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon, elmentek énekelni szociális otthonba és falusi művelődési házba. (A kórustagok tevékeny kedvére jellemző, hogy egyikük, miután tévésztagból takarítónő lett, új munkahelyén, egyik minisztériumunkban, takarítónőkből asszonykórust szervezett.) A sikeres szereplések sora és a széles körű szakmai tekintély számos kitüntetéssel is járt.

A falun kívüli fellépésekről (még az olasz rádiónak készített felvételtől is), a dicsérő oklevelekről, plakettekről, előkelő helyezésekről persze mindent tudott a falu, hiszen az asszonyok nem elvonultan éltek. A györkiek a külső világ elismerésének hatására lassanként kóruspártolók lettek anélkül, hogy a kórus ezt a jóindulatot erőszakolta volna. Az asszonyoknak egyenként nem kellett megküzdeniük elfogadásukért, mert legtöbbjük lánykorában vagy fiatalasszonyként vált közkedvelté: találni közöttük régi nótafát, kocsmai első táncost, páratlanul „viccölődő” tréfamestert. A kórust mint a „dógtatlanságra” példát adó csoportot utasították el. Hogy mára megbékéltek a kórossal és büszkékké rá, annak is köszönhető, hogy tagjai „tisztességes, munkás” asszonyok.

„Dalolva megyünk tönkre” – mondogathatnám én is szívem szerint, ha az elveszett helyi társadalmi nyilvánosságra és a faluképviselési rangú asszonykórusra gondolok. Nem vitatom a kórus népdaltudását és éneklőtehetségét, az asszonyok színpadra és dologra valóságát még kevésbé. De ezt már természetellenesnek, az állam és állampolgára között mindig is meglévő társadalmi szerződés megcsúfolásának érzem, hogy egy olyan falu, amely a nemzetgazdaság számára nélkülözhetetlen produktumok sorát képes létrehozni, a nagyvilág előtt csak és kizárólag dalkultúrájával szerepel. Nem termelési kultúrájával, az élete rendjét szervező munkája eredményeivel.

[2]

Járatlan utakon

Úgy gondolom, hogy a társadalmi jelenségek (legyenek országos vagy faluméretűek) egy sajátos világnézettel rendelkező közösség vagy csoport és a hatalmi intézményrendszer együttélésének – összetűzéseinek, megegyezéseinek – következményei. A hatalom jogi és politikai intézményei, a társadalom pedig erkölce és érdekviszonyai által nyilvánul meg. Mivel célom nem politikatörténet, hanem társadalomrajz megírása volt, Hévízgyörk társadalmát nem politikai, jogi képződményként kívántam bemutatni. A „nagy társadalmi” célokat képviselő hatalom politikájának megítélésekor sem arra ügyeltem, hogy eléggé „humánus” és igazodik-e az ideologikus célrendszerhez. Főként azt néztem, hogy a falu kárára vagy javára írható-e a politikai-jogi gyakorlat.

Hévízgyörk társadalomrajzában csak tárgyyszerűsége és nem tárgylagosságra törekedtem. Az egyes emberek és embercsoportok életének (szokásainak és cselekvéseinek) elemző ábrázolásakor – szándékom szerint – a falu egészére jellemző erkölcsöt tekintettem mércének. Azt az erkölcsöt, amely az utóbbi száz-kétszáz évben érvényesülő hagyományos világviszonyon alapszik.

A görkiek a helyi társadalmi nyilvánosság működésének korában sem alakítottak csoport- vagy rétegérdekeket képviselő fórumokat. A közösségi élet intézményesült keretét mindenkor a vallási szervezetek adták. Századunk első felében, amikor sok mezővárosiasodó településen, jelentős nagygazdarettel vagy agrárproletárok tömegével bíró falvakban gazdakörök, egyletek, pártszervezetek alakultak tucat-szám – Hévizgyörkön változatlanul csak az egyházak körében léteztek kisebb közösségek. A vagyoni és életmódbeli különbségeket nem hangsúlyozták a kis- és nagygazdakörök, polgári műveltségi ideált sugalló egyletek és különféle politikai programokat hirdető pártsejtek sem. Bár számon tartották, melyik a napszámoskeresetre szoruló család, s melyik a jó gazdatehetségű – a vagyoni különbségeknél erősebb csoportképző a vallási hovatartozás. Az egyházak erkölcsben és szókásjogban támaszul szolgáltak tagjaiknak. Az egyöntetű erkölcs eluralkodását segítette a falusiak egyirányú gazdasági törekvése is.

A falu kétszáz éve a piacról él. Bár nem állítható, hogy minden korban minden család piacozott, az már igen, hogy történelmi korszakra és az egyének gazdasági körülményeire való tekintet nélkül a görkiek mindig számoltak a piacolás lehetőségével – akár állandó, akár kiegészítő jövedelemforrásként. Ha például olyan család került nyomorúságba, amelynek ősei nemzedékek óta bér munkából éltek – helyzetük rendezését nem a bér munka, hanem az alkalmi piacolás bevételeitől remélték.

Hatvan-hetven éve társult a piac mellé a létfeltételeket stabilizáló vasutaskodás. A huszadik századi állami agrárpolitika és diszkrimináció kétségessé tette a falusi megélhetés alapját adó mezőgazdasági termelés egyeduralmát. A földaprózódás, a hadiadó, a rekvirálás, a beszolgáltatás, a jöszágvesztés, a piaci árak „maximálása”, a földtelepítés stb. hatására keletkező kiszolgáltatottság szegényt és gazdagot egyaránt érintett. Megmenekedésükre új munkaformaként a vasutaskodást találták.

Családonként és koronként (olykor évenként) változott, hogy a görkiek életében a piacolásnak vagy a vasutasságnak jutott a főszerep. Az áru- és munkapiacon mutatkozó kereslet, a család és rokonsága által őrzött hagyományok tartalma és életképessége határozta meg választásukat.

A megfontolt és a körülményekhez igazodó döntések következetessége a falusiak cselekvéseit átható céltudatosságot sejtet. A hatvanas

évekig terjedő időre elmondható, hogy ez a céltudatosság nemcsak az egyes családokat, családtagokat jellemezte, hanem az egész közösséget is. De miután a falu elvesztette társadalmi nyilvánosságát, nem volt mód többé a közösségi létre, így arra sem, hogy intézményesüljön a faluban általános közérdek és közakarat. Az utóbbi egy-másfél évtizedben csak célirányosan cselekvő emberek tömegéről beszélhetünk, s egyre bizonytalanabb, hogy ez a legtöbb györkiben meglévő készség céltudatos közösség szerveződéséhez vezethet. Az az idős és középkorú réteg, amely a maga sorsának alakításakor ma is a piacra és a vasútra tekint, tanácstalanul intézkedik és határoz, amikor gyermekeit indítja útnak.

A mai derékhad, amely 1945 és 1960 között ért felnőttkorba, még a régi rend szerint él. Az ő szülei 1945 után várakozással vagy félelemmel latolgatták, mit hoz a jövő. A szülők nemzedéke már az első békeévek alatt érezte, hogy gondokkal teli idő következik a falusiakra. A földosztás, a tagosítás, a téeszcsé és az állami gazdaság földfoglalásai táplálták félelmüket, miszerint bizonytalanná vált létalapjuk, a föld tulajdonjoga, sokszor még földjük termésének sorsa is. A városi élet – a faluból nézve – szabadabbnak látszott, mégis kevés család küldte el gyermekét szerencsét próbálni. Néhányan ugyan szívesen tanultak volna városi iskolákban, de már az előkészületek közben kiderült, hogy falusinak a tanulás sem egészen ingyenes. Ahol kevés volt a föld, onnan nem került pénz városi ruhára – a böszöknya helyett. Akik pedig nagyobbacska földet műveltek, gyermekeik munkája nélkül nem győzhették a fizetni-beszolgáltatni valót. A régi falurend tehát nem borult fel – a lányok a piacolást tanulták, a fiúk a vasútra készülődtek.

A negyvenes-ötvenes években a györki gazdanép tudomásul vette, hogy az új társadalmi renddel nem köszöntött be a földbőség és a kolhozvilág sem (még nem volt „kötelező” a téesz), ezért nem tervezett gyermekeinek a szokásostól eltérő életpályát. A változatlan felfogást mutatja, hogy 1955-ben a pályaválasztó fiúknak mindössze hat százaléka jelentkezett ipari tanulónak – ekkor az országos átlag megközelítette a tizenhét százalékot. Nem annyira a szülők kívánságait, mint inkább a falut megtagadó indulatokat jelzi, hogy középiskolába többben (tizenkét százalék) iratkoztak. Az 1955-re férfiakkal megerősödő

gazdaságokban a lányok könnyebben kapnak felmentést – tizenegy százalékuk szakmunkástanuló, tizenhat százalékuk középiskolás lesz.

A közelgő téesszervezés híre rendítette meg először a piac és a vasút mindenhatóságába vetett hitet – magasra csapott a fiúk „továbbtanuló kedve”. 1958-ban szinte menekültek a faluból; a szakmunkástanulók aránya hatról negyven százalékra ugrott, a középiskolásoké megkétszereződött. A lányok – falubeli gazdasági szerepre hivatottan – visszahúzódtak az iskoláktól, továbbtanulási arányuk tiz százalékkal csökkent.

A következő tíz évben ért szülőkorba az a nemzedék, amelyik már az új társadalmi rendben nőtt fel, de még a régi falurend szerint választott foglalkozást. Ez a nemzedék a hatvanas évek végéig életben tartotta a hagyományos rendet – így a továbbtanulók száma némiképp tükrözte, milyen produkcióra képes a családi és a közös gazdaság. Főként az ipari tanulók aránya változott a mindenkori gazdasági helyzetnek megfelelően. 1967-ben már mindenki úgy látta, hogy a községből nem lehet megélni, s a családi gazdaságból sem – ekkor a lányok egynegyede ipari tanuló, középiskolába ennél valamivel többen iratkoztak. A fiúk csaknem fele szakmunkástanuló, tizenhét százalékuk középiskolás. A galgahévi Hajdú Andor téesselnöksége – a sikeres közös gazdálkodás – sok lányt visszahódított: a két évvel korábbi huszonöt százalék helyett 1969-ben kilenc százalék megy szakmunkásnak, középiskolába pedig öt százalékkal kevesebben. A fiú ipari tanulók száma alig fogyott, a férfinép zöme végképp lemondott arról, hogy mezőgazdasági főállásban boldoguljon.

Ha egyik évről a másikra ingadozott is a „kedv”, a tanulás mégiscsak divatba jött. A hatvanas évek közepétől a legény- és lánycimborák egyként csalogatták egymást a városi iskolapadba. A szülők is a tanulás hívei lettek, holott az iskoláztatás és a városi munkavállalás apasztotta a családi gazdaság termelőerejét. Miért pártolták, segítették fiaikat, lányukat? Miért kívántak más sorsot, életet gyermekeiknek?

Az utóbbi harminc-negyven év tapasztalatain okulva úgy látták és látják ma is, hogy a földművelés nem öröklésre érdemes, 1960 óta föld sincs, amit örökölni lehetne hagyni. A paraszt jólétének növekedése mit sem változtat társadalmi helyzetén. Amíg a szülők munkájának köszönhető jólétből tart, az utódok megtehetik, hogy a társadalom által is dicséretesnek, tiszteletre méltónak hirdetett foglalkozások és életvi-

telek között válogassanak. Az új nemzedék pályájáról csak egyet tart kötelezőnek a falu: a fiatal ne folytassa – főállásban – a gazdálkodást.

„Hát ilyen, mint az én nagyfiam e, a világér már azt nem csinálná. Az uborkát a múlt nyáron még ővele szedtük ketten. De kapálni? Én úgy elgondolkodtam ma, minden eszembe jutott, éneköltem meg imádkoztam kinomba, meg mindent mondtam, mert istentelenül gazos volt a kukorica, aztán úgy eszembe volt, hogy én nem is mondom neki, hogy próbálja meg. Mert ha belegondol az ember, hogy milyen munka ez, és schol se értékölik, hát buták is a fiatalok, ha nekifognak, oszt csinálják. Mikor megkeresheti könnyebben, ledolgozza a nyolc órát, tisztán, biztosan megvan neki a fizetése. Itt meg ha olyan az időjárás, akkor egész nyáron kapált, oszt alig van valami. Vagy akkor az kellene, hogy itt is lenne egyhavi fix. Hát nem kétezer lenne, lenne vagy 1600 forint, de az biztos, hogy megvan. De így nagyon bizonytalan a mi keresetünk.”

Ha egy-egy fiatalnak lenne is kedve a földműveléshez, akkor sem folytatja. A közvélekedés alkotta új szabály: életerős, egészséges, valamirevaló fiatal nem tűrhatja a földet. Az ettől eltérő vélemények igen erőtlenek. „Én már mondtam neki, hányszor: – Hallod-e, megtalálod azt a pénzt itthon is. – De hát mert senki lány nincs a téeszcsében, nem marad idehaza. A barátnői is eljárnak, hát ő is megy velük. Pedig mondogatom sokat, hogyha az ember számolja azt a háztájit hozzá, megéri. Igaz, nagyon sokat kell dolgozni, ha azt akarjuk, hogy piacra is jusson.”

A szülők tehát nem közömbösek gyermekeikkel szemben. Tudomásul veszik tanulási szándékaikat, és jövőjükéről álmokat szönek, de határozni, dönteni, tanácsot adni alig tudnak. „Nem bírom kivenni belőle, mi akar lenni”, hallottam sokszor a megjegyzést. Javaslatot a gyerekektől, az iskolától, a társadalomtól várnak. Sajnos, a helyi tantestület sem tájékozott, így aztán a mindenkori divat és a tömegkommunikáció hírverése a leghatásosabb. A szülők nem otthonosak abban a körben, ahol utódaikat szívesen látnák.

E tanácstalanság miatt nem egy jó képességű fiatal pályája akad el az iskolák és a foglalkozások útvesztőjében. A hetvenes évek elején például az volt a divat, hogy boldog-boldogtalan közgazdasági ismeretekre szakosodott középiskolába iratkozzon. A közoktatási szempontból sem szerencsés találmány, a szakközépiskola közgazdai változata humán érdeklődésű fiatalok sorának esélyeit rontotta az egyetemek,

főiskolák felvételi vizsgáin. A továbbtanulók országos túlekedésében a győrkí, értelmiségi pályára alkalmas fiatalok többsége elbizonytalanodott, versenyezni sem mertek városi osztálytársaikkal. A szülők alig-alig ismerik föl gyermekük meghátrálásának okát. Az egyik középkorú házaspár például örömmel nyugtázta, hogy lányuk középiskolás korában mindig színjeles, és biztosra vették, hogy ilyen tanulmányi eredmények után csak főiskola vagy egyetem következhet. Amikor aztán lányuk a kitűnő érettségi bizonyítványt félretéve férjhez ment, csak a szerelem mindenható erejére gyanakodtak.

A szülők és gyermekeik között több a hallgatóságos vagy kinyilvánított megegyezés, mint a megértés. A szülők azt sem mindig veszik észre, ha gyermekük példájukat követné. A hetvenes években egy tizenöt éves lány szülei panaszkodtak, hogy lányuk nem szeret, s nem is hajlandó tanulni. Már az általános iskolában baj volt vele, nem akart olvasni, pedig ismerte a betűket. Hiába állítottak mellé külön tanárt, semmi sem fogott rajta. Annyi becsület azért volt benne, hogy egyszer sem bukott el. E kinos általános iskolai évek után kereskedőtanulónak adták, és fölvetették bolti eladónak. A makacs lány eleinte kerülte, aztán végleg otthagya az iskolát. Munkahelyén, az üzletben megmaradt, mert megszerette a boltosságot. A szülők tovább nem erőltették a tanulást, már csak azért sem, mert lányuk férjhez ment. Keseregre meséltek zabolátlanságáról, majd a gazdaságról, munkáról beszélve adták önkéntelen magyarázatát a gyerek következetes ellenállásának.

„Hétéves volt, amikor ezerszáz négyszögöl uborkát mértek ki nekünk. Először a nagy hátikosarat félig öntöttük, mondtuk neki – keveset vigyél, ne szakítsd meg magad. – Nem – mondogatta –, ő ilyen keveset nem visz. Veszekedni kellett vele. Rá egy évre a hátikosarat teli tette. Szidtak minket a szomszédok, hogy nem szabad egy kislányt így megterhelni, de ő megmakacsolta magát, hogy elbirja ő, nem fog kétszer menni. Hát tényleg erős fizikumú lány. Tavaly is azt a rengeteg uborkát! Reggeltől estig szedtük, nagyon meleg volt, kegyetlenül sütött a nap, de nem mondta, egy szóval sem, hogy én már hazamegyek vagy itthagylak.”

Lányuk tehát a munkában kitartó, kedve van a földműveléshez. Menyecskének gazdacsaládba ment, bolti munkája mellett piacol.

A boltos és piacoló lány választása nem mindennapos a faluban. 1970-ben a lányoknak több mint a fele szakmunkástanuló, egynegyede középiskolás. 1975-ben állandósul az arány, azóta általában a lányok nyolcvan, a fiúk pedig a kilencven százaléka tanul tovább. Volt olyan év, amikor a végzős általános iskolai osztályból mindenki jelentkezett továbbtanulásra.

Ezek az imponáló arányok nem jártak együtt az általános és szakmai műveltség hasonló mértékű gazdagodásával, mert a jelentkezők egy része abbahagyta tanulmányait – nem szerzett szakmát vagy érettségi bizonyítványt. Eleinte főleg az ipari tanulók álltak ki, hogy ösztöndíj helyett teljes fizetést kapjanak. A hetvenes évek második felétől nőtt a középiskolák követelményszintje – ugyanakkor a győri iskolában csökkent a tanítás színvonala: a huszonegy nevelő közül hét képesítés nélkül tanított. Így aztán jó néhány győri középiskolás elbukott vagy kimaradt – kellő alapismeretek híján nem bírták a fővárosi iramot... A lányok könnyebben földadták, hisz végzettségükön kevésbé múltott későbbi megélhetésük. Senki sem rosszalotta, ha tizennyolc éves korukra érettségi helyett férjet szereztek.

Azt hiszem, nem hévízgyőri különlegesség, hogy a szülők lányait szívesebben íratják középiskolába, mint fiaikat. Őket inkább a szakmát adó technikumba vagy szakközépiskolába küldik, a fiúk közül csak a kiválók jutnak gimnáziumba. A hatvanas-hetvenes években a lányok középiskolai érettségije hasonló szerepű Hévízgyőrön, mint 1945 előtt (kispolgári körökben) a lányok polgári iskolai végzettsége. A ki nem mondott követelmény: legyen tanult a lány, hogy aztán akárkinek a felesége lehessen. A lányok iskoláztatása inkább szolgált a férjhezmenési esélyek javítására, mintsem a későbbi elhelyezkedés, megélhetés könnyítésére.

A főiskolai, egyetemi végzettség már jogot ad a családjára-asszony-gazda hivatás földadására, de nem minden tanult lány él ezzel a lehetőséggel. Karrierjük többféle. Az *egyikből* feleség és gazda lesz, a diploma a fiókba kerül. A *másik* a faluban marad értelmiséginek, elfoglalja a falusi értelmiségi szervezetben-hierarchiában számára kijelölt helyet, lemond a szakmai karierről, s alkalmanként segít a piacozó nagy familiának. A *harmadik* út: férjjel kilépni az egyetem kapuján. Ez a férjes diplomás falun kívül telepszik le, és megkísérli, hogy mint első generációs értelmiségi, megfelelően választott hivatásának, és beilleszkedjen értelmiségi környezetébe. A *legnehezebb sorsot* az viseli, aki a

tanulás éveit alatt nem talál magához való férjet, olyan párt, aki életének, pályájának segítő támasza lehetne. Ő munkájában nagyra törő, a maga lehetőségeinek fölmérésekor idealista, így aztán gyorsan kiesik faluja megmerevedett értelmiségi szervezetéből. Állandó harci készenlétben Györkön megmaradni lehetetlen, ezért indul buktatókkal teli vándorútra. Célja, hogy megjelje tudásának, képzettségének, szándékainak a legmegfelelőbb munkahelyet. Bár valóságos kapcsolatait tekintve ő szakad el leginkább a falutól, mégis talán ő az egyetlen, aki – a falusi érdekkörökből kiemelkedve – tárgyilagosan érzékeli, megérteni (kutatni) képes a szülőfalujában lezajló társadalmi folyamatokat.

Az értelmiségi pályán induló fiúk életútja húsz-harminc éve a falutól független. Az általános gimnáziumot vagy szakközépiskolát végzettek lehetőleg a MÁV-nál keresnek állást. (Talán a helyi hagyományok hatása, hogy a hetvenes években középiskolába iratkozók tíz százaléka közlekedési és postaforgalmi technikumba ment.)

A szakmát tanulók sorsa szabályszerűnek mondható. A fiúk számottevő hányada csak akkor gyakorolja tanult mesteriségét, ha talál a vasútnál alkalmas beosztást. Ha a vasút nem kínál ilyet, előbb hagyja el a szakmáját, mint a vasutat. A hetvenes évek óta divatosak a szolgáltató mesteriségek: a festő-mázoló, a kárpitos, az asztalos, a parkettás, a burkoló, a pincér, a hentes, a pék és a különféle szerelő (autó-motor-, villany-, vízvezeték-, központifűtés-) szakmák a legnépszerűbbek. E szakmák egy része kisiparosként is gyakorolható. Évről évre gyarapszik a faluban az iparendeléssel rendelkező szerelő-szolgáltató mesterek száma.

A szakmát tanuló lányok, tanulatlan társaikhoz hasonlóan a hatvanas évek végéig kevesen kötötték le magukat egy vállalatnál. Férjhez mentek, és lehetőleg a faluban vagy a környéken kerestek munkahelyet, nem akartak mindenáron a szakmájukban elhelyezkedni. Mások „eltartottak”, azaz asszonygazdák lettek. A hetvenes évekre „kivetköztek” a viseletből, szűk ruhában már szívesebben álltak be városi munkahelyre, lassanként az lett a rendbontó, aki „megüledett” a faluban. Azóta meggondoltabb a pályaválasztásuk is. Olyan szakmák felé törekedtek, amelyek nem utasításra, előírásra végezhető rutinmunkák, ugyanakkor a viszonylagos önállóság nem jár különösebb egyéni felelősséggel. E feltételeknek a bolti eladó és a gyors- és gépipari szakma látszott megfelelni. E szakmák előnye még, hogy nagy a mun-

kapiaci kereslet, s alacsony az önképzés-továbbképzés igénye. A hetvenes években a lányok ötven százaléka bolti eladónak, egynegyede pedig gyors- és gépirónak tanult. E „szolgáló” foglalkozások gyakorlása bármikor félbehagyható és folytatható.

A fiatalok tanulása, városi munkavállalása szokásteremtő erejű. A szolgáló-szolgáltató ifjakat követve az idősebb asszonyok is munkakönyvet váltottak – takarítónői beosztásra.

Megszűnne az asszonygazdaság intézménye? A foglalkozási adatok erre mutatnak, hiszen egyre csökken az eltartott asszonyok száma. A negyven-ötven évesek délutáni-éjszakai munkát választottak, hogy ne maradjon műveletlenül a föld, de mi lesz utódaikkal, akiknek a titkárnősködés mellett aligha jut idejük a piacra. A falura nézve legnagyobb veszteségnek a lányok „elállítása” látszik.

Nagy is a veszteség mindaddig, míg a lányokból asszonyok nem lesznek. Lányfejjel naponta megjárják a várost, majd asszonykorban, gyeses kismamaként a gazdálkodásra készítő családi-falusi környezetben a szűkös megélhetés miatt gazdálkodásra kényszerülnek. Aztán egy-két gyerekkel már nem szívesen vállalják az ingázást, s akár a hatvanas évek fiatalasszonyai, a környék munkahelyei között válogatnak. A közelben dolgozva alkalom nyílik a gazdálkodás folytatására. (Ez az életút főként a „szolgáló” nőkre – tisztviselőkre, alacsony presztizsű szakmunkásokra, alkalmazottakra –, tehát a többségre jellemző.)

Ha a györkiek hivatalos foglalkozásait sorra vesszük, nem észlelünk semmi különösséget – majd mindenki rendelkezik tisztességes munkahellyel és a vele járó társadalmi státussal is. Vasutasok, ipari munkások, kisiparosok, tisztviselők, „egyéb” alkalmazottak lakják a falut, csak két-három tucat asszony munkakönyve jelzi, hogy lehet valamicske mezőgazdasági művelésre alkalmas föld a határban. A falu rétegzettség és intézményeinek jellege épp olyan, mint bármelyik ingázó népességű agglomerációs településé. A tárgyilagos kép azt már nem mutatja, hogy a falu életében és létfeltételei megteremtésében az úgynevezett második gazdaság az elsőbbség.

A családi gazdaság már hatvan-hetven éve nem lehet meg külső erőforrások nélkül, így a györkiek is békésen viselhetnék e kettős érdekeltségű létformát. Csakhogy a korábbi évtizedekben a falu egé-

szét, és nem egyes lakosait érintette a kettős kötődés. Míg a falusiak egyik fele gazda, majd téesztag vagy eltartott lehetett, a másik fele vasutas volt – nem vezetett válsághoz e társadalmi peremhelyzet. A hetvenes-nyolcvanas években, amikor a többség egy időben (és egy személyben) szoríttatik gazda- és városi munkás létre – gazdaként nem vesz róla tudomást a társadalom. A munkás- és alkalmazotti munkakör betöltése az egyén számára elismert társadalmi státust ad, a második gazdaságban való részvétel pedig megtűrt, sehol sem jegyzett foglalatosság. Ésszerű következmény, ha a felnőtt fiatal elhagyja a „törvényen kívüli” gazdaságot. A nyolcvanas évek pályafoglaló nemzedéke még nem érezheti, mekkora lesz az anyagi veszteség – családi gazdaság nélkül. Mintha a fiatalok társadalmi státus igénye kihalásra ítélné a kisárutermelést.

A falusi kistermelés megmentésére talán elég lenne átfogó állami intézkedésekkel, törvényekkel gazdastátust teremteni. A helyi társadalmi szerkezetet legalizáló adórendszer a közelet újjászületéséhez vezethetne. A gazdálkodási tehetség társadalmi rangra emelkedése méltósággal ruházná fel a falut és lakosait. Kolosi Tamás szociológus szerint alig van esély e nyilvánosság elnyerésére – „társadalmi rendszerünkben következően szinte teljesen kizárt az anyagi előnyök politikai-hatalmi előnnyé való átváltása”.

A megkésett polgárosulás a második gazdaság létrejöttének történelmi okai miatt sem lehetséges. Mint Kolosi írja, e téren igen korlátozott a központi beavatkozás mozgáster. Lényegében csak az „engedem-megszorítom” jellegű döntések befolyásolják a második gazdaság működését, ennél meghatározóbb a piaci helyzet és a személyes gazdasági kényszer. A györkiek ösztönös bizalmatlansága is hatálytalanítaná a „jó szándékú” rendeleteket, vagy legalábbis nem a kitűzött célt szolgálva érvényesülnének. Történelmükből tanulva a györkiek nem igen hisznek olyan társadalmi „progresszióban”, amely a paraszt javá-
ra intézkedne.

A falut – kisárutermelésével együtt – mégis életképesnek látom, mert akár az „engedem”, akár a „megszorítom” társadalompolitikai elve kerekedett fölül, a györkiek mindig megtalálták a módját, hogyan termeljenek tovább, milyen póttvekenységgel érdemelhetik ki az állam pártfogását vagy toleranciáját. A kiegészítő-legalizáló mesterkedések sorában a vasút az első, s ez idő szerint a gyes az utolsó.

A fiatalok találékonysága nem marad el az idősebbekétől. A kérdés csak az, hogy cselekvéseiket, választásaikat, családi életüket támogatja-e közösségi erkölcs.

Hévízgyörki lagzinézőben hajlamos a kívülálló azt gondolni, hogy az elmúlt húsz-harminc évben csak a ruha változott, csupán a ráncos szoknya és a földes szoba egyeduralma szűnt meg. E vélekedés oka, hogy a hetvenes-nyolcvanas években házasodó fiatal párok lakodalmi viselkedése mintaszerűen szertartásos, semmivel sem tökéletlenebb résztvevői ennek a nagyszabású falusi ünnepnek, mint anyáik, apáik lehettek. Egy györki hét végi bálon szétfoszlanak a lakodalom hangulatában termett messzemenő következtetések, mert ma a lakodalom itt az egyetlen alkalom, amikor a fiatal igazodni hajlandó a régi szokásokhoz. A többi györki multság az országban gyorsan terjedő és változékony szórakozási formák másolata. A fiatalok közötti érintkezésben sem fedezhetők fel akár csak az ötvenes-hatvanas évek engedélyesebb, tisztességet parancsoló előírásai, sőt a jelenlegi párkapcsolatokban mintha határtalanabb lenne a szabadosság, mint más urbanizált vidékeken.

A városi középkorúakhoz és idősekhez hasonlóan a falusiak is idegenkednek a divatos video-diszkótól és a fiatalok többi táncos rendezvényétől. De hiába az ellenkezés, az ifjúsági „szubkultúra” sajátos viselkedési normáival és látványos megnyilvánulásaival Hévízgyörkön is hódít, de ma még csak formai elemei nyertek meg néhány korosztályt. A szórakozás és az öltözködés – mely egy életkorhoz kötődő kultúra györki kifejeződése – múltó divat a faluban. Ezt a divatteremtő kultúrát egyelőre képes legyűrni a föl vállalt (olykor csak elszenvedett) közösségi ünnep, a lakodalom. Még akkor is, ha ez a multság mindössze egy-két napig tart.

[VIII]

A LAKODALOM

A filmesek újabban különös falut fedeznek föl. Az indítókép mindig sáttortetős, manzárdtetős, emeletes, cifra kerítésű házsor, majd előbb-utóbb elkövetkezik a szinte kötelező montázs a menyasszonytáncról. Hévízgyörkön is forgattak már filmet, az egyik stáb története szájról szájra jár. Lagzinezésre-rögzítésre érkeztek a faluba, s a jókedvű poharazgatástól hamarosan az asztal alá kerültek. A háziak a szénapajtába cipelték az elgyengült vendégeket – a kamerával és a többi fölszereléssel együtt. Későn este ébredtek, de a pillanatnyi ijedség után megnyugodtak: a megörökítendő eseményt nem aludták át. Filmszalagra vehették a menyasszonytáncot.

Milyen véleménye lehet az „átlagnézőnek” a filmen bemutatott páváskodó házak és a menyasszonytáncért röpködő ötszáz forintosok láttán? Sokszor az, hogy a parisztokrácia országában élünk. A hajnalban vonatra vagy autóba ülő piacozó asszonyok hallgathatják egy-egy bevásárló „naccsága” megjegyzését: azért telik emeletes házra a menyasszonytáncra, mert drágán adja a zöldséget.

Miféle szertartás hát ez a falusi lakodalom, amelyben néhány tánc lépésért százakat fizetnek?

Hévízgyörkön az idősebbek emlékeznek néhány lakodalmi versre még, a szertartás menete a menyasszony-búcsúztatástól a kontyáldomásig a régi szokásokhoz igazodik, bár családonként változó. Állandó maga a mulatság, amely a közösség összetartozását reprezentálja. Minden az új pár érdekében történik. A rokonság – akár a munkában – összesegít, ki-ki tehetsége szerint járul a közösség újabb sejtjének életkezdéséhez. A lakodalmi ajándékok minden korban célirányosak voltak.

A század első felében – a hatvanas évekig – az „új asszonyok” általában ruhaneműt kaptak, kelmét szoknya- vagy blúzvarratáshoz, fejrevaló kendőket, vállkendőket, ágyhuzatokat. A ruhaneműek egész életre szóltaak, hiszen a viseletben százévenként ha változik a divat. A legjobban mindig a keresztanya tett ki magáért. A szülők ruhát és

bátort adtak lányukkal: a húszas években kilenc párnával a vetett ágyat és egy ötfiókos „sublódot”, a negyvenes években a sublódot két „fennállós” szekrény váltotta föl, a hatvanas évek óta egy, ma pedig két szobára való bútor dukál. Harminc esztendeje még forintosokkal fizették a menyasszony táncát, de akkor is összejött itt egy borjú, amott a „lagos” csizma, másutt a báránybekecs ára.

A célirányosság halványul az ajándékokban, mióta a fiatalokban halványul az egyetlen gazdasági cél, a föld megművelése vagy a művelés készpénzzel kiszolgálása. Gyakran kárpótlás azért, hogy maradásra szánták magukat. Előfordult, hogy a vőlegény kilencven inget számálhatott össze, pohárkészletek, étkezészetek gyülekeztek az új asszonyok szekrényeiben. Nőtt a jövedelem, nőtt a holmik értéke, és ma már négyszáz vendéget hívnak menyegzőbe. A hatvanas évekig azt tartották számon, hogy hány háznői vendéget kell meghívni, ma pedig azt, hogy hány személyt.

A napjainkban házasodó fiatalok közül már egyik sem hord viseletet, nem kell az új asszonynak a százvirágú kendő, a ráncos posztószoknya és a háziszőttés törülköző sem. Városi ruhában járnak, öltöztük a napi divathoz igazodik, szívesebben törülköznek frottírba.

Mi a legszükségesebb, amihez a közösség segítsége nélkül nem jutnának hozzá? A külön lakáshoz, a hideg-meleg folyóvízes és központi fűtéses városias otthonhoz. Az adomány nélkül a fiatalok a szülőkkel való „szoroskodás” helyett a fővárosi albérletet választanák, ahol kívárható lakáskérelemük állami teljesítése. És kell az autó is, amivel az országos divatot követve világot látni mennek.

A négyszáz vendég adományára szükség van, hogy felépülhessen a fiatalok háza, akár kocsí is járjon hozzá. Az ajándékok nem szeretet-adományok, a rokonság nem önzetlen jótékonykodó céllal nyúl a pénztárcájához. Egy-egy család pontosan számon tartja, hány házasulandó gyerek van a rokonságban – hova kell még vinni a minder házasodó fiatalnak kijáró ajándékot; ugyanannyit, mint az ő gyermekük kapott vagy meg fog kapni. Mert a menyasszonytánckor röpködő ötszázasok nem a mulatság hevében levegőbe dobott pénzek: banktánc ez, forgóalapot kölcsönöz a legéletképesebb új gazdasági egységnek.

A kölcsön akkor kamatozik igazán, ha az új pár megmarad a közösség egységsejtjének, és mint régen, munkájával törleszti. A remény erre egyre kevesebb, ezért a pénz egy része vesztegetés, más rész a zsarolás, amiről tudnivaló, hogy egyre többbe kerül.

Van is példa arra, hogy a fiatalok a falu, a család gazdaságában maradnak; a ház kertjében termelik a zöldséget, és az „ingyen” kapott kocsival viszik a pesti piacra. De olyan pár is van, amelyik a fogyasztói társadalom új sejtje lesz – eldobhatónak, kicserélhetőnek tartja a fényűző ajándékokat.

Vélhető, hogy éppen a tömegközlelési eszközök hatására a hetvenes-nyolcvanas évek fiataljai szívesen beszélnek a nagy dinomdánom ellen. Ám a lakodalmi forgatagban látni való, hogy ők sem vetik meg a mulatságot, mint ahogy a menyegző anyagi-tárgyi hozományait sem.

– Én jobban kiegyeztem volna egy csendes, városias esküvővel, amire csak a szűk rokonságot hívjuk meg. De sok barátom van a faluban, akikkel gyerekkorom óta jóban vagyok. Akárhányszor hazajöttem, mindig kérdezték, mikor nőülök már. Soknak voltam az esküvőjén, és mindegyikük a régi hagyományok szerint tartotta. Számított rá a rokonság is, készültek az én lagzimra. Ha nem rendezünk ilyen faluraszóló nagy lakodalmat, megszakadt volna a folyamat, az oda-vissza ajándékozás menete, a kölcsönös vendégeskedés. Amit édesanyámék addig vittek, annak én a felét kaptam meg, a másik részt majd a húgom lagzijára hozzák. A feleségemnek több járt, mert ő, ahogy a faluban mondják, egyes lány, ezért az ő rokonsága egyszerre törleszt az ajándékokkal – magyarázta ünnep után az ifjú férj, aki hetvenes évekbeli esküvőjekor végzős főiskolai hallgató volt.

Régi szokás Hévízgyörkön kétházás lagzit tartani: külön költségre más vendégsereg ünnepel a menyasszonyos, más a vőlegényes háznál – a főiskolás vőlegényéknél 32 000 forint jött a menyasszonytáncból, a vőlegény 45 000 forint készpénzt kapott, és hoztak még a rokonok, barátok turmixgépet, grillsütőt, tizenkét személyes reggelizőkészletet, kávékészletet, állólámpát, kristályvázát és sok egyebet. A menyasszony készpénzajándéka a menyasszonyos háznál 96 000 forint volt. A vőlegény szülei 50 000 forintot költöttek a lakodalomra.

És a rokonság? Hévízgyörkön egy középkorú házaspár együttélésének húsz esztendeje alatt körülbelül nyolc-tíz közeli rokon lagzijába hivatalos. A hetvenes években a közmegegyezés szerint a közeli rokonnak 1000 forintot és négy tál süteményt, a távolabbinak 500 forintot és három tál süteményt visznek. A zenészeknek 200 forintot adnak, a vőlegényesbokrétáért, amit minden vendég föltűzhet, szintén 200 forint jár. Ha keresztgyerek esküszik, akkor illendő a legnagyobb ajándék: 10 000 forint, tizenöt tál sütemény, öt üveg pálinka, tizenöt-

hús liter bor, három-négy kiló hús kirántva, hat élő csirke, a papnak 2–300 forint. Amikor a lakodalmas menet zenészővel mulat az utcán, 2–300 forintot a keresztszülőktől kapnak a zenészek. Menyasszonytánckor a keresztszülő minden családtagjának le kell ültetnie pihenőre a menyasszonyt, ez körülbelül 2000 forintba kerül. ... Hosszúra nyúlna a felsorolás, ha valamennyi rokoni hozzájárulást és díjtételt ismertetnénk, s bajos is lenne pontos listát összeállítani, a rokonsági fok és a familia gazdasági helyzete minden időben befolyásolta az ajándékozási szokásokat.

A legnagyobb terhet mindig a házasító szülők viselték és viselik ma is. Újabb felsorolás helyett lássuk egy lakodalom történetét, ahogyan azt a vőlegény szülei előkészítették és megrendezték.

A vőlegény szülei 1975. április 15-én három malacot vettek a gyöngösi vásárban. Egy nyáron át hizlalták, etették az állatokat, sok kukoricával, moslékkal, száraz kenyérrel, kevés táppal, hogy a húruk jóízű legyen. A család négyszáz személyes lakodalomra készült. Az örömanya naponta hozott valamit az üzletből, hónapokig is eltartott a bevásárlás. Vett hetven kiló rizst, két kiló borsot, két kiló pirospaprikát, lisztből nyolcvan kilót, hús kiló túrót, öt kiló kávé, a levesbe tizenöt és a hús mellé ugyancsak tizenöt kiló téstát, a hurkához, kolbászhoz ötszáz méter belet, a kalácsokhoz öt kiló mazsolát. A vőfély negyven asztalt és hozzá való padokat kölcsönzött, egy asztal díja hús, egy padé öt forint volt. Hat katlan és hat hatvanliteres bogrács kellett a főzéshez. A jó izre, a fűszerek mértékére fogadott gazdaasszony ügyelt – nyolcszáz forintért. Ő edényeket is hozott, de az kevés lett, mert csak kétszázötven személyes lagzira tart étkezésletet, ezért még Gödöllőről is hozattak tányérokat, villákat, kanalakat, poharakat. Edénykölcsönzésért a gazdaasszonynak és az állami kölcsönzőnek 3382 forintot fizettek ki. A rokonok, barátnek, szomszédok harmincöt tepsit adtak.

Szeptember végén kivágták az udvaron a hatalmas, húszéves diófát. Ahogy kiemelték, egy kis darab letörött a házat körülfutó betonjárdból. Egy-két nap múlva csak a frissen cementezett folt emlékeztetett a terebélyes, barátságos lombokra. Szomorú volt a ház népe, bosszús a vőlegény. Az esküvőre meghívott vendégseregnek nem elég a négy-

szobás családi ház. Nincs más megoldás, sátrat kell építeni az udvaron, s a diófa ágai útban voltak.

A sátorépítéshez szarufák, gerendák, tartóoszlopok szükségesek. Kevés háznál van ilyen a fészerben, mert ezeket csak lakodalmi sátorhoz lehet használni. Egy-egy család férfitagjai – akiknek atyafiságában több házasság várható – kimennek az erdőre a célra való fát irtani. Aztán később kölcsönadják a rokonoknak, barátoknak, így nem vész kárba az egyszeri fáradozás. A vőlegény szülei három háztól szállítottak sátorhoz szükséges épületfát. A ponyvát a fővárosi kölcsönzöből hozták – ezer forintért.

Egy héttel a lakodalom előtt egy tucatnyi férfi füttyszavától és kiabálásától volt hangos a vőlegényes ház udvara. Reggel nyolc-kilenc óra tájban már állogatták a kettes és egyes létrákat, rendezgették a hatalmas szögeket, ácskapcsokat – valamennyien a sátor építésén szorgoskodtak. A sátor fölállításához, akár egy lakóház építéséhez szakértelem és sok gyakorlat kell. A hatalmas ponyvának biztonságos támasztékai az oszlopok voltak, a ponyva széleit az udvart közrefogó két ház falához erősítették.

Száz segédkező asszony és férfi, rokonok, barátok, szomszédok verték fel a csendet a lakodalom előtti péntek hajnalán. Az első fontos dolog – leölni a malacokat.

Hajnali fél négy tájban a háziasszony kukoricával csalogatta ki az ólból az első áldozatot.

– Bajosan jön az ki magától, ravasz, mint a róka, ki kell azt vezetni – tanácsolják többen is. Kötelet kötnek az állat lábaira, úgy húzkodják. Öt markos férfi szorítja a földhöz, miközben a hatodik nyakon szúrja, és a háziasszony már foghatja is föl a nagy zománcos tálba a disznó véré, amit aztán tizórára esznek meg, hagymával sütvé. A természetes kese állat lassan feketedik a perzselő tűzben. A nagy munka díjaként máris körbejár a házi szilvórium.

– Tegnap megfogadta, hogy nem iszik pálinkát többet. Hozzatok neki egy liter tejet! – kezdődik a jókedvű ugratás. Az örömapa sem maradhat el a viccelődésben:

– Hiába neveltem, tanítottam – mutat a disznóra –, nem fogott ezen csak a piszok.

Előkerülnek a kaparókések, a műanyag súrolókefék, öten-hatan tisztítják le a megpörköltödött bőrt. A finomabb munkát szőlőhoroló

kapával végzik. A második disznó vágása gyorsabban megy, néhány perc huzakodás után tűzben szikrázik az orra, alatta zöldellik a fű.

– Úgy farolsz, mint egy menyecske – hallik a tömörülő férfiak közül. Mindahányan az állatokkal bajlódznak.

– Gyöngé ember vagy, mert izzadsz, mint a ló, mielőtt kidől a borozdából – adják egymásnak a szót, miközben széles deszkalapra fordítják az élettelen állatot. Először a nyaka alatt vágják el egy villogó késsel, majd baltával elcsapják a gerincét. Leemelik a fejét, letörlik róla a vért, aztán a hasa alja fölágasához készülődnek. Ketten a lábát feszítik széjjel, egy harmadik ember késsel, aztán kisbaltával hosszú hasadékot nyit, ezen át emelik ki a disznó belső részeit.

– Te a csirkét is szét tudnád szedni!

– Én egy marhát is! Melyikteket szedjem szét?!

– Olyan csúnya vagy, hogy ki sem tudlak csúfolni!

– Elhallgass már, mert letollak, mint a nadrágot!

A disznóöléshez a háziak négy böllért fogadtak, és bár javában folyik az öldöklés, még egyikőjük sem érkezett meg.

– A hentes negyed ötre ígerte, hogy jön. Öt óra, és híre sincs.

– Londoni idő szerint gondolta.

Egy negyedóra múlva megérkezik az első böllér. Kis segítséggel a hátára vesz egy fél disznót, a földolgozó asztalsorhoz igyekszik, svájci-sapkás feje fölött vidáman lebeg a disznó farka. Az eddigi segítőknek jutalom jár, lekanyarítják a disznó ropogósra sült fülét, mindannyian lakmároznak belőle.

– Jó reggelt! Jó munkát! – köszönnek be az arra járók.

– Kövér lesz a beller farka! Ezt kell ilyenkor mondani! – hangzik egy kiáltás az ólak felől.

Az udvaron a hátsó sátor alatt három tűzhelyen pattog a tűz, fűtik a katlanokat is, negyvennégy centis piros fődök alatt lobog a forró víz. A fűrészbakra fateknőt illesztettek, abban tisztítják a belet.

A hentesek munkájában a fogadott gazdaasszony is részt vesz. Az ő utasítása szerint különítik el a pecsenyének és a kolbásznak való húst.

A baromfihoz az asszonyok értenek jobban. Ők forrázták, kopasztották az ötven pár ajándék baromfit, külön tálba tették a tyúkokat és a csirkéket. Ők töltötték a hurkát, sütötték a zsírszalonnát, tisztították a zöldséget, nyújtották a rétestésztát. Az egyik zugban fehér macska lesett a hulladékokra.

Ebédre a tyúkok lábából meg a disznócsülkökből kaparóleves volt, azután körömpörkölt, sült csirkevére hagymával és savanyúkáposztával. Az asszonyok édes, a férfiak erős pálinkát ittak. Délután a nyers és kész ételekkel megrakott asztaloktól távol a vőlegény és barátai vidám legénybúcsút ültek. A tizhektónyi sörből megcsapolták az első hordót. Éjjel egy órakor tértek nyugovóra. Csak hárman maradtak az udvaron, hogy vigyázzanak a friss húsokra, hogy elhajtsák a macskákat.

A kéthektónyi tavalyi bor, amit saját termésű kadarka szőlőből sajtoltak, érintetlenül várta a lakodalom napját.

Szombaton hajnalban az egyik szomszédasszony gyújtotta be a katlanokat. Három asszony a pékségben örködött a hurkasütésnél: a másfél méter hosszú tepsikből mély fazekakba szedték, ami már pirosra sült. A tizenkét nagy és az ötven kisebb kalácsot már előző nap megsütötték. Fél tizenkettőkor érkezett meg a rezesbanda a harmadik faluból – az örömszülők 4200 forintért fogadták meg őket. Először a vőlegényes ház csukott kapuja előtt zenéltek, elsőnek a himnuszt fújták el. Ezután rövid dallal – a vőfély vezényletével – hívták elő a háziakat. Az örömanya egy pálinkával töltött, nemzetiszin pántlikával ékesített üveget és száz forintot adott a dudásoknak. A banda viszonzásul az örömanya nótájába kezdett. Néhány falatot ettek a szíves kínálásra, de máris indultak tovább, hogy elhozzák a vőlegény keresztanyját. Ott is csak kurta vendéglésre futotta. A vőlegénytortával, ajándékokkal és sok-sok rokonnal visszatért a menet a vőlegényes házhoz. Az örömanya köszöntötte a násznépet, a nyoszolyóasszonyt; megölelgették, megcsókolgatták egymást, és bementek a házba. Akik nem fértek, azoknak az udvaron tálalták az esküvői ebédet; ragulevest, lacipecsenyét pirosra sült krumplival, hurkát meg túrós és mákos rétest.

Délután három órakor találkozott a menyasszony és a vőlegény a művelődési ház előtt. A két násznép együtt hallgatta meg a tanácsítók rokon hivatalos hangú beszédét. Az egyik helyi pedagógus harmóniumon játszott, majd az ünnepi viseletbe öltözött asszonykórus népdalokkal, az iskolások versekkel, az úttörők virágcsokorral köszöntötték az új házaspárt. A műsor után két üveg pezsgőt bontottak az

örömszülőknek. A szokásos gratulációk után elindult a menet a menyasszonyos házhoz.

Fél kilométer lehet az út a művelődési ház és a menyasszony otthona között. Lassan halad a násznép. Külön megy a menyasszony és a vőlegény vendégsége, a kíséret is két zenekar.

Versenyt muzsikálnak a zenészek. Mindenki a maga nótáját akarja. Zöldellik, kékellik a dudások, gitárosok homloka a tíz- meg húszforintosoktól, a hegedűvonót egy-egy pillanatra lefékézik a lószőr közé csúsztatott pirosasú szőszesek. Az arra járó autósok néhányat túlkölnék, aztán beletörődve megfordulnak, hogy szabad utat keressenek. A férfiak magasra emelt karral táncolnak, dobognak, hujogatnak, az asszonyok inkább csak nótázva sétál.

A menyasszonyos násznép megy elől. A házba érve betámasztják a zöld kaput, s elbűjtatják a menyasszonyt. A vőlegény serege az utcán éneklő, hogy „Nyisd ki babám az ajtót...” Három nótáismétlés után kitárul a kapu. A násznagy kérő szavára kerül elő a menyasszony, akinek a vőlegény keresztanyja ötszáz forintért – jelképesen – megveszi a menyasszonyágyat. A menyasszony megajándékozza a vőlegény közeli rokonait. A vendégsereg folytatja az utcán elkezdett mulatozást. A ponyvával fedett udvaron most mindkét ház vendégei táncolnak. Csárdást pengetnek a tornác előtti dobogón a sötét öltönyös gitárosok.

Az ezerráncú szoknyák pörgés közben össze-összecsapnak. A krepp-papiros villanykörték fényében világítanak a fehér és rózsaszín brokátblúzok. Tarka girlandok tekerednek alá a szürke vászonmennyezetről. Elhallgat a zene. A bőszoknyás asszonyok csoportba gyülekezve várják a folytatást, pihegve kötik fel az ünnepi delénkendőt. A férfiek külön szigeteket alkotnak. Egy-egy sarokban jerseybe öltözött, horgolt stólas lányok beszélgetnek táncosukkal. Aztán ismét megszólalnak a gitárok. A tizen-huszonéves lányok ugyanazzal a fiúval sékelnek tovább, a viseletes középkorú asszonyok igen kapósak, párt váltva folytatják a csárdást.

Az egyidős asszonyok összefogódzkodnak, s a szünetben széles jókedvvel énekelnek, virágos szoknyájuk ringatózik a lassú körtánc ütemére: „Kis ház ablakán barna legény bekopogtat, gyere ki galambom, megölellek, megcsókollak, nem, nem, nem megyek, fölébred az édesanyám, lánynak az ölelés tilos este kilenc után.” Néhány férfi tér vissza az alkalmi söntésből, és megbontja a lassú csárdást járó kört. Fokozódik az iram: „Hajnal hasad, csillag ragyog, mégis a lagziban

vagyok, jaj istenem, de szégyenlem, hogy reggel kell hazamennem, hazamegyek babám, hazamegyek babám, hazamegyek, kialuszom magamat.”

A pihenők, nézelődők lábujja gémberedni kezd a cipőben. Elmúlt már a szüret ideje, és ahogyan halad az este, csípősebbre, hidegre válik az októberi levegő. Kisebb társaságok behúzódnak a házba, melegednek a konyhai gáztűzhelynél. A táncosok nem fáradnak. A szünetekben a műszál pruszlikos női hátakat ujjatlan báránybekecsek melegítik, az asszonyok összefont karral préselik derekukra a sárgásfehér szőrmét. A menyasszony nem táncol, dideregve gubbaszt a főasztalnál.

A vőfély rekedten kiabál, mondaná a verset, de a gitárosok és a sátor másik végében ácsorgó fiatalok nem figyelnek rá, pedig most következik a menyasszony-búcsúztatás. Az ifjú pár is vár a csöndre, közrefogja őket a rokonság. Villannak a fotósok lámpái. A vőfély kezében piros jonatánalma, közepéből egy szál rozmaring ágaskodik. A gitárzenekar éles pengetéssel parancsol figyelmet, és a vőfély már mondja is: „Messzi földön jártam, igen elfáradtam, Törökország földjéről piros almát hoztam. Közben a nagy hó leesett, azt gondoltam, tán vissza se jöhetek. Mégis visszajöttem e szép szombati napra. Nem drága az alma, csak száz forint darabja.” Gitárhangra búcsúzkodik a menyasszony a rokonoktól, a barátoktól. A hangfal szerteszórja a dalt: „Az én jó apámnál nincs jobb a világon”-nál az apa, az „Édesanyám, te jó asszony”-nál az anya nyakába borul a menyasszony, majd a vőfély verse a nagyszülőkhöz küldi, aztán sorba a többi rokonhoz.

A menyasszony-búcsúztatás után útra kel a násznép, a vőlegényes háztól érkező rezesbanda vezeti a menetet. A gitárosok a menyasszonyos ház vendégeit szórakoztatják. Ők itt vacsoráznak, mulatnak, amíg kedvük tartja.

A keskeny, sötét utcát betölti a víg nép. Tizen-tizenöten kapaszkodnak egy sorban össze. A zene és az éneklés egy-egy pillanatra elszakad egymástól, váltakoznak a nóták. A menet eleje nem mindig hallja, mit énekelnek az utca végén. A keresztanya a menyasszony mellett egy kerek tálon egyensúlyozza a menyasszonytortát. Már félórája, hogy elindultak, mikor a keresztanya eltűnik, fehér kardigánt hoz a keresztlányának. Egyre csípősebb a hideg. Az éneklők a közelgő telet idézik: „Csörög a kocsi a fagyon, szeretem én a bort nagyon, feleségem tanúságom, hogy én a bort nem utálok.” A férfiak meglóbálják a

komaasszonyos üvegeket, egyet-egyet húznak a borból, és a következő dallal megint a lakodalomban járnak: „Mikor a menyasszonyt fektetni viszik, akkor a vőlegényt melléje teszik, hej párta, párta, gyöngyöskoszorú, szögre van akasztva a hármashajfonó.”

„Isten hozott, kedves vendég” – világítják a köszöntőt a kapu fölött a színes lámpák. A vőlegényes ház sátra tágasabb, mégsem látszik kisebbnek a sokaság. A rezesbanda az udvarral határos szomszéd ház falához áll fel a dobogóra. A násznép betáncol a tágra nyitott zöld kapun át. A tornácról elégedetten szemlélik az örömszülők a vidám vendégeket, az újonnan érkezők köszöntésére sietnek. A viseletes asszonyok most hiányoznak, hazamentek átöltözni. Nem illik ugyanabban a szoknyában mulatni késő este, amiben a lakodalom kezdetén voltak. Alig fél óra múltán mindegyikük visszatér.

A frissen meszelt garázs bejáratához kisebb asztalt állítottak, mögé két férfi ült egy kendővel kibélelt zománcozott tállal. A muzsikusok leteszik a hangszereket, szétszélednek a táncolók. Az asztal körül mindenki várakozik, asszonyok többszörös sorfala keríti be a két férfit, középen egy kis tisztás marad. Az asszonyok kezüket a hasukon összekulcsolják, papírpénzt szorongatnak. A csendes beszélgetéseket szakítja meg a vőfély kiáltása: Eladó a menyasszony! A kikiáltás után megszólal a hegedű, s a folytonosan ismétlődő rövid dallam tölti be a sátrat: „Enyém a menyasszony, senkinek sincs pénze, akinek van pénze, nyúljon a zsebébe...” Az első tánc a vőfélyé. Néhány forduló után már pénz repül a tálba, és új vevő karján forog a menyasszony.

A rezesbanda kíséri a hegedűszólót, a menyasszonyt kézzől kézre adják. Gyűlik a pénz, adnak tíz- meg ötszáz forintost is, ki hogy osztja be a célra szánt összeget. A bámészkodó hátsó sorok meg-meglódnak. A kör szűkül. Hiába kiabál a ceremóniamester: helyet, levegőt a menyasszonynak! Egy megtermett férfi fizet be, széles vállával, kitolt könyökével lökdösi hátrébb az első sorokat. A pénzdombra rá-ráteyerelnek a bankóvigyázók. Néha egyszerre többen is dobznak a tálba, ilyenkor körtáncba állnak a menyasszonnyal. A jövődő anyós asszonybarátnéi tizen fogják közre, s amelyikük éppen ellépdel a tál mellett, megváltja a következő kört. Fárad a menyasszony. A lélegzetvételnyi szünetben kólát kér. Fél perc múlva ismét szól a zene – „Enyém a menyasszony, senkinek sincs pénze...”, háromszázért kezdődik újra a tánc.

Olykor körjátéknak tűnik a menyasszonyvásár. Férfi alig van a

fizetők között. Asszonyok, kamaszfiúk, óvodások a táncra kérők. A férfiak borozgatnak. Legtöbbjét az sem érdekli, mennyit ad ki a feleség a családi kasszából a táncra. A menyasszony rövid pihenőjéért egyszer-számra nőrokonai teszik le a pénzt. Az egyik szünetben rekedten kér egy pohár szódavizet. Egy nő a menyasszonypénzből váltja föl az ötszáz forintosát, és tovább táncoltat.

Nem fogynak a táncra jelentkezők, és mind gyorsabban forognak. Negyven perc telt el a vőfély kikiáltása óta. Akik eleinte ültették a menyasszonyt, már azok sem kíméletesek. Mindenki részese akar lenni a nagy eseménynek. Aztán megjelenik a ház tornácán a vőlegény, szalad a párja felé. Egy kaucsukbabát dob a pénzhalom tetejére, ezzel vet véget a vásárnak. Az ifjú pár, a két keresztanya és a két keresztapa a tállal együtt eltűnik a forgatagból. Az egyik szobában számolják a pénzt.

A sátorban újult kedvvel, lendülettel folytatódik a tánc – immár az új pár nélkül. A gyerekek is fogják egymás derekát, utánozzák a felnőtteket. Szűkül a pörgésre való hely. Hordják be a sátorba az asztalokat, negyvenet igazítanak sorokba. A fehér abroszokra nejlonterítő kerül. A fajansztányérok karimájukkal lefelé fordítva várják az aranylő húslevest. Ismét szerepe van a vőfélynak, minden fogáshoz verset mond. Hozzák a tyúklevest, a főtt húst ecetes káposztával, a sült csirkét szarvacskatésztával. A húsos tálak közt kadarka piroslik a komaasszonyos üvegekben. Végül gazdagon megrakják az asztalt tortával, süteményekkel. Ebéd közben maskarást, szakácsnőnek öltözött bepólyált kezű legényt vezet elő a vőfély sajnálkozva. A vendégsereg kalapba dobálja az orvosságra valót.

Négyszáz vendég vacsorázik a ponyva alatt, tizen-húszan a kapun kívül. Ilyenkor illendő megkínálni a kerítésnél ácsorgó lagzinézőket is. Ők az ablakpárkányon teritenek maguknak. Számon tartják a faluban, kinél hány lagzinéző volt, és hogyan vendégelték őket.

Két órával múltott éjfél. Fáradnak a táncolók. Ölelkező, dalolható csoportok alakulnak. Mindenki a kontyáldomásra vár. Piros-fehér pettyes ruhában jön a menyasszony, e pillanattól már „új asszony”. Vőlegénye, az „új ember” kíséri. A zenekar menyecskeköszöntő dalt játszik: „Sarkon forgós kismenyecske vagyok én, kinek csók kell, jöjjön ide, adok én...” Az új házaspár egy verset táncol, majd az új ember egy-egy fordulóra átadja a feleségét a vendégeknek. Míg a dudások alkalmi dalokat fújnak, a menyecske édes pálinkával kínálgatja

az asszonyokat, az ifjú férj erős pálinkával a férfiakat. Apródonként megisszák a kontyáldomást. A fehér kötényesek a pálinka mellé föl-szolgálják a második vacsorát: sült kolbászt, utána kávé. Az új pár a menyasszonyos házhoz indul, hogy az ottani vendégeknek is bemutat-kozzon.

Hazafelé szállingózik a násznép. Reggel kilenc órakor húzzák a zenészek az utolsó nótát.

Delet harangoznak. Bontják a lakodalmas sátrat. Egy nagy csapat kisgyerek, vannak talán százan is, frissen, kipihenten kapdossák a libegő kreppszalagokat, a színes, kígyózó papírokat. Versenyeznek, ki gyűjt többet, melyikük szed tarkább csokrot. Egy szőke copfos kis-lány, talán még iskolába sem jár, édesanyját kérleli, vigyék haza a zsákmányát. Az anyja hátikosarába gyűri a cifraságokat – a kölcsönből visszaadott tepsí és az ebédre kapott csirkehús mellé.

IRODALOM

Abella Miklós: Néhány adat a gödöllői járás településének 1720-tól napjainkig tartó fejlődéséhez. Bp. 1955.

Balázs Éva: Jobbágylevelek. Bp. 1953.

Bartók János: I. Podmaniczky János gazdálkodása 1719-től 1734-ig terjedő időben. (Kézirat)

Bazan István: A hévízgyörki Dózsa György mezőgazdasági termelőszövetkezet története. 1950–1972. Hévízgyörk, 1972. (Kézirat.)

Bél Mátyás Pest megyéről. Pest megyei múzeumi füzetek X. Szerkesztette Ikvai Nándor. Szentendre, 1977.

Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Országos Monográfia Társaság. Bp. 1910.

Buda Béla–Szilágyi Vilmos: Párvalasztás. Gondolat, Bp. 1974.

Erdei Ferenc: Futóhomok. Athenaeum. Második kiadás. Bp. é. n.

Erdei Ferenc: Parasztok. Akadémia. Bp. 1973.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára... Pest 1851.

Fercsik Erzsébet: Hévízgyörk ragadványnevei. Jelentkezünk. Szombathely, 1974.

Földváry László: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. Bp. 1898.

Galgóczy Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monográphiája. 1877.

Gunst Péter: Az agrárfejlődés és a parasztság regionális típusai Európában. (Különös tekintettel Kelet-Európára.) Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. Faluk I. Budapest–Szolnok, 1974.

Horváth István: Gödöllő a felszabadítástól II. Józsefig. Szeged, 1941.

Jakus Lajos: Galga völgyi iskolák és tanítók a 19. század végéig. Múzeumi füzetek 11. Szerkesztette Asztalos István.

Káldi-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Pest megye múltjából III. Pest megyei Levéltár. Bp. 1977.

- Kiss Lajos: A szegény ember élete. 3. kiadás. Gondolat, 1981.
- Kolosi Tamás: A strukturális viszonyok körvonalai. Valóság, 1982/11.
- dr. Kós Károly: Tájak, falvak, hagyományok. Kriterion. Bukarest, 1976.
- Magyarországi gazdacímtár: Szerkesztette Rubinek Gyula. Bp. 1911.
- Magyarország történeti demográfiája. Szerkesztette Kovacsics József. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1963.
- Makkai László: Pest megye története. Pest megye műemlékei. I. Akadémia. Bp. 1958.
- Márkus István: Az utóparaszttság arcképéhez. Szociológia. 1973/1.
- A mezőgazdasági kistermelés helyzete és jövője. Szerkesztette Varga Gyula. Mezőgazdasági Kiadó. Bp. 1979.
- Molnár János: Faluszociológiai vizsgálatok Galgahévízen, 1970. (Kézirat)
- Morvay Judit: Asszonyok a nagycsaládban. Magvető. Bp. 1956.
- Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás gyarmati korlátai Magyarországon 1848 előtt. Bp. 1950.
- Palóckutatás. Módszertani közlemények I. Eger, 1968.
- Pest megye múltjából. I. Pest megyei Tanács, Bp. 1965.
- Schneller Károly: Születési arány és vallásfelekezet. Pécs, 1923.
- Schram Ferenc: Turai népszokások. Pest megyei múzeumi füzetek. Szentendre, 1972.
- Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon. Az ősi társadalom magyar kutatói. Gondolat. Bp. 1977.
- Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Gondolat. Bp. 1981.
- Tessedik Sámuel önéletírása. Pest, 1873. Hasonmás kiadás. Bp. 1976.
- Varga János: A földközösség. Tanulmányok a paraszttság történetéhez Magyarországon. 1711–1790. Akadémia. Bp. 1952.
- Vörös Károly: A paraszttság változása a XIX. században. Ethnographia. 1977/1.
- Wellmann Imre: Mezőgazdaság-történetünk új útjai. Domanovszky Emlékkönyv. Bp. 1937.
- Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770–1815. esztendőkre. Bp. 1933.

Wellmann Imre: A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében. Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Bp. 1967.

Wellmann Imre: Pest megye vizálya Pest városával piacra vitt termelvények körül az 1730-as években. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. Bp. 1965–66.

Závodszky Levente: A Grassalkovichok. Bp. 1931.

A könyvemhez nyújtott segítséget köszönöm Bartos Tibornak, Asztalos Istvánnak, Polónyi Péternek és Detre Jánosnak, valamint a könyvben szereplő Fercsik Mihálynak, az asszonykórus tagjainak és vezetőjének.

TARTALOM

BEVEZETŐ	[7]
I. HÉVÍZGYÖRKI KALAUZ	[21]
II. CSALÁDFÁK ERDEJÉBEN	[47]
III. PIACOSOK	[97]
IV. ASSZONYDOLOGRÓL, EMBERMUNKÁRÓL	[159]
V. MULATSÁG, TISZTESSÉG, SZERELEM	[193]
VI. HÁZASSÁGSZERZÉS ÉS HÁZASSÁG	[223]
VII. UTAK ÉS ÚTVESZTŐK	[249]
VIII. A LAKODALOM	[281]
IRODALOM	[295]

Szépirodalmi Könyvkiadó

Felelős vezető Illés Endre igazgató

Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (857924/8)

*A kiadvány a Dabasi Nyomdában készült, Dabason 1986-ban
Munkaszám 85-1554*

Felelős vezető Bálint Csaba igazgató

Felelős szerkesztő Fábián Katalin

Műszaki vezető Ginács László

Műszaki szerkesztő M. Beck Anna

A táblavéssetrajz Kiss Marianne munkája

Megjelent 22,61 A/5 iv terjedelemben, 2 iv képmelléklettel

Sz 4297-I-8687

ISBN 963 15 2983 5

ISBN 0324-6019

Hibás szám

